

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

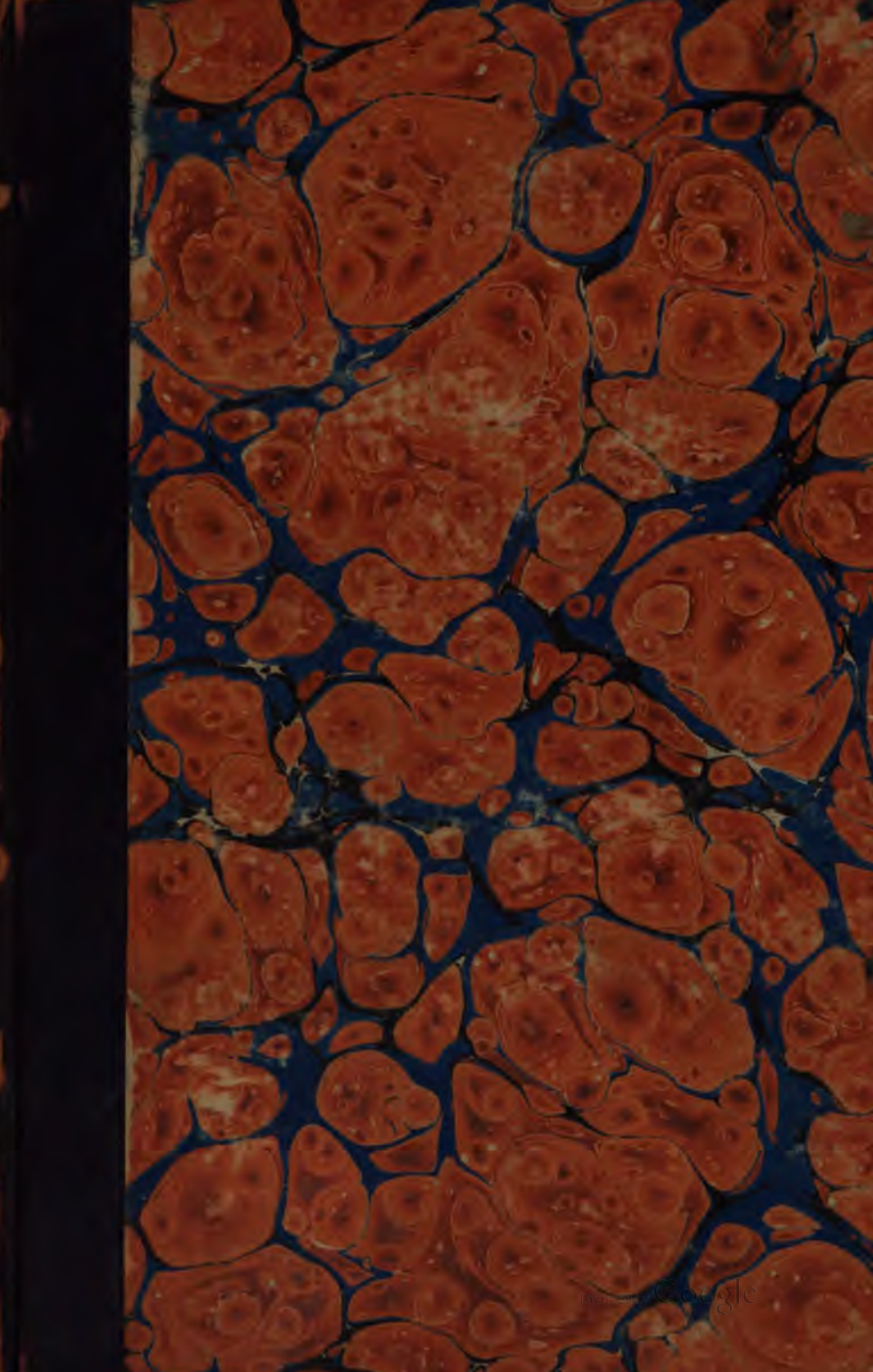
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

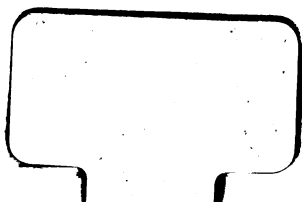

600096518Z

4

CONFESSIO HELVETICA

POSTERIOR

OLIM AB

HENRICO BULLINCERO

CONSCRIPTA

NUNC DENUO AD FIDEM EDITIONIS PRINCIPIS

ANNI DOMINI MDLXVI.

UBI TRECENTI ANNI SUNT ELAPSI

AD

MEMORIAM HELVETICAE CONFESSIONIS PIE RECOLENDAM

EDIDIT,

VARIAS LECTIONES EDITIONIS A. 1568, APPENDICEM, QUI LITERAS HUNGARORUM, AD BULLINGERUM DATAS,

CONTINET ET PRAEFATIONEM ADJECIT

EDUARDUS BÖHL

DOCTOR THEOL. ET PHILOS. IN C. R. ACADEMIA EVANGELICORUM THEOLOGICA VINDOBONENSI PROFESSOR P. O.

VINDOBONAE.

APUD GUILIELMUM BRAUMÜLLER

BIBLIOPOLAM AULAE C. R. ET UNIVERSITATIS.

MDCCCLXVI.

110. i. 148.

Digitized by Google

241 13. 2011

Praefatio.

Omnibus Helveticae Confessioni addictis atque
amicis S. P. D.

D. Eduardus Böhl.

Magna solent populi religione illud tempus colere, quo sub finem cujusque saeculi bellorum feliciter gestorum, quo urbium conditarum memoriam revocare licet. Magna est laetitia, qua dies, quibus nascimur, aut a graviore periculo liberamur, celebramus. Quid igitur de iis festis diebus, de iisque temporibus statuemus, quibus non salutis paucorum, non rerum bello gestarum, non urbis conditae memoriam, sed ecclesiae Dei insigne incrementum pio recolimus animo? Nonne maiore religione et studio cum gratiarum actione et precationibus piis talis dies est celebrandus, quo res, quae circa Deum et ecclesiam ejus reformatam versantur, mirum in modum quondam sunt provectae? Nonne quae sunt Dei longe pluris erunt aestimanda, quam quae sunt hominis? Praeterit enim, testante sacra scriptura, mundus et cupiditas ejus; qui vero praestat voluntatem Dei, manet in aeternum.

Talis vero instat dies: qui, licet non in natalitiis renovatae ecclesiae, tamen in felici ejus processu insignem obtinet locum.

Est enim die prima mensis Martii a. 1866 annus trecentessimus exactus, ex quo auspiciis Helvetiae reformatae illustrissimis Helvetica confessio, quam dicunt posteriorem, publice confirmata et paulo post etiam promulgata est.

Pondus atque vim hujus confessionis in exterarum nationes nemo est, nisi prorsus indoctus et rudis, qui nesciat. Inter illas nationes eximium obsident locum Hungari, qui jam anno 1567 Debrecini huic confessioni Helveticae subscripserunt. Quae quidem res confessioni Helveticae in Austria jam inde ab antiquis temporibus eandem fere auctoritatem conciliavit, qua apud Germaniae ecclesias Augustanam confessionem valere videmus.

Sero tantum in his Austriae regionibus potiori fratrum Bohemorum parti contigit, ut huic confessioni calculum adjiceret eamque approbaret, itaque exemplum imitaretur patrum exsulum, qui, in Polonia benigno hospitio excepti, plerumque a partibus reformatae ecclesiae steterunt: quem consensum semel atque iterum publice declaraverunt (a. 1555; a. 1570; a. 1620 et a. 1627). Quod quidem factum est publicis faustisque auspiciis summaque S. C. M. Josephi secundi auctoritate, qui iis omnibus, qui non Augustanam confessionem assensu probare voluerint, hanc unam Helveticam confessionem reliquit, ad quam doctrinam oeconomiamque ecclesiarum conformare licuit.

Hungari igitur Helveticae confessioni addicti, Transsilvani H. c. addicti, et quicumque in Bohemia, Moravia et in Galacia nobiscum hanc confessionem sequuntur animo obversantur meo: eosque

imprimis video astare et sibi hunc diem congratulari, ubi insigne ecclesiarum nostrarum decus lucem vidit. Sed non is sum, qui Helvetiam, cui confessionem debemus nostram, hodie silentio praeterire audeam. Helvetii enim sunt legitimi confessionis heredes: nos reliqui postea demum benevolentia Dei una cum illis participes facti sumus confessionis.

Aures igitur praebeant — si non meis, attamen confessionis verbis — Helvetii etiam et quotquot Germanorum ubicunque terrarum reformatae ecclesiae sunt membra! Nemo enim hoc tam laeto et tam memorabili die excludetur, quam qui se ipsum a communi laetitia excludit.

Age vero omnibus illis avitum ecclesiae reformatae decus denuo, opitulante Deo, commendemus: cui rei ut sufficiamus, memoratu dignissimam confessionis historiam primum exponemus, ubi de auctore, occasione, auspiciisque confessionis, et a quibus recepta sit confessio nobis dicendum erit. Deinde de indole atque pretio confessionis et quomodo duo imprimis doctrinae capita ab auctore explicata sint inquiremus. Postremo quid nostri in confessionem officii sit paucis monebimus *).

Confessionis auctor in magnis olim reformatae ecclesiae antesignanis est habitus. Nomen auctoris jam longe ante obitum ejus orbem fere percrebruerat: Henricus Bullingerus nomen ei erat. Cum ecclesia Dei, quae in Helvetia florebat, et imprimis

*) Fontes praecipui fuerunt: J. J. Simleri oratio solennis de historia confessionis Helveticae, recitata ad diem XXV. Martii a. 1758, quae in libro manu scripto in biblioth. civium Turicensium (Siml. Mscr. 287) exstat. Ille fontes Tigurinos, ex quibus historia confessionis petenda est, magna ex parte nobis reclusit. J. J. Hottinger, *Helvetische Kirchengeschichte* l. III. p. 894 ss., et epistolarum theologicarum Theod. Bezae liber unus.

Turicensis, Zwinglii tristem et deplorandam mortem lugeret, jam ille, qui in ejus locum succederet, ad nutum divinae providentiae praesto erat.

Henricus Bullingerus Bremogartensis quidem erat, ubi natus est a. D. 1504, sed Turicum ab hostium impetu, qui Bremogartum oppidum invaserunt, ut reformatos urbe expellerent, confugere coactus est. Hac in urbe amici renovatae ecclesiae eum retinuerunt, ut ecclesiam nec non civitatem ab imminente tutaretur ruina. Haec urbs eum fovit atque coluit, in eaque commoratus est usque ad mortem suam a. D. 1575. Ex illo tempore, quo Turici habitare coepit, fata ecclesiae reformatae, quae in Helvetia viget, arctissime cum nomine magni ecclesiae Turicensis antistitis conjuncta fuerunt. Aptissimus enim erat, qui, quae Zwinglius suo modo inceperat, ad felicem perduceret exitum.

Profecto magna in animis amborum virorum erat varietas. In numero heroum afflatu divino excitatorum Zwinglius est habendus. Magna erat constantia et fortitudine animi, ut brevi dicam, ea erat indole exornatus a Deo, quae multum initiis ecclesiae reformandae proderat, quippe quae nonnisi summa virtute ab obsoletis erroribus et naevis inveteratis in libertatem Christi et divini ejus verbi erat vindicanda. Quamvis igitur Zwinglii facta magis laudentur, et sit ejus nomen quam Bullingeri illustrius: non parvi tamen, quae Bullingerus in usum ecclesiae perfecit, sunt aestimanda. Illud enim, quod Zwinglius ecclesiae praestitit, semel profuit, hoc semper proderit. Si enim Zwinglius effecit, ut de ecclesia reformata in orbe terrarum dilatata hodie etiam loqui possimus: Bullingerus non infimum locum inter eos obtinet, qui ecclesiam reformatam leges ferendo, rationem et ritus ad normam verbi

divini restituendo, scribendo denique confessiones stabiliverunt. Ad inaugurandam ecclesiam Deus Zwinglium, ad conservandam Bullingerum suscitavit.

Non ita arduum mihi esset, Bullingeri vitam, ingenium et virtutes accuratius delineare. Quid vero multis verbis opus est, ubi tabulae tot ac tantarum (Helvetiae, Angliae, Scotiae, Galliae, Belgii, Hungariae, Poloniae, Transsilvaniae) ecclesiarum usque hodie clamant: Bullingerum vivum ab iis velut communem omnium parentem et pastorem susceptum et praedicatum esse; ubi denique ipsa loquitur confessio nostra Helvetica: in qua ipsum magnum virum coram videmus, qualis re ipsa erat. Hoc unum addimus: eum cum mentis praestantia et cum magna literarum imprimis theologicarum cognitione conjunxisse candorem animi, pietatem, sinceritatem, lenitatem, concordiae et pacis amorem, ita ut a furore illo theologico et rixis omnis generis, quae jam tunc florebant, vehementissime abhorreret. Nihilominus audacissimis ecclesiae hostibus ne pilum quidem cessit, at contra in defendenda veritate firmo et invicto animo impavide stetit. Non male Simlerus ante hos centum circiter annos de Bullingero in universum disputans dictum illud notissimum pro Megalandro suo vindicat: eum in necessariis unitatem, in non necessariis libertatem, in omnibus caritatem spectasse.

Scriptis vero Bullingerus confessionem Helveticam anno 1562 in museo suo, et quidem eo tempore, ut ipse testatur, ubi de successu et consensu tot ac tantarum nationum minime sollicitus totus in eo erat, ut senatui Turicensi post obitum suum testimonium fidei atque doctrinae suae relinqueret. Postea a. 1564 saeviente peste ipse Bullingerus pestifero veneno infectus in conspectu mortis confes-

sionem illam testamento suo adjunxit, quod senatui Turicensi erat tradendum. Grave sane temporis momentum, gravis etiam finis, quem in confessione recte perpendenda non parvi ducere debemus. Non in conspectu quasi imperatoris, vel concilii, quod instabat et auctorem urgebat, sed in conspectu solius Dei scribebat; non curis et rebus exteris distractus et impeditus, sed quiete et de morte propinqua cogitans manum ad testimonium fidei conscribendum admovit, idque deinde iterum senatui commendavit.

De anno, quo confessio nostra Helvetica conscripta sit, minime dubitamus: quum ipse Bullingerus testetur, se confessionem illam cum Petro Martyre suo, Calvini assecla celeberrimo, contulisse, qui quidem eam plurimum probavisse dicitur *). Petrus Martyr vero jam a. 1562 diem supremum obiit.

In confessione contexenda Bullingerum ab omni parte vestigiis et exemplis, quae sequeretur, destitutum fuisse, minime est credibile. Et profecto vestigia illa sunt in promptu, si modo priorem illam confessionem Helveticam, quae a. 1536 Basileae lucem vidit **), cum posteriori nostra conferre velis. Illa non ita erat elaborata, ut omnibus sufficeret: omnia ibi breviter tantum explicata et ad tempora potius accommodata erant. Quae igitur in illa confessione digito tantum attingebantur, nunc delineare coepit Bullingerus. — Occasio hujus confessionis edendae a Friderico tertio, cognomine pii, Electore Palatino oblata est. Hujus consilio et auspiciis freti

*) Conferas velim quae Bullingerus ipse loquitur apud Hottingerum in bibliotheca tigurina, pag. 76.

**) In confessione hac conficienda elaboraverunt triumviri celeberrimi: Bullingerus, Myconius, Grynaeus (qui quondam Budae evangelium Hungaris praeconabatur).

primum Helvetiae reformati de confessione edenda cogitarunt. Fridericus ille pius eo tempore electoratum capessebat, quo Lutherani omnibus viribus id intendebant, ut sacramentarios a Germaniae superioris terminis et a pace de sacris libere colendis Augustae Vindelicorum cum imperatore inita secluderent. Bellum infelicissimum illud „sacramentarium“ non multum post Lutheri obitum quam vehementissime exarsit, et concordia illa Lutheri cum Helvetiae et Germaniae superioris ecclesiis ab ipso olim Luthero *) jam inita alto silentio erat sepulta. Lutherani caussam sacramentariam ruminabant, et libris ab utraque parte ea de caussa acriter dimicatum est. Magnam rerum perturbationem, quam bellum illud Palatinatui etiam attulit, feliciter sedavit Fridericus ille tertius. Eo regnante universa ipsius regio facili negotio eo adducebatur, ut reformatio ecclesiae, quam patres coeperunt, secundum normam et usum Helvetiorum ad felicem perduceretur finem.

Hoc felici successu recenti quasi ira exacerbati adversarii animum ad id appulerunt, ut occasione data Fridericum a societate confessionis Augustanae, quin immo a pace Augustana excluderent. Quae quidem occasio sese offerre videbatur ubi Maximilianus secundus imperator ordines totius imperii ad comitia Augustae Vindelicorum initio a. 1566 celebranda convocaverat: in quibus inter cetera imprimis de cohibendis haeresibus et sectis erat agendum.

Ne vero adjumento prorsus careret Princeps ab omnibus partibus infestatus, neve minus prae-

*) Conferas duas Lutheri literas pacificas, quas ad Helvetios a. 1537 et 1538 dederat.

paratus in conspectum Caesaris veniret, ubi extrema quaevis illum expectabant *): Bullingerum nostrum adiit, quocum magna familiaritate iam diu erat conjunctus. Ex illo percontatus est, quodnam responsum in caussa religionis imperatori in comitiis daret: et quidem tale responsum, quo eluceret, principem graviter accusatum non destitui consensu ecclesiarum Helvetiae reformatarum: neque igitur caussam perditam tueri. Illo consensu demonstrato universae ecclesiae reformatae in Germania optime consuli posse putabat Princeps palatinatus.

Proponit igitur, teste Simlero, qui fontes in-
spexit, Elector Palatinus mense Novembri et Decembri a. 1565 septem capita utique gravissima, in quibus sextum erat, ut adhiberetur brevis et distincta ac perspicua confessio cum antithesi et declararetur consensus aliorum Regnorum et Provinciarum: adjuncta obtestatione, ne tot Ecclesiarum Confessio, illis non vocatis, damnaretur.

Huic principis postulationi concessit Bullingerus et capita praescripta prolixè intra dimidium mensis spatium ad Friderici mentem discussit, expositionem denique fidei, confessionem scilicet nostram, adjunxit, de qua ipse his verbis in epistola ad Fridericum data disserit **): „Ista confessio expositioque fidei congruit cum Apostolicae catholicaeque Ecclesiae veteris Confessione. Congruit item cum omnibus, qui nunc passim per omnes Ecclesias Germaniae, Galliae, Angliae et ceterorum regnorum regionum-

*) Vide de literis, quae Maximilianus II. ad Fridericum dedit, Regensvolscium s. And. Wengierski libros 4 Slavoniae reformatae pag. 49. Amstelod. 1679.

**) Vide J. J. Simleri collectionem manu scriptorum Nro. 112, quae Turici in bibliotheca civium asservatur. Simlerus ille idem est cum eo, cujus oratione de conf. Helv. uti nobis licuit.

que fideles syncera fide Christum profitentur. Horrendum itaque esset, hanc confessionem ac has Ecclesias per Europam synceriores et praeclaras et in hac veritate consentientes condemnare, nondum erroris haereseosque convictas etc.“ Ita vero principi confessio illa placuit, ut initio a. 1566 Turicensibus significaret: scripta Bullingeri transmissa perquam sibi placere, seque petere ut per Bullingerum liceat, confessionem illam germanice vertendam in testimonium fidei mutuique consensus publici juris facere, idque ante comitia (Augustana): ne forte de medicina sero nimis deliberaretur, cum malum immedicabile factum fuerit. Haec principis postulatio successu non caruit: omnia enim jam ita praeparata erant, ut principi morem non possent non gerere Turicenses. —

Teste enim Simlero comitia Augustana, quae proxime instabant, ministros Turicenses, Bernenses atque Genevenses in angustias sollicitudinemque redegerunt, praesertim quum iisdem temporibus in vulgus emanasset: adversarios totos in eo esse, ut Polonicas quoque ecclesias, per antitrinitarios vel unitarios tunc maxime perturbatas, atque Gallicas tunc nascentes ad amplectendam confessionem Augustanam quacunque tandem via adactas a reformatis abducerent, aut si illud fieri non posset, illas universas principum auxiliis et commendationibus privarent itaque, quantum in ipsis erat, everterent. Placuit igitur piis trium, quas supra nominavi, ecclesiarum ministris, quo impia illa adversariorum consilia frangerent, vel saltem coërcerent, et temporum angustiis aliquam afferrent medicinam, ut scriptum, tum germanicum, tum latinum, quod brevem, simplicem et dilucidam fidei doctrinaeque ecclesiarum Helveticarum confessionem contineret, ederetur: aliis confes-

sionem Turicensium ante annos viginti (1545) Luthero datam, aliis confessionem Basileae a. 1536 conscriptam hanc in rem proponentibus, cunctis vero in eo convenientibus, ne quid hoc in negotio inconsultis amplissimis urbium magistratibus et Electore Palatino fieret.

His ita haesitantibus nuntius allatus est: confessionem Bullingeri Friderico mirum in modum placuisse. Quem principis assensum non sine Deo vel hoc temporis momento ipsis innotuisse arbitrabantur et magistratus et ministri urbium supra dictarum, et illico illam Bullingeri confessionem, ubi cognoverunt atque perpenderunt, probaverunt. Gualtherum, Zwinglii generum, exemplari manu scripto instructum, Scaphusiam, Basileam et Mylhusium mittunt, reliquas per Helvetiam et Rhaetiam ecclesias literis hac de re adeunt et ad amplectendam confessionem adhortantur.

Bernensibus et Genevensibus in primis confessio transmittebatur, ut sententiam de ea ferrent: admonentibus tamen Turicensibus, a Beza in usum ecclesiarum Genevae et Galliae peculiarem confessionem conscribendam esse. Bernensibus controversiam moventibus super vasis in coena Domini adhibendis, quae lignea quidem apud Turicenses, aurea vero et argentea apud Bernenses, facile satisfecit Bullingerus expungendo totam illam de vasis in coena dominica adhibendis expositionem. Genevenses, quibus nihil erat antiquius, quam ecclesiae reformatae salus et prosperitas, Bezam et Colladonium medio Februario mense Turicum miserunt petieruntque, ut in hujus confessionis societatem admitterentur; tunc incredibili cum gaudio sunt recepti *). Quod ad ecclesias Gal-

*) De felici hujus legationis exitu ita ad Bullingerum scribit Beza post reditum suum: Animadverti et sensi me velut

licas attinet, totus in eo erat Beza, ut per appendicem saltem cum Helvetiis hac in confessione consociarentur, utpote quae per omnia cum ipsis consentirent. Atqui (ut Simlerus refert) indignum videbatur Turicensibus, ut regni vetustissimi et potentissimi duntaxat per appendicem fieret mentio; et timendum erat, ne hac ratione novis exponerentur periculis. Consultius igitur videbatur, ut illae ecclesiae peculiarem fidei confessionem scriberent, qua simul suum cum Helvetiis consensum testarentur. Eodem igitur anno confessio Gallicana una cum confessione Helvetica excuditur (et quidem, ut refert Winerus, Bernae), ut ita saltem consensus Helveticarum Gallicarumque ecclesiarum comprobaretur.

Scaphusii delegatum a Turicensibus Gualtherum benigne exceperunt, et hanc occasionem pulcherriam sanciendae perpetuae concordiae magno omnium cum gaudio arripuerunt. Sangallensium ministri (teste Simlero) confessioni, doctrinam piam, sanam, exactissime cum divino verbo per omnia convenientem et a tempore reformationis hactenus ecclesiae suae traditam, complectenti ex animo subscribunt.

ipsius Dei manu ad vos deductum, mi Pater, et hujus professionis recordatio magnopere me, ut spero, in toto hujus meae vocationis cursu recreabit. Certe optimam spem concepi, fore ut Deus, istius inexpectatae rei unicus auctor, ista sancta consensione frangat omnium adversariorum conspirationes, quia sic illi visum est, nullo nostro merito, sed propter sanctum nomen suum, cujus gloriae utinam et usque serviamus. Vidi te et fratres omnes quasi Dei angelos. Recreatus sum mirifice ea concordia, quam inter magistratum vestrum et Verbi Ministros conspexi. — — — — Senatum et Collegas omnes ita exhilaravimus, quum renunciaremus nostrae legationis exitum et vestrae plus quam fraternae caritatis testimonia, ut omnes in gratiarum actionem eruperint. (Vide etiam literas Bezae totius Genev. Ecclesiae nomine ad Tigurinos datas die XXV. Martii 1566, ubi eadem fere repetuntur).

Rhaetorum omnium Cis- et Transalpinorum nomine consensum manu sua testati sunt Jo. Fabritius et Philippus Gallicius, Ministri Curienses. Mylhusii item et Biennae confessio grata omnibus erat et accepta *).

Basilienses confessionem Helveticam auctore Simone Sulzero non receperunt. Ille Sulzerus ob inclinationem ad Bucerum vel potius Lutheranorum de sacra coena sententiam jam olim Berna pulsus totus in illorum institit vestigia, licet longe alium se finxerit. Instigante **) Sulzero ministri Basilienses Turicensibus haec fere respondent (d. XXII. m. Febr. 1566): „Fecimus id quod ministros decebat et consulimus urbis nostrae consules et deputatos, (sine quorum auctoritate ac permissione nobis non licet attentare quicquam), a quibus responsum accepimus, non videri consultum hoc tempore, ut novae confessioni se conjungant, quandoquidem non ita pridem suam jam dudum editam renovarint, quam hactenus nemo scriptura sancta, cui se semper subjiciunt, everterit. Accedit, quod hanc eandem D. helvetiis confoederatis fidelissimis (qui suspicari possent forte mutata sententiam) obtulerunt, in concilio Tridentino vel impugnandam adversariis, vel defendendam nostris. Et quia, clarissimi Viri, Imperatoria majestas sacrique Imperii romani Senatus neminem ex nostris partibus pro ratione fidei reddenda advocarint, arbitramur praestare si no-

*) Glaronensium et Abbatiscellanorum in prima confessionis editione nulla fit mentio, quum eorum subscriptio implicate continebatur in Turicensium subscriptione. Neocomensium item in prima ed. non fit mentio, ne Princeps ipsorum (dux de Longavilla) hunc ipsorum publicum consensum aegre ferret. In ed. a. 1568 demum in confessione illi sunt nominati.

**) De Sulzero v. Hagenbach, *Geschichte der ersten Basler Confession*, Basileae 1827, p. 88 ss.

strae confessionis (ut occasio amputetur controversiis plus satis excitatis) nulla penitus fiat mentio, quandoquidem tam multis jam inde annis religio, doctrina et disciplina nostra cunctis cognita sit. Per caetera rogamus vestram pietatem humanitatemque, ut nos sicut hactenus, ita porro agnoscatis vobis conjunctissimos amicos, fautores et fratres; tales enim speramus per Dei gratiam nos exhibuisse vobis et exhibituros in posterum, quemadmodum etiam Anglicanis, Gallicis et universis sincerioris veritatis amantibus nationibus et hominibus fecisse semper putamus, cum in Republica, tum in Ecclesia et schola. Precabimur interea ardentissimis votis etc. etc.“*) Hoc responso accepto a Basiliensibus (teste Simlero) petunt Turicensis, ut liceat bona ipsorum gratia in praefatione (Helvet. conf.) honorificam facere mentionem Basiliensis confessionis, ac testari, quod reliquis urbibus probetur et inter se consentiant. Sed ne id quidem acceptum erat Basiliensibus **).

Anno demum 1642 Turicensium postulado, ut confessioni Helveticae denuo imprimendae subscribant, Basilienses ministri *ὁμοθυμαδὸν* concesserunt Etiam magistratus postea annuit ***).

Buceri mens atque sententia illis quidem temporibus plus quam satis erat in Basilienses videntur intrasse.

Jam satis de Helvetiorum consensu dixisse mihi videor. Restat, ut de Turicensibus ipsis adhuc pauca addam.

*) Literae illae inveniuntur apud Hagenbach l. c. pag. 88 ss.

**) Erastus medicus Friderici in ep. ad Bullingerum data (v. Simleri Manuscr. 118) Sulzerum accusat, quod totum negotium duci Wirtebergico, qui ex adversariis erat Electoris, prodiderit, quapropter dux ille graviter in Fridericum Electorem Palatinum inexit, perinde ac si malis usus esset artibus, ubi se cum Helvetiis consociabatur.

***) V. Hagenbach l. c. pag. 159.

Fama illustris ac pervagata multorum et magnorum in Evangelicos meritorum postea nomen Lutheri Hungarici illi attulit.

Vetus ipsi cum Luthero familiaritas intercesse-
rat. Ubi vero, procedente tempore, duce sacra scri-
ptura et fortasse e commercio cum Helvetiis, quos
coram vidit, meliora edoctus, diversaque a Luthero
sententia de sacra coena imbutus erat, nihil habuit
antiquius, quam ut ecclesiis evangelio addictis, quae
in patria erant, accuratius de coena domini doctri-
nam exponeret. Debrecini post reditum ex Helvetia
verbi d. ministri munere fungens optime de eccle-
siis et scholis Hungaricis multis modis meruit; im-
primis vero doctrinam Helvetiae reformatae longe
lateque divulgabat *).

Praeter illum duo hic commemorandi sunt viri:
Martinus Kálmáncsei (Claudus), qui Devajo De-
brecini successit, et Stephanus Szegedinus: quo-
rum ille publice in synodis, hic in schola puriorem
de coena Domini et quae sunt reliqua, quibus Hel-
vetii a Lutheri asseclis distinguuntur, diligenter pro-
pagabat. De Kálmáncsei Pariz Papai **) haec prae-
bet: „Anno 1557 Martinus Kálmáncsei, alias Claudus
dictus, Pastor Ecclesiae Debrecinensis, juxta Zwin-
glii, Calvini, Bullingeri Doctrinam Ecclesias refor-
mare coepit“. De Szegedino Michael Paxius in ep.
ad Simlerum ***) haec refert: „Ex schola ejus, cum

*) De Devajo docte disputavit V. D. M. Em. Révész, ha-
rum rerum admodum peritus inter Hungaros hodierni temporis,
in Herzog, Real-Encyclopädie, fascicul. 186—187, Art. Dévay.

**) V. Franc. Pariz Papai breves rerum ecclesiasticarum
Hungaricarum etc. commentarii, in Miscellaneis Tigurinis (Tiguri
1723, vol. II., pag. 173).

***) V. Miscellanea Tigurina vol. II., pag. 224. De vita
Szegedini v. quae annotavit Klein in libro, qui inscribitur

adhuc laboribus scholasticis incumberet, tamquam ex equo Trojano, ii pene omnes prodierunt, qui praecipuam apud nos ob doctrinam sortiti sunt auctoritatem.“ Cum Beza Szegedinus ille valde conjunctus erat, qui Szegedinum in epistola ad Thelegdium Baronem data mortem ejus deplorans aeterna memoria dignissimum Athletam nominat *). In vestigia Szegedini incessit etiam Petrus Melius **), claro item stemmate natus, pastor Debrecinensis, vir omni doctrina eruditus, qui postea synodo illi Debrecini a. 1567 convocatae praeerat, ubi Helveticae confessioni subscribebatur itaque ad felicem adducebatur exitum, quod per viginti jam annos viri magnae apud Hungaros auctoritatis moliti sunt: con-sociationem cum reformata Helvetiorum ecclesia dico.

Variae profecto erant caussae, quibus adducti Hungari ecclesiae Turicensium et Genevensium se adjunxerunt: quarum gravissima nimirum haec erat, quod pura scripturisque consentanea de sacra coena doctrina et simplicitas rituum, quibus utebantur Helvetii, in dies magis insignem Hungarorum partem devinxit: et ea quidem vi, quae inest in veritate.

Cognoscebant doctrinam illam praecipue e libris Bullingeri, quae jam inde ab anno 1550 in Hungaria circumferebantur et legebantur ***). Multum enim

„Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangel. Prediger in Ungarn“ vol. II. pag. 106.

*) V. epistolam Bezae in libro „Tractationum theologicarum“ vol. III, pag. 187.

**) In eodem libro, pag. 298 Beza (Nonis Augusti 1567) Melium et Szegedinum una nominatim compellat, ut gladio verbi Dei a luporum (scilicet Antitrinitariorum) incursibus greges suos tutos praestent. Ibid. Threcium, Lasicium et Sarnicium in tanto, ut ipse ait, doctorum et piorum numero inter Polonos et Hungaros sibi nomine notos compellat et adhortatur.

***) Cf. infra in appendice pag. 99; pag. 109; imprimis decades sermonum, quae in Belgio etiam multum legebantur, lau-

apud Hungaros valebat Bullingeri auctoritas, magnaue pietate illum amplexi sunt, quem olim communem omnium christianarum ecclesiarum pastorem appellavit Beza. In hujus rei testimonium in appendice literas Hungarorum quorundam adjeci: ut omnibus hodierno etiam tempore appareat, qua illum pietate coluerint viri memoria dignissimi, et ut praesertim hujus aetatis Hungari aliqua ex parte remiscendo recognoscant: a quibusnam initiis ipsorum ecclesia reformata sit profecta.

Praeter Bullingeri etiam Calvinii scripta plurimum imitabantur *), licet pauci illum coram viderint, perinde ac Bullingerum, quem visitaverunt Hungarorum nonnulli **). Bezae denique cum Szegedino et Petro Melio imprimis amicitia erat; illosque quanti fecerit ex ejus literis videre licet (v. supra).

Quodammodo etiam Melanchthonis timiditas in asserenda et defendenda Lutheri de sacra coena doctrina, vel, ut verbo dicam, ejus dissimulatio ***)) iis, qui Helveticam doctrinam propagabant, proderat †).

Jam a. 1562 et a. 1563 in duabus synodis (Tarczaliensi et Tordensi) subscriptum est Confessioni Bezae, quae prodiit Genevae 1560 sub hoc titulo: Theodori Bezae Confessio christianae fidei et ejusdem collatio cum papisticis haeresibus. Synodus praeterea Tarczaliensis Catechismum Genevensem com-

dantur v. pag. 102. Adde quod Bullingerus Vadiano suo a. 1551 scribit: *Consensum Tigurinum*, antequam ederetur, etiam ab Hungaris esse approbatum.

*) V. literas a Gallo Huszár Bullingero datas, infra pag. 109.

**) V. infra pag. 110 et 113.

***)) V. appendicem pag. 109.

†) Conf. etiam quae de legatione Gabrielis Perenyi (a. 1563) e fontibus refert Planck in l. qui inscribitur: „*Geschichte der protestantischen Theologie bis zur Concordienformel*“ l. VI., cap. 8. p. 497. 503.

muni suffragio recepit *). Confessio illa Bezae, quae in eius volumine primo „Tractationum Theologicarum“ primum obtinuit locum, in Hungaria hoc nomine circumfertur: „Compendium doctrinae christianae, quam omnes pastores et ministri ecclesiarum Dei in tota Hungaria et Transsylvania, quae incorruptum Jesu Christi evangelium amplexae sunt, docent ac profitentur, in publicis synodis tarczaliensi et tordensi editum et publicatum, annis Domini 1562—1563.“ Haec fuit prima omnibus communis confessio, quam Hungariae reformati receperunt.

Tunc secuta est synodus illa Debrecinensis, quae magnum apud posteros invenit nomen. Celebrata est synodus inde a d. XXIV. usque ad diem XXVI. m. Februarii a. 1567. Ibi ediderunt confessionem, quam blasphemis et furoribus Blandratae et Francisci Davidis opposuerunt, cujus hoc erat nomen: „Brevis confessio pastorum ad synodum Debrecini celebratam 24. 25. et 26. Februarii anno D. 1567 convocatorum.“ Hac in synodo etiam de legibus ecclesiasticis statuerunt ministri Debrecinum convocati, quas in articulos redegerunt et edendas curaverunt hoc quidem titulo: „Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi, ad conservandam politiam ecclesiasticam et conformandam vitam christianam omnibus ordinibus necessariam.“ Ex his articulus LXXIV. inter alia hoc nobis confirmat factum celeberrimum: „Inter reliquas confessiones recepimus et subscripsimus helveticae confessioni, anno Domini 1566 editae, cui et ecclesiae genevensis ministri subscripserunt. Et quicumque confessionem nostram in synodis confirmatam et hanc confessionem helveticam Tiguri

*) V. Lampe, historia eccles. reform. in Hungaria, p. 125 et p. 133.

editam, aut articulos hos ex verbo Dei temere rejecerit, solverit et contrarium docuerit jurisdictione ecclesiastica puniendum statuimus.⁴

Quae quidem confessio Helvetica procedente tempore omnes reliquas confessiones *), quibus subscripserunt Hungari, superavit et nostra etiam aetate magna gaudet auctoritate.

Hungaricas ecclesias excipiant Polonicae. Ibi antitrinitarii **) coelum terrae miscebant et suis opinionum portentis ecclesias nascentes in summum adducebant discrimen. Quos tumultus et certamina acerrima aliquantum pacabat confessio Helvetica ***), quae ab ecclesiis in ducatu Zathoriensi et Ossuicimensi, earumque Superintendente Paulo Gilovio ceterisque ministris a. 1567 approbata est. Hanc eorum approbationem insequenti anno his verbis (teste Simlero) confirmarunt literis ad Turicenses datis: „Subscriptionem vestrae Confessionis iterum atque iterum hisce literis maxime approbamus, et affirmamus: nihil nobis jucundius, nil gratius esse

*) Confessio Csengerina inscripta Joanni II., quae in Collectione confessionum Niemeyeri habetur, haeresibus Antitrinitariorum opposita est, proptereaue ejus pretium non omnibus temporibus idem esse poterat. Prodiit illa confessio, ut docte monuit Révész a. D. 1570 (in art. qui inscribitur „Dévay“, apud Herzog Realencyclopädie.)

**) De illorum in Polonia concertationibus v. Bezae epistolae l. c. pag. 221. 225. 226; 291 ss.

***) Quomodo Deus judicium in antitrinitarios illos exercuerit, Beza refert l. c. pag. 297, in ep. ad Polonos et Transsilvanos data: „Gribaldus peste correptus, fugientibus illum omnibus, vix a quo sepeliretur invenit. Lismaninus, a quo introductus fuit Blandrata, se ipsum in puteum abjecit. Illum Franciscum Davidis, qui non ita pridem in Transsilvania Christo postridie maledicturus erat, quid ab extremo corporis et animae exitio, ruente repente domo, praeter longam illam Dei μαρτυρίαν eripuit? Gentilis qua tandem morte anno superiore infelicem vitam finit?“ —

posse, quam in eadem religione vobiscum esse conjunctissimos, vobiscum vitam vivere, vel, si sic res ferat, pro ea religione et confessione mortem oppetere.“ Obtulerunt postea hanc ipsam confessionem, in linguam Polonicam versam, Regi Sigismundo secundo in Comitibus Varsaviensibus a. 1572. Illis postea se adjunxerunt alii complures in eodem regno coetus; imprimis Cracoviensis coetus id fecit, postquam Stephanus rex, perpensa confessione Helvetica, ipsi in comitiis a. 1588 oblata, publicum religionis exercitium reformatis concesserat. Etiam Polonicae ecclesiae ab Helvetica confessione jam tunc nomen sibi adsciscebant: ita ut ecclesiae H. C. vocarentur, perinde atque nos hodie in Austria. —

Angli etiam et Scoti summopere hanc nostram confessionem laudaverunt. Compluribus eorum, qui, Maria in Anglia regnante, in Helvetia exsulabant, magna erat consuetudo ac familiaritas cum Bullingero. Ex eorum numero quinque dignitatem obtinebant episcopalem, Elisabetha regnante: alii ad alios altos dignitatis gradus sunt evecti *). Non ergo mirandum est, illos omnes in patriam reduces confessionem praeceptoris probavisse, atque judicavisse: eam plane consentire cum ea confessione, seu iis articulis, qui in synodo Londinensi auctoritate Eduardi Regis a. D. 1552 promulgati sunt.

De Scoticarum ecclesiarum ministris, a Beza de confessione Turici edita monitis, jam ed. a. 1568 refert: eos Nonis Septemb. a. D. 1566 scriptis ad clarissimum virum D. Theodorum Bezam literis approbationem testatos esse (conf. infra pag. 5). Audiamus ipsos ad Bezam haec scribentes. „Ne studia nostra

*) Vide de consuetudine, quae Bullingero cum Anglis erat, vitam Bullingeri, quam diligentissime conscripsit Pestalozzius, minister v. d. Turicensis (pag. 446).

humanitati tantae et tam aequa postulanti deessent, simulac tuas vidimus literas, cuncti e proximis quibusque oppidis Andreopolin convolvimus, urbem literis divinis humanisque in Scotia florentissimam *): ibi quantum fieri potest celeritate librum inspeximus, capita ejus singula expendimus, nihil inexploratum praetermisimus, omnia de Deo, sacris legibus, ritibusque Ecclesiae diligenter excussimus. Dici autem non potest, quantum ex ea operâ laetitiae ceperimus, cum perspicue cerneremus, libello vestro fide optima, sancte, pie, planeque divinitus, idque breviter, explicari, quidquid nos in templis, in scholis et in suggestu, his octo annis perpetuis et adhuc (Deo est gratia) docemus. Ejus ergo patrocinium suscipere, tum conscientia urgente, tum officio penitus cogimur, ac omnia ejus capita omnesque sententias non solum approbare, sed etiam magnopere laudare. Nititur enim libellus ille prorsus literis sacris, quas et profitemur, et capitis periculo, vel etiam sanguinis profusione parati sumus tueri. Subscripsimus autem omnes, qui in hoc coetu interfuimus, et hujus Academiae sigillo publico obsignavimus **). Praecipui vero ea aetate Scotorum doctores erant Joannes Cnoxus, minister Edinburgensis, et Joannes Douglasius, acade-

*) Urbs, quae St. Andrews dicitur, ab illis significatur.

**) Quo gaudio Beza et Turicenses his literis affecti sint videre licet ex epistola Bezae ad Jo. Cnoxum data: „Caeterum quum honorificum illud et vere Christianum Academiae vestrae testimonium, quo nostrarum ecclesiarum confessionem amplexi estis, mihi redditum esset, aliquot post mensibus et tibi privatim et aliis fratribus per literas significavi, quam grata et quam jucunda nobis omnibus ipsisque in primis Tigurinibus fratribus fuerit vestra haec in omnibus nobiscum in Domino conjunctio, quam et confidimus sempiternam et adversus ipsas inferorum portas firmam perman-suram.“ (V. Bezae epistol. l. c. pag. 285).

miae Andreopolensis rector: qui quidem una cum ceteris confessioni Helveticae subscripserunt. Idem (teste Simlero) fecerunt Scoti a. 1584, quum gravissimae inter eos per Adamsonium lites ob pseudoëpiscopatum fuerant excitatae. Non vero publicam, ordinum regni comitiis sancitam auctoritatem Helv. confessio apud Scotos impetravit: neque id in Anglia confessioni contigit, ubi ne hoc quidem constat, an ecclesiae publice aliquid de ea decreverint, quod ab Edmundo Grindallo, episcopo Londinensi, petierat Beza *).

*) V. Epistolarum theologicarum Th. Bezae l. unus in „tractationum theol.“ vol. III, pag. 209. Ita vero in memorabili illa epistola scribit Beza. „Quis fuerit quorundam nuper adversus omnes harum partium [reformatos significat], ac proinde etiam adversus Gallicas et vestras quoque Ecclesias, quas omnes nobiscum in omnibus doctrinae capitibus consentire arbitramur, conatus et συζητησιμός, jampridem ad vos usque perlatum esse opinor: quod maximum malum et si ad vos usque non pertingeret, tamen est ejusmodi, ut vel propter tot tantarumque Ecclesiarum ruinam, merito vos quoque debeat commovere. Haec igitur causa fuit, cur hieme superiore omnes harum regionum ecclesiae, sola excepta Basiliensi — in communem a fratribus Tigurinis scriptam confessionem consenserimus, cujus summae ὁμολογίας amplissimum fore fructum speramus. Secutae postea sunt hoc exemplum Gallicae omnes Ecclesiae, edito sui nobiscum consensus testimonio. Quod si hoc quoque nunc nobis daret Dominus, ut et vestrae quoque et Scoticae Ecclesiae suum cum hac communi nostra confessione consensum publico quopiam scripto testarentur, non dubium est, quin hoc impediendis aut penitus etiam frangendis eorum consiliis, qui multitudine potius quam rationibus freti nostram damnationem urgent, maxime sit profuturum: et multos quoque quibus persuasum est, nostras ecclesias innumerabilibus inter se dissidiis conflictari, ad cognoscendam veram religionem excitaturum, ut de multis infirmis taceam, quos non dubium est tot gentium consensione plurimum confirmatum iri“ (d. V. Cal. Julias 1566, Genevae). Quae verba Bezae magna ex parte confirmant, quae de originibus Helv. confessionis hucusque proposuimus.

Idem de Palatinatu dicendum est, ubi ne publice quidem confessio nostra est approbata et confirmata. Princeps Palatinus post reditum ex comitiis, ubi nihil in eum statutum erat, honoris et gratitudinis caussa (die V. m. Octobr.) misit poculum auro obductum duplicato una cum literis, quibus gratias egit, Bullingero. Quod quidem poculum Bullingerus accipere noluit; tandem ab amplissimo Senatu Turicensi jussus munus admisit (teste Simlero, qui haec ex ipsis ephemeridibus Henrici Bullingeri, quae in bibl. civium Turic. Manuscr. F. 106 asservantur, deprompsit).

Non igitur, si omnia quae diximus perlustramus, a veritate distare videtur hoc docti Hospiniani dictum. „Si numero Pastorum, Ministrorum, Diaconorum, Professorum, Ludimagistrorum, Collaboratorum et Ecclesiarum, Academiarum et Scholarum in dictis illis amplissimis Regnis, Ducatibus, Provinciis, civitatibus, etc. cum *Concordiae* libri subscriptoribus certandum esset, ille hunc duplo vel triplo superaret“ *).

Restat ut de Evangelicis Helv. confessioni ad dictis in Bohemia et Moravia quaedam afferam. D. XIII. m. Octobr. a. 1781 celeberrimum illud S. C. M. Josephi II. edictum prodiit, quod jugum humeris evangelium pure amplectentium impositum fregit. Extremae reliquiae eorum, qui purum evangelium quondam ibi profitebantur, remanserant, et per totam Bohemiam atque Moraviam fuerunt, qui Deo gratias agerent ardentissimas, ubi nuncius ille misere profligatis afferebatur. Nullus dies memorabilior, si illum unum exceperis, quo primum

*) V. Hospiniani *Historiae Sacramentariae* pars II. p. 331; Genev. 1681.

nuncius de Christo nato de coelo perferebatur, nullus sanctior Bohemiae et Moraviae illuxit. At quantis angustiis nascentes illae ecclesiae ab omni parte erant circumdatae! Tamquam oves sine pastore ad tribunalia, ubi fidem profiteri jussi erant, accurrerunt: ibique multi a romanae ecclesiae asseclis demum didicerunt, quomodo Helvetica confessio ab Augustana differat. Potior pars eorum primum Apostolica illa simplicitate Helvetici cultus devincta huic nostrae confessioni se addixit, et procedente tempore doctrinam quoque Helv. confessionis perfectiorem et cum sacra scriptura consentaneam esse non dubitavit. Prorsus vero deerant ecclesiis tunc nascentibus ministri verbi divini, qui lingua Bohemica evangelium annuntiarent. Tunc Hungari Helveticae confessioni addicti, quorum lingua toto coelo a Bohemorum lingua distat, rarum caritatis exemplum ediderunt. Triginta septem verbi divini ministri domo emigrarunt et e patria exierunt, ut illa tempestate ad serendum aptissima verbum divinum praedicarent: quorum duo tantum linguae periti erant Bohemicae. Magno quidem cum gaudio apud Bohemos et Moravos sunt excepti, at quam aerumnosum iis fuerit e patria exulare nemo non videt. Haec sunt initia, a quibus ecclesiae illae in Bohemia et Moravia sunt profectae. Inter lacrimas quidem earum fundamenta sunt jacta, Deus autem iis benedixit, — ut crescant et floreat in majorem Dei gloriam ab ipso Deo exoramus! *)

Jam satis superque de historia confessionis nostrae dixisse mihi videor. Hoc unum addam, illam

*) Numerum centum millia jam nunc efficiunt Evangelici Helv. conf. in Bohemia et Moravia. Praeterea Vindobonae, Laubaci, Brigantii et Tergesti ecclesiae Helv. confessionis exstant germanice loquentes.

confessionem initio latine conscriptam, in Germanicam, Gallicam, Hungaricam, Polonicam, Anglicam et per Henr. Hottingerum in Arabicam linguam translata esse. Mihi princeps illa editio latina, quae mense Martio apud Christoph. Froschoverum Turici prodiit (foll. 48), obtigit: qua in edenda hac nostra confessione accurate sum usus. Haec igitur editio, quae nunc prodit una cum variis lectionibus ed. Tigurinae a. 1568 (pagg. 78), nobis sufficiat; est enim talis, quae omnes ceteras auctoritate superet. Itaque reliquas editiones H. c. ne recensebimus quidem. Principem illam editionem religiose secutus sum, mutata tantum distinguendi ratione, quam ad nostrae aetatis usum accommodabam.

Jam pauca de indole atque pretio confessionis et quomodo duo doctrinae capita ab auctore explicata sint inquiramus necesse est.

Absolvitur confessio nostra triginta capitibus, methodo illa dispositis, quae reformatis in universum est propria: methodo scilicet synthetica.

Orditur enim confessio a scriptura sacra, principio cognoscendi summo illo nostro, deinde de Deo triuno juste colendo, deque providentia Dei agit: quibus rebus adjungitur tractatio de operibus Dei, inter quae praestant angeli atque homines, ubi apte locus datur, ut de peccato, de caussa peccati et de libero quem vocant arbitrio nos edoceat. His ita absolutis disputatio de praedestinatione et electione incipit, quam, quum sit praedestinatio vel electio, quae non fit sine medio, sed in Christo, tractatio excipit de Christo, quem pater praedestinavit vel praeordinavit salvatorem mundi, quem etiam vetus illud testamentum annunciavit: quam tractationem subsequitur executio liberationis nostrae, quae fit interpositis gradibus poenitentiae, justifica-

tionis, gratitudinis, Deo operibus bonis praestandae. Postremo de coetu credentium seu de ecclesia, ejus ministris et sacramentis disputando facile aditum sibi parat auctor, ut etiam de oeconomia et cultu, quem in ecclesia observare decet, agat: ubi tandem admonitio de honore, quem potestatibus a Deo ordinatis praestare debet ecclesia, agmen claudit.

Ordine sane eleganti haec omnia sunt concinnata, neque ordo ille rerum, quem tenet confessio, ei, quem Calvinus in institutione christianae religionis sequitur, dissimilis est.

Singulis praeterea capitibus haereses atque controversiae veteres et recentiores ecclesiam tantopere exercentes perstringuntur et damnantur: et quidem eo consilio, ut appareat, nullam confessionis asseclis cum ullis sectis et haeresibus intercedere communionem. Providenter autem factum existimamus, quod Bullingerus illas sententias, quas soli tuebantur Lutherani, oblique tantum perstrinxerit et rejecerit: quum ne illo quidem tempore de concordia cum illis ineunda desperandum erat *).

Omnia denique ad unicam credendi et vivendi normam, quae in sacra scriptura, verbo illo Dei exstat, exiguntur: adductis praeterea conciliorum canonibus et quibusdam patrum dictis, non quia

*) Conferas velim, quae infra pag. 31 de communicatione idiomatum dicuntur, ubi in margine libri haec verba leguntur: Natura Christi divina non est passa, nec humana est ubique. Vide praeterea pag. 41, ubi confessio quae dicitur auralis rejicitur; deinde pag. 75, ubi exorcismus exploditur; improbatur porro usus imaginum pag. 91 et multiplicatio rituum et caeremoniarum pag. 90. Quod denique ad sacram attinet coenam improbantur qui docent: sacramentis res ita inclusas vel alligatas esse, ut etiam indigni re significata participant (p. 73); v. etiam pag. 80, ubi de praesentia Christi in coena agit. Nulli autem Lutherani nominatim perstringuntur: licet omnibus supra dictis locis Bullingerus illos maxime spectaverit.

sunt conciliorum vel patrum dicta, sed quia cum veritate scripturarum consentiunt (v. pag. 12).

Ceterum confessio omni ex parte ingenium et indolem auctoris redolet: virum ut jam diximus, pacis studiosum, benignum, et earum rerum, quae ecclesiae vel tunc maxime prodesse, peritissimum. Ut paucis dicam: potius fidei testimonium, quam gladium, quod adversarios jugularet, Bullingerus hoc suo senectutis et solitudinis opere nobis relinquere voluit. Est igitur dictionis genus (ut Simleri utar verbis) „simplex, grave, planum, dilucidum, candidum, alienum a cothurnis, nihil involvens, nihil implicans, nihil quod in alienum sensum, nisi ab iniquissimo homine, torqueri possit, verbo: omnia publica expositione fidei dignissima“. Hoc unum non reticendum esse ducimus: confessionem pro senectute auctoris hic atque illic paullo esse verbosiores, quam necesse erat.

Jam de duobus capitibus confessionis agamus et paucis inquiramus, quomodo ab auctore sint explicata: quorum alterum art. X., alterum art. XXI. continetur.

Articulus X. de praedestinatione et electione sanctorum agit. Quod ad doctrinam de praedestinatione attinet fuerunt, qui dubitarent, num confessioni nostrae doctrina illa propria fuerit; fuerunt etiam, qui id omnino negarent. Liceat mihi dubitare, num bene confessionem legerint.

Postquam providentia Dei omnia gubernari dicitavit auctor (cap. VI.), deinde de lapsu hominis disserens ab iis, quae ingenio hominum sunt involuta, Augustini dicto utens se expedivit (pag. 22 et 23), adeoque Calvinii aliorumque e verbo Dei depromptas explicationes de Adami lapsu oblique (omis-

sis quidem nominibus) laudavit*), et quid de libero arbitrio sentiendum est exposuit: jam hoc loco ad praedestinationem Dei et electionem sanctorum procedit oratio, quod ne in Calvinii quidem „institutione“ factum esse videmus. Praedestinatio vero, quam (pag. 27) docet confessio, non solum est praedestinatio vel electio ad media, Christum nempe et salutare ejus opus, sed simul etiam electio ad finem certum consequendum: nimirum ut simus sancti et irreprehensibiles coram Deo per charitatem et laudetur gloria gratiae ejus**). Quodsi Bullingerus paulo infra ab aeterno arcanoque Dei consilio temere inquirendo nos revocat et oculos in Christum ad salutem revelatum figere nos jubet, in quo velut in speculo praedestinationem nostram contemplemur, ideo non tollit praedestinationem. Qui enim destinati sunt ad salutem per Christum adipiscendam: illi ubi medium electionis tenent manibus fidei, Christum salvatorem dico, hac re et de initio et de fine electionis consequendo certiores fiunt. Supersedere igitur possunt electi praeposteræ investigationi arcanorum Dei, quæ nobis sunt in via. Docet igitur nos auctor confessionis quæ ante omnia sint consideranda, ut vitemus tentationem praedestinationis, quæ vix alia est periculosior (pag. 29), neve temere reprobis aliquem annumeremus (p. 28). Fides autem illa, quæ Christum amplectitur, non ab homine pendet, sed „merum est Dei donum, quod solus Deus ex gratia sua electis suis secundum mensuram, et quando, cui et quantum ipse vult, donat, et quidem per spiritum sanctum, mediante prædicatione evangelii et oratione fidei“ (pag. 47). Et paulo

*) V. pag. 23: „sicut fecerunt non raro pii Ecclesiae doctores.“

**) Hoc Pauli dictum affert confessio infra pagg. 27 et 28.

infra pag. 59: „credamus ergo, Deum verbo suo nos docere foris per ministros suos, intus autem commovere electorum suorum corda ad fidem per spiritum sanctum.“ „Extra Christum (pag. 56), qui se electis in Ecclesia fruendum praebet, nullam esse salutem“ affirmat auctor *).

Cum illis Bullingeri dictis consentit omnino Calvinus (in instit. rel. chr. lib. III, cap. XXIV). „Primum (ait) si paternam Dei clementiam propitiumque animum quaerimus, ad Christum convertendi sunt oculi, in quo solo Patris anima acquiescit. Si salutem, vitam — — non alio tum quoque confugiendum est: quando ipse unus et vitae fons est et salutis anchora et regni coelorum haeres.“ — — „Quodsi in eo sumus electi, non in nobis ipsis reperiemus electionis nostrae certitudinem: ac ne in Deo quidem patre, si nudum illum absque Filio imaginamur. Christus ergo speculum est, in quo electionem nostram contemplari convenit et sine fraude licet. — — Satis perspicuum firmumque testimonium habemus, nos in libro vitae scriptos esse, si cum Christo communicamus.“ Quae omnia optime cum confessione consentiunt, vel etiam magna ex parte ad verbum in confessione nostra sunt transscripta **).

Ne vero quis amplius hac de re dubium movere queat ad tractationem de providentia Dei ejusque praedestinatione, quam Bullingerus a. 1553 in usum Traheroni, episcopi Angliae, conscripserat, provoca-

*) V. etiam conf. Helvet. priorem, auxilio Bullingeri conscriptam, ubi baptismi lavacrum regenerationis, quam dominus electis suis exhibeat, dicitur (art. XXII.)

**) Conferas etiam Canonum Synodi Dortraceni caput I, 12. 16: ubi pariter usus mediorum commendatur.

mus, quae teste Schweizero *) in appendice locorum theologic. P. Martyris quoque invenitur et sub ejus nomine circumfertur. Ibi disertis verbis praedestinationem et reprobationem **) definit. Verumtamen ibidem Traherono inculcat, universalibus illis promissionibus in publica concione aliquid esse dandum. „Haec inquam urgenda esse censeo in Ecclesia, ne scrupulosius disputantes de occultis Dei judiciis, de praedestinatione et electione Dei scrupulos animis simplicium pariter et exercitatorum injiciamus, quos deinde nunquam rursus eximere queamus“, etc. Inter cetera affirmat etiam Bullingerus: se non sic loqui audere, velut Calvinus „frater noster in Domino honorandus“ fecit. — Novem annis interjectis prorsus eadem erat sententia cum Petro Martyre, qui iudicium Turicensium, quod Argentoratum in gratiam Zanchii mittebatur, conscripsit: in cujus rei testimonium iudicio Turicensium subscripsit etiam Bullingerus ***). Zanchius Argentorati propter theses quasdam de praedestinatione et perseverantia sanctorum immerito vexabatur: illum autem virum laude, nec ea vulgari, dignum existimant cum multis aliis Turicenses. Una cum Zanchio Augustinum doctores Argentinos reprobare diserte asserit Bullingerus †).

*) V. Schweizer in l. qui inscribitur: Die Centraldogmen der reformirten Kirche vol. I, p. 267. Invenitur tractatio illa Turici in Simleri Mscr. 79.

**) „Reprobatio est sapientissimum Dei propositum, quo Deus ante omnem aeternitatem decrevit constanter, absque ulla injustitia, eorum non misereri, quos non dilexit, sed praeteriit, quo justa illorum condemnatione iram suam erga peccata, potentiam et gloriam declararet.“ (V. locos communes D. Petri Martyris, Heidelbergae 1622 pag. 784). Cum illa definitione plane consentiunt Canones Dortraceni cap. I, 6. 15 et III, 7.

***) De toto hoc negotio v. J. H. Hottingerum in Histor. Eccles. Novi Testamenti, Tom. VIII, p. 958—976.

†) V. epistolam Bullingeri ad Sturmium apud Hottingerum.

„Horrendum autem esset (ad Sturmium d. XXX. m. Dec. 1561 scribit) in tam celebri urbe tanti doctoris (Augustinum intelligo) doctrinam condemnari: proinde honestissime Zanchii caussam tuendam sumis, pie vetus ecclesiae dogma defendis, ut jam non commemorem, te pariter praecipuorum nostrae ecclesiae doctorum auctoritatem tueri.“ In eadem caussa d. IV. m. Aprilis 1562 ad Fridericum Electorem Palatinum haec inter cetera scribit*): „Et tamen nihil sentit, nihil docuit ea de re Zanchius aliud, quam quod in eadem schola et ecclesia antea docuit beatae memoriae Bucerus. — — Ut jam non commemorem quod et D. Lutherus, Oecolampadius et ante hos S. Augustinus nihil aliud vel credidit, vel docuit.“ Ita Bullingerus eodem tempore, quo confessionem nostram conscripsit, de praedestinatione judicabat. Non vero est infitiandum: quemque optimum suae ipsius sententiae esse interpretem.

In altero confessionis capite, quod art. XXI. continetur, feliciter materiam tunc maxime spinosam expedit: materiam sacrae coenae dico. Hac in doctrina accurate *consensum* illum *Tigurinum* imitatus est, cui a. 1549 una cum Calvino suo eo consilio subscripserat: ut in unitatem magis magisque coalescerent illi, qui per Helvetiam reformatae ecclesiae addicti erant. Haec una Bullingerum inter et Calvinum, si privata ipsorum scripta conferas, exstat varietas: quod ille de re quam vocant sacramenti, qua in coena Domini nutrimur et vivificamur, pauca tantum statuere audeat, hic vero, quo erat acumine ingenii, diversis modis, quae ineffabilia

*) V. Hottingerum l. c. p. 830.

paene sunt, ad ingenii nostri captum quantum potest adaptare satagat.

Pergamus nunc denique ad praefationis exitum, ubi quid nostri in confessionem officii sit paucis monebimus.

Quo animo nos in confessionem esse debeamus, non diu et anxie quaerendum est. Vos enim volo, qui per Austriam Helveticae confessioni estis addicti; vobiscum mihi nunc res est!

Nobis vero omnibus hoc est in officio, ut grato animo confessionem nostram, quam tot ac tanti viri sua auctoritate sanciverunt, amplectamur atque colamus. Non ignoratis quanti in Austria fuerit momenti. Tantam enim apud omnes pedetentim consecuta est auctoritatem, ut omnes, qui in Austria a partibus ecclesiae reformatae steterunt, Helveticae confessionis nomine vocarentur et tamquam Helveticae confessioni addicti in parem juris libertatisque cum Catholicis conditionem recepti sint: cujus beneficii in regnis cis Litaham auctorem S. M. Franciscum Josephum I. imperatorem nostrum clementissimum etiam atque etiam praedicabimus.

Haec est illa confessio, quam Fridericus, Elector Palatinus, quondam secum Augustam Vindelicorum attulit, ubi in jus ab Imperatore vocatus erat. Illo quidem tempore parvi confessio ducebatur, neque ab ipso Electore Imperatori oblata est: postea autem illam in ipsis Austriae regionibus Augustanae confessioni, quae tunc sola regnabat, parem esse judicabant. Haec divinitus evenisse censenda sunt.

Est igitur nobis confessio optima, quam jure agnoscimus et magni facere debemus: praesertim quum ejus beneficio velut membra illustris jam ab antiquo tempore ecclesiae in publicum prodire et cum quovis concertare possimus.

Agedum agnoscamus hanc nostram confessionem, cui ecclesia nostra velut lapidi pretioso, qui quidem rupi scripturarum innititur, inaedificata est: qui lapis si divellatur non habemus parem, cui nostram ecclesiam superstruere possimus, aut cui eandem auctoritatem tribuent qui aliam confessionem amplectuntur.

Diligenter solliciteque tuemini illam confessionem, neque patimini, ut ecclesia vestra, quae velut Simson toties variis adversariorum incursionibus fortiter restitit, nunc jam, ubi libertas benigne a Deo ei concessa est, cupiditate mundi (vid. 1. Joann. 2, 17) velut ab altera Delila obstricta teneatur. Quod si fieret, quis alius exspectari potest exitus, quam qualem Simsonis fuisse videmus? Quamdiu ille quod a Deo ipsi donatum erat non profanabat, erat invictus. Ubi vero quod ipsi a Deo concreditum erat prodidit, oculis effossis in pistrina injuriis et irrisioni hostium expositus est. Simili modo nos quoque, quum tale ecclesiae decus prodiderimus et „cupiditate mundi“ plecti in quaevis alia respexerimus, quam quae sunt Dei et ecclesiae ejus, mox ab adversariis pessumdati in pistrina peregrinorum circumagemus molas, nihil proficientes, minimeque satiati. In illis enim molis frumenti loco conteruntur notiones, quas dictat vel ratio prorsus se ipsam et leges sibi inscriptas intuens, vel conscientia quae quidem dicitur christiana, verumtamen omnia sibi in se posita censet.

Sed quid loquor? Nonne gravis illa servitus jam nunc nos premit? Nonne in nostra prope viscera jam penetrarunt vastatores ecclesiae Dei? Minime vero desperandum est, et nil timendum: ubi de medicina nondum disceptatur, ubi invicta et immota adhuc stat confessio Helvetica. Qua qui-

dem ope si destituamur, nos evitare non posse illas aerumnas, in quas et alii complures ante nos inciderunt, pro certo habemus.

Faxit Deus O. M. ut confessionem nostram, magnum sane ipsius beneficium, conservemus, animo strenuo defendamus, incorrupte illustremus, eamque invicta fidei constantia seris nepotibus relinquamus. Valet. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit vobiscum. Amen.

Scribebam Vindobonae, die XXX. m. Januarii
a. D. 1866.

CONFESSIO ET EXPOSITIO

SIMPLEX ORTHODOXAE FIDEI,

& dogmatū Catholicorum ſynceræ religionis Chriſtianæ, concorditer ab Eccleſiæ Chriſti miniſtris, qui ſunt in Heluetia, Tiguri, Bernæ, Scaphuſij, Sangalli, Curiæ Rhetorum & apud confœderatos, Mylhufij item, & Biennæ, quibus adiunxerunt ſe & Geneuenſis Eccleſiæ miniſtri, edita in hoc, ut uniuerſis teſtentur fidelibus, quòd in unitate ueræ & antiquæ Chriſti Eccleſiæ, perſtent, neq; ulla noua aut erronea dogmata ſpargant, atq; ideo etiam nihil confortij cum ullis Sectis aut hærefibus habeant: hoc demum

uulgata tempore, qui de ea æſtimare
pijs omnibus liceat.

R O M. X.

CORDE creditur ad iuſtitiam, ore autem
confefſio fit ad ſalutem.

T I G V R I

*Excudebat Chriſtophorus Froſchouerus,
Menſe Martio, M.D.LXVI.*

VNIVERSIS CHRI-
STI FIDELIBVS PER
GERMANIAM ATQVE EXTERAS
etiam Nationes *). Ministri subscriptarum Ecclesia-
rum per Heluetiam, Gratiam & pacem à Deo
Patre, per IESVM CHRISTVM
Dominum nostrum
precantur.

Conscriptae sunt hactenus et eduntur hoc prae-
cipue tempore in publicum a Regnis, Nationibus et
Civitatibus multae ac variae Confessiones et expo-
sitiones fidei, quibus extremo hoc seculo in tam in-
felici perniciosarum proventu haeresum, quae passim
exoriuntur, docent atque testantur, se in Ecclesiis
suis orthodoxe simpliciterque sentire, credere atque
docere de omnibus in universum et singulis Chri-
stianae fidei et religionis nostrae dogmatibus, deni-
que se et ab haeresum sectarumve communione esse
quam alienissimos. Nos ergo, tametsi antea hoc ipsum
fecerimus in nostris scriptis in publicum editis, quia
tamen illa in oblivionem forte abierunt, variisque in
locis et prolixius etiam rem exponunt, quam ut om-
nibus inquirere ac perlegere vacet, praeclaro alio-
rum fidelium exemplo excitati, brevi hac expositione
conamur complecti et omnibus Christi fidelibus pro-

*) Editio a. 1568: Nationes Ministri.

ponere doctrinam oeconomiamque Ecclesiarum nostrarum, quam illae mox ab initio reformationis multos jam per annos multaque per discrimina rerum ad hunc usque diem summo cum consensu et docuerunt et nunc quoque custodiunt. Eadem opera attestamur etiam omnibus consensum nostrum unanimum, quem dedit nobis Dominus, ut in nostris Ecclesiis, quibus nos ministrare voluit Dominus, idem loquamur omnes, nec sint inter nos dissidia, sed simus integrum corpus, eadem mente eademque sententia. Attestamur item nos, minime talia in Ecclesiis nostris spargere dogmata, qualia adversarii nonnulli nostri nobis, apud eos maxime, ad quos scripta nostra non perveniunt, et qui doctrinae nostrae imperiti sunt, falso et praeter meritum tribuere obtrudereque nituntur. Ergo manifestissime ex his nostris aequi deprehendent lectores, nihil nos quoque habere communionis cum ullis sectis atque haeresibus, quarum hoc consilio in singulis prope capitibus mentionem facimus, easque rejicientes perstringimus. Colligent itaque et illud, nos a sanctis Christi Ecclesiis Germaniae, Galliae, Angliae aliarumque in orbe Christiano nationum nephario schismate non sejungere atque abrumpere: sed cum ipsis omnibus et singulis in hac confessa veritate Christiana probe consentire, ipsasque charitate sincera complecti.

Tametsi vero in diversis Ecclesiis quaedam deprehenditur varietas in loquutionibus et modo expositionis doctrinae, in ritibus item vel caeremoniis, eaque recepta pro Ecclesiarum quarumlibet ratione, opportunitate et aedificatione, nunquam tamen ea, ullis in ecclesia temporibus, materiam dissensionibus et schismatibus visa est suppeditare. Semper enim hac in re Christi ecclesiae usae sunt libertate. Id quod in historia Ecclesiastica videre licet. Abunde pia vetustati satis erat mutuus ille in praecipuis fidei dogmatibus inque sensu orthodoxo et charitate fraterna consensus.

Quocirca speramus, Christi ecclesias, ubi viderint deprehenderintque nos in sancti et aeterni Dei doctrina, in sensu item orthodoxo et charitate fraterna cum ipsis, imprimis vero cum veteri Apostolica ecclesia, per omnia consentire, libenter ipsas quoque in unitate fidei atque doctrinae sensuque orthodoxo et fraterna charitate consensuras nobiscum. Cum hanc Confessionem in hoc quoque ediderimus praecipue, ut ecclesiarum pacem concordiamque cum mutua charitate apud Germaniae exterarumque ecclesias quaeramus, nobis conciliemus, conciliatamque retineamus. Ubi sane illas ipsas ecclesias ea dilectione, synceritate, integritateque praeditas esse, nobis certo persuademus, ut, si quid forte nostrarum rerum hactenus minus recte intellectum sit a nonnullis, porro, audita hac simplici Confessione nostra, illae nos neutiquam numeraturae sint inter haereticos, neque Ecclesias nostras, quae verae Christi Ecclesiae sunt, damnaturae ut impias.

Ante omnia vero protestamur, nos semper esse paratissimos, omnia et singula hic a nobis proposita, si quis requirat, copiosius explicare, denique meliora ex verbo Dei docentibus non sine gratiarum actione et cedere et obsequi in Domino, Cui laus et gloria. Acta 1. Martii. Anno 1566.

Subscripserunt omnes omnium Ecclesiarum Christi in *Helvetia* ministri, qui sunt *Tiguri, Bernae, Scaphusii, Sangalli, Curiae Rhetorum* et apud confoederatos *) cis et ultra Alpes, *Mylhusii, et Biennae*, quibus adjunxerunt se et ministri Ecclesiae, quae est *Genevae* **).

*) Editio a. 1568 habet post Confoederatos: in Ecclesiis Evangelium profitentibus cis et ultra Alpes etc.

**) His in ed. a. 1568 primum haec adduntur: „et Neocomi etc. Sed et consenserunt in ipsam jam editam ministri Ecclesiae Polonicae, quae sunt in Ducatu Zathoriensi, et Osuiecimensi, Scoticarum quoque Ecclesiarum ministri, qui Nonis Septemb. Anno Domini 1566 scriptis ad clariss. virum D. Theodorum Bezam literis, inter alia dicunt, Subscripsimus omnes qui

EDICTVM IMPERATORIVM *de eo quinam habendi sint, vel Catholici vel Haeretici, Ex Cod. Justiniani Imperat. et Tripart. Hist. lib. 9, cap. 7.*

IMPP. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius Aug. Populo urbis Constantinopolitanae. Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit imperium, in ea volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse Romanis, religio usque nunc ab ipso insinuata declarat, quamque Pontificem Damasum sequi claret, et Petrum Alexandriae Episcopum, virum Apostolicae sanctitatis: hoc est, ut secundum Apostolicam disciplinam Evangelicamque doctrinam, Patris et Filii et Spiritus sancti unam deitatem sub pari majestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes, Christianorum Catholicorum nomen jubemus amplecti: reliquos vero daementes vaesanosque judicantes, haeretici dogmatis infamiam sustinere, divina primum vindicta, post etiam motu animi nostri, quem ex coelesti arbitrio sumpserimus ultione plectendos. Data 3. Calend. Martias Thessalonicae, Gratiano 5. Valent. et Theod. Aug. Coss.

Caeterum Evangelica et Apostolica historia una cum 2. Pet. Epistolis docent nos, qualem religionem S. Petrus Apostolus tradiderit omnibus Ecclesiis per Orientem et Occidentem, nedum Romanae. Fides vero et doctrina Damasi Pontificis, qualis fuerit colliguescit ex ipsius Symbolo.

in hoc coetu interfuimus, et hujus Academiae sigillo publico obsignavimus. Praeterea Debrecini in Hungaria, edita et impressa est Confessio una cum articulis quibusdam, Septemb. 1. Anno Domini 1567. et inscripta Sereniss. Principi et Domino D. Joanni 2. Dei gratia electo Hungariae Regi, etc. In qua inter alia haec leguntur verba, Omnes Ecclesiae ministri, qui in conventu sancto ad 24. Februarii, Anno Domini 1567. Debrecinum convocato, cis et ultra Tibyscum, inter reliquas Confessiones recepimus, et subscripsimus Helveticae Confessioni, Anno Domini 1566. editae, cui et Ecclesiae Geneven. Ministri subscripserunt, etc."

SYMBOLVM DAMASI *ex 2. Tomo operum S. Hieron.*

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, et in unum Dominum nostrum Jesum Christum Dei filium, et in Spiritum sanctum. Deum non tres Deos, sed Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum colimus et confitemur: non sic unum Deum quasi solitarium, nec eundem qui ipse sibi pater sit, ipse et filius; sed patrem esse qui genuit, et filium esse qui genitus sit: spiritum vero sanctum non genitum neque ingenitum, non creatum neque factum, sed de patre filioque procedentem, patri et filio coaeternum et coaequalem et cooperatorem. Quia scriptum est, Verbo Domini coeli firmati sunt, id est a Filio Dei: et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Et alibi, Emitte spiritum tuum et creabuntur et renovabis faciem terrae. Ideoque in nomine patris, et filii, et spiritus sancti, unum confitemur Deum, quod nomen est potestatis, non proprietatis. Proprium nomen est patri pater, et proprium nomen est filio filius, et proprium nomen spiritui sancto spiritus sanctus. In hac trinitate unum Deum colimus: quia ex uno patre quod est, unius cum patre naturae est, unius substantiae et unius potestatis. Pater filium genuit, non voluntate nec necessitate, sed natura. Filius ultimo tempore ad nos salvandos et ad implendas scripturas descendit a patre, qui nunquam desiit esse cum patre. Et conceptus est de spiritu sancto, et natus ex virgine. Carnem et animam et sensum, hoc est perfectum suscepit hominem, nec amisit quod erat, sed coepit esse quod non erat, ita tamen ut perfectus in suis sit et verus in nostris. Nam qui Deus erat, homo natus est, et qui homo natus est, operatur ut Deus, et qui operatur ut Deus, ut homo moritur, et qui ut homo moritur, ut Deus resurgit.

Qui devicto mortis imperio cum ea carne qua natus et passus et mortuus fuerat et resurrexit, ascendit ad patrem, sedetque ad dexteram ejus in gloria,

quam semper habuit et habet. In hujus morte et sanguine credimus emundatos nos et ab eo resuscitandos die novissimo, in hac carne qua nunc vivimus. Et habemus spem nos consequuturos praemium boni meriti aut poenam pro peccatis aeterni supplicii. Haec lege, haec crede, haec retine, huic fidei animam tuam subjuga et vitam consequeris et praemium a Christo.

Eadem porro docuit et credidit, cum beato Damaso et Athanasio, S. Petrus Alexandrinus Episcopus, sicut facile colligitur ex Trip. Hist. lib. 7. cap. 37. et lib. 8. cap. 14.

Cum autem nos omnes simus hujus fidei religionisque, speramus, nos ab omnibus habendos non pro haereticis, sed pro Catholicis et Christianis etc.

C O N F E S S I O

ET

EXPOSITIO BREVIS ET SIMPLEX

SYNCERAE RELIGIONIS CHRISTIANAE ETC.

De Scriptura sancta, vero Dei Verbo.

I.

Credimus et confitemur, scripturas Canonicas Scriptura Canonica. sanctorum Prophetarum et Apostolorum utriusque Testamenti ipsum verum esse verbum Dei, et auctoritatem sufficientem ex semetipsis, non ex hominibus habere. Nam Deus ipse loquutus est patribus, prophetis et apostolis, et loquitur adhuc nobis per scripturas sanctas. Et in hac scriptura sancta habet universalis Christi ecclesia plenissime exposita, quaecunque pertinent cum ad salvificam fidem, tum ad vitam Deo placentem recte informandam. Quo nomine distincte a Deo praeceptum est, ne ei *aliquid vel addatur vel detrahatur*. Sentimus ergo, ex hisce Scriptura plene docet omnem pietatem. scripturis petendam esse veram sapientiam et pietatem, ecclesiarum quoque reformationem et gubernationem, omniumque officiorum pietatis institutionem, probationem denique dogmatum reprobationemque aut errorum confutationem omnium, sed et admonitiones omnes juxta illud Apostoli: *Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad doctrinam, ad redargutionem etc.* 2. Tim. 3. Et iterum: *Haec tibi scribo,*

Scriptura ver-
bum Dei est.

Matth. 10.

Luc. 10.

Joan. 13.

Prædicatio verbi
Dei est verbum
Dei.

Jerem. 31.

1. Cor. 3.

Joan. 6.

Interior illumi-
natio non tollit
externam prae-
dicationem.

Marc. 16.

inquit ad Timoth. Apostolus in 1. cap. 3. *Ut noris, quomodo oporteat te versari in domo Dei, etc.* Et idem ille rursus ad Thess. Cum, ait, *acciperetis sermonem a nobis, accepistis non sermonem hominum, sed sicut erat vere, sermonem Dei, etc.* 1. Thess. 2. Nam ipse in Evangelio dixit Dominus: *Non vos estis loquentes illi, sed spiritus patris mei loquitur in vobis. Ergo, qui vos audit, me audit; qui autem vos spernit, me spernit.*

Proinde cum hodie hoc Dei verbum per prae-
dicatores legitime vocatos annunciat in ecclesia,
credimus ipsum Dei verbum annunciari et a fide-
libus recipi, neque aliud Dei verbum vel fingendum,
vel coelitus esse expectandum: atque in praesenti
spectandum esse ipsum verbum, quod annunciat,
non annunciantem ministrum, qui etsi sit malus et
peccator, verum tamen et bonum manet nihilominus
verbum Dei. Neque arbitramur, praedicationem il-
lam externam tanquam inutilem ideo videri, quoniam
pendeat institutio verae religionis ab interna spiri-
tus illuminatione, propterea quod scriptum sit: *Non
erudiet quis proximum suum. Omnes enim cognoscent
me.* Et: *Nihil est, qui rigat aut qui plantat, sed qui
incrementum dat, Deus* 1. Cor. 3. Quamquam enim
nemo veniat ad Christum, nisi trahatur a patre coelesti
ac intus illuminetur per spiritum sanctum, scimus
tamen, Deum omnino velle praedicari verbum Dei,
etiam foris. Equidem potuisset per spiritum suum
sanctum, aut per ministerium angeli absque mini-
sterio S. Petri instituisse Cornelium in Actis Deus,
caeterum rejicit hunc nihilominus ad Petrum, de
quo angelus loquens: *Hic, inquit, dicet tibi, quid
oporteat *) te facere.* Qui enim intus illuminat, do-
nato hominibus spiritu sancto, idem ille praeci-
piens dixit ad discipulos suos: *Ite in mundum universum
et praedicate Evangelium omni creaturae.* Unde Paulus
Lydiae apud Philippos purpurariae praedicavit ver-

*) Editio a. 1568: oportet.

bum exterius, interius autem *aperuit mulieri cor Dominus*: idemque Paulus collocata gradatione eleganti ad Rom. 10. tandem infert: *Ergo fides ex auditu est; auditus autem per verbum Dei*. Agnoscimus interim, Deum illuminare posse homines etiam sine externo ministerio, quos et quando velit: id quod ejus potentiae est. Nos autem loquimur de usitata ratione instituendi homines, et praecepto et exemplo tradita nobis a Deo.

Act. 16.

Execramur itaque omnes haereses Artemonis, Manicheorum, Valentinianorum, Cerdonis et Marcionitarum, qui negarunt scripturas e spiritu sancto profectas: vel quasdam illarum non receperunt, vel interpolarunt et corruperunt. Interim nihil dissimulamus, quosdam Vet. Test. libros a veteribus nuncupatos esse Apocryphos, ab aliis Ecclesiasticos, utpote quos in ecclesiis legi voluerunt quidem, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Sicuti et Augustinus in lib. de civitat. Dei 18. cap. 38. commemorat, in libris Regum adduci prophetarum quorundam nomina et libros, sed addit, hos non esse in Canone, ac sufficere ad pietatem eos libros, quos habemus.

Haereses.

Apocrypha.

De interpretandis Scripturis sanctis, et de Patribus, Conciliis, et Traditionibus.

II.

Scripturas sanctas, dixit apostolus Petrus, *non esse interpretationis privatae*. Proinde non probamus interpretationes quaslibet: unde nec pro vera aut genuina scripturarum interpretatione agnoscimus eum, quem vocant sensum Romanae ecclesiae, quem scilicet simpliciter Rom. ecclesiae defensores omnibus obtrudere contendunt recipiendum: sed illam duntaxat scripturarum interpretationem pro orthodoxa et genuina agnoscimus, quae ex ipsis est petita scripturis (ex ingenio utique ejus linguae, in qua sunt

Scripturarum
vera interpreta-
tio 2. Pet. 1.

scriptae, secundum circumstantias item expensae, et pro ratione locorum vel similium vel dissimilium, plurium quoque et clariorum expositae) cum regula fidei et charitatis congruit, et ad gloriam Dei hominumque salutem eximie facit.

Sanctorum pa-
trum expositio-
nes.

Proinde non aspernamur sanctorum patrum Graecorum Latinorumque interpretationes, neque reprobamus eorundem disputationes ac tractationes rerum sacrarum cum scripturis consentientes: a quibus tamen recedimus modeste, quando aliena a scripturis aut his contraria adferre deprehenduntur. Nec putamus, illis ullam a nobis hac re injuriam irrogari, cum omnes uno ore nolint sua scripta aequari Canonicis, sed probare jubeant, quatenus vel consentiant cum illis, vel dissentiant, jubeantque consentientia recipere, recedere vero a dissentientibus. Eodem in ordine collocantur etiam conciliorum definitiones vel canones.

Concilia.

Index quis?

Quapropter non patimur, nos in controversiis religionis vel fidei causis urgeri nudis patrum sententiis aut conciliorum determinationibus, multo minus receptis consuetudinibus, aut etiam multitudine idem sentientium, aut longi temporis praescriptione. Ergo non alium sustinemus in causa fidei judicem, quam ipsum Deum, per scripturas sanctas pronunciantem, quid verum sit, quid falsum, quid sequendum sit, quidve fugiendum. Ita judiciis nonnisi spiritualium hominum, ex verbo Dei petitis, acquiescimus. Jeremias certe caeterique prophetae Sacerdotum concilia contra legem Dei instituta damnarunt graviter ac monuerunt diligenter, ne audiamus patres, aut insistamus viae illorum, qui in suis ambulantes adinventionibus, a lege Dei deflexerunt.

Traditiones hu-
manae.

Pariter repudiamus Traditiones humanas, quae tametsi insigniantur speciosis titulis, quasi divinae apostolicaeque sint, viva voce Apostolorum et ceu per manus virorum apostolicorum, succedentibus Episcopis, Ecclesiae traditae, compositae tamen cum

scripturis, ab his discrepant, discrepantiaque illa sua ostendunt, se minime esse apostolicas. Sicuti enim Apostoli inter se diversa non docuerunt, ita et apostolici non contraria Apostolis ediderunt. Quinimo impium esset asseverare, apostolos viva voce contraria scriptis suis tradidisse. Paulus diserte dicit, *eadem se in omnibus ecclesiis docuisse*. Et iterum: *Non alia*, inquit, *scribimus vobis, quam quae legitis aut etiam agnoscitis*. Alibi rursus testatur: *se et discipulos suos, id est viros apostolicos, eadem ambulare via et eodem spiritu pariter facere omnia*. Habuerunt quondam et Judaei suas traditiones seniorum, sed refutatae sunt graviter a Domino, ostendente, quod earum observatio legi Dei officiat, et his Deus frustra colatur.

1. Cor. 4.

2. Cor. 1.

2. Cor. 12.

Matth. 15.

Marc. 7.

De Deo, Vnitate Ejus ac Trinitate.

III.

Deum credimus et docemus unum esse essentia vel natura, per se subsistentem, sibi ad omnia sufficientem, invisibilem, incorporeum, immensum, aeternum, creatorem rerum omnium, cum visibilium tum invisibilium, summum bonum, vivum, et omnia vivificantem et conservantem, omnipotentem et summe sapientem, clementem, sive misericordem, justum atque veracem. Pluralitatem vero Deorum abominamur, quod diserte scriptum sit: *Dominus Deus tuus unus est. Ego sum Dominus Deus tuus, non sint tibi Dii alieni ante faciem meam. Ego Dominus et nullus ultra, praeter me non est Deus. An non ego Dominus, et non est alius praeter me solum? Deus justus et salvans, nullus praeter me. Ego Jehovah, Jehovah, Deus, misericors, clemens et longanimis, immensae bonitatis et veritatis, etc.* Exodi 34.

Deus unus est.

Deut. 6.

Exodi 20.

Isaiae 45.

Eundem nihilominus Deum immensum, unum et indivisum credimus et docemus personis inseparabiliter et inconfuse esse distinctum, patrem, filium

Deus trinus est.

et spiritum sanctum, ita ut pater ab aeterno filium generaverit, filius generatione ineffabili genitus sit, spiritus sanctus vero procedat ab utroque, idque ab aeterno, cum utroque adorandus: ita ut sint tres non quidem Dii, sed tres personae consubstantiales, co-aeternae et coaequales, distinctae quoad hypostases et ordine alia aliam praecedens, nulla tamen inaequalitate. Nam quoad naturam vel essentiam ita sunt conjunctae, ut sint unus Deus, essentiaque divina communis sit patri, filio et spiritui sancto. Distinctionem enim personarum manifestam tradidit nobis scriptura, angelo ad divam virginem inter alia dicente: *Spiritus sanctus superveniet in te et virtus altissimi obumbrabit tibi. Et quod nascetur sanctum, vocabitur filius Dei.* Sed et in baptismo Christi auditur vox coelitus delata super Christo dicens: *Hic est filius meus dilectus.* Apparebat et spiritus sanctus in specie columbae. Cumque ipse juberet baptizare Dominus, jussit baptizare *in nomine patris et filii et spiritus sancti.* Item alibi in evangelio dixit: *spiritum sanctum mittet pater nomine meo:* Idem iterum: *Cum, inquit, venerit paracletus, quem ego mittam vobis a patre, spiritus veritatis, qui a patre procedit, ille testimonium perhibebit de me etc.* Breviter, recipimus symbolum apostolorum, quod veram nobis fidem tradit.

Haeresees.

Damnamus ergo Judaeos et Mahumetistas, omnesque sacrosanctam et adorandam hanc Trinitatem blasphemantes. Damnamus item omnes haeresees atque haereticos, docentes, filium et spiritum sanctum nuncupatione esse Deum, item creatum ac serviens aut alteri officiale esse in trinitate, esse in ea denique inaequale, majus aut minus, corporeum aut corporaliter effigiatum, moribus vel voluntate diversum, aut confusum vel solitarium, quasi filius et spiritus sanctus affectiones et proprietates sint unius Dei patris: ut Monar-

chici senserunt, Novatiani *), Praxeas, Patripassiani, Sabellius, Samosatenus, Aëtius, Macedonius, Anthropomorphitae, Arius, et similes.

De idolis vel imaginibus Dei, Christi et Divorum.

IV.

Quoniam vero Deus spiritus est invisibilis et
 immensa essentia, non potest sane ulla arte aut imagine
 exprimi, unde non veremur, cum scriptura simulachra
 Dei mera nuncupare mendacia. Rejicimus itaque non
 modo gentium idola, sed et Christianorum simulachra.
 Tametsi enim Christus humanam assumpserit naturam,
 non ideo tamen assumpsit, ut typum praeferret statu-
 ariis atque pictoribus. *Negavit se venisse ad solvendum*
legem et prophetas; at lege et prophetis prohibita
 sunt imagines. Negavit, corporalem suam ecclesiae
 profuturam praesentiam; spiritu suo se nobis perpetuo
 affuturum promisit. Quis ergo crederet, umbram vel
 simulachrum corporis aliquam conferre piis utilitatem?
Cumque maneat in nobis per spiritum suum, sumus utique
templa Dei, quid autem convenit templo Dei cum simu-
lachris? Et quando beati spiritus ac divi coelites,
 dum hic viverent, omnem cultum sui averterunt et
 statuas oppugnarunt, cui verisimile videatur, divis
 coelitibus et angelis suas placere imagines, ad quas
 genua flectunt homines, detegunt capita, aliisque
 prosequuntur honoribus?

Ut vero instituantur homines in religione ad-
 moneanturque rerum divinarum et salutis suae, *prae-*
dicare jussit Evangelium Dominus, non pingere et
 pictura laicos erudire: sacramenta quoque instituit,
 nullibi statuas constituit. Sed et passim, quoquo ver-
 tamus oculos, occurrunt res creatae a Deo vivae et
 verae in oculos nostros, quae si observentur, ut par

Imagines Dei.

Imagines Christi.

Matth. 5.
Dent. 4.
Isa. 40.

Joan. 16.
2. Cor. 5.

1. Cor. 3.
2. Cor. 6.
Imagines divo-
rum.

Act. 3. 14.
Apoc. 14. 22.

Marci 16.

Scriptura Laico-
rum.

*) Editio germanica a. 1566 legit: Noëtiani; et recte illud quidem. Memoria Bullingerum fefellit, quum „Novatiani“ in textum recepit.

Psalm 115.
Lactantius.

Epiphanius et
Hieronymus.

est, longe evidentius movent aspectantem, quam omnes omnium hominum imagines vel picturae vanae, immobiles, marcidæ atque mortuæ. De quibus vere dixit propheta: *Oculos habent et non vident*, etc. Idcirco approbamus Lactantii, veteris scriptoris, sententiam, dicentis: „Non est dubium, quin religio nulla sit, ubicunque simulachrum est.“ Recte item fecisse asserimus beatum Episcopum Epiphanium, qui in foribus ecclesiae inveniens velum, habens depictam imaginem quasi Christi vel sancti cujuspiam, scidit atque sustulit: quod contra auctoritatem scripturarum vidisset, in ecclesia Christi hominis pendere imaginem. Ideoque præcipiebat, ne deinceps in ecclesia Christi ejusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, appenderentur, sed tolleretur potius illa scrupulositas, quæ indigna sit ecclesia Christi et populis fidelibus. Præterea approbamus hanc S. Augustini de vera religione sententiam: „Non sit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim sunt ipsi artifices, qui talia fabricantur: quos tamen colere non debemus.“ Cap. 55.

**De adoratione, cultu et invocatione Dei per unicum
mediatorem Jesum Christum.**

V.

Deus solus adorandus et colendus.

Matth. 4.

Joan. 4.

Isaiae 66.
Jerem. 7.

Deum verum docemus solum adorare et colere. Hunc honorem communicamus nemini, juxta mandatum Domini: *Dominum Deum tuum adorabis et illum solum coles*, vel: *et huic uni servies*. Certe omnes prophetae gravissime invecti sunt contra populum Israelis, quandocunque Deos alienos, non unum solum Deum verum adorarunt et coluerunt. Adorandum autem colendumque docemus Deum, sicuti ipse nos colere docuit, *in spiritu videlicet et veritate*, non cum ulla superstitione, sed cum synceritate secundum verbum ejus: ne aliquando ad nos etiam dicat: *Quis requisivit hæc ex manibus vestris?* Nam et Pau-

lus: *Deus non colitur, ait, humanis manibus, tanquam qui ipse aliquo indigeat, etc.* Eundem solum invocamus in omnibus discriminibus et casibus vitae nostrae, idque per interventum unici mediatoris et intercessoris nostri Jesu Christi. Diserte enim praeceptum est nobis: *Invoca me in die tribulationis, et eruam te, et glorificabis me.* Sed et liberalissime nobis promissum est a Domino dicente: *quicquid petieritis a patre meo, dabit vobis.* Item: *Venite ad me, quotquot laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos.* Et cum scriptum sit: *Quomodo invocabunt eum, in quem non crediderunt?* nos vero in solum Deum credamus, solum certe invocamus: et quidem per Christum. *Unus enim Deus, ait Apostolus, et unus mediator Dei et hominum Christus Jesus.* Item: *Si quis peccaverit, advocatum habemus apud patrem Jesum Christum justum etc.*

Proinde sanctos coelites sive divos nec adoramus, neque colimus, nec invocamus, neque illos coram patre in coelis pro intercessoribus aut mediatoribus nostris agnoscimus. Sufficit enim nobis Deus et mediator Christus, neque honorem soli Deo et filio ejus debitum aliis communicamus, quod ille diserte dixerit: *Gloriam meam alteri non dabo.* Et quod Petrus dixit: *Non aliud hominibus nomen datum, in quo oporteat salvos fieri, nisi nomen Christi.* In quo sane, qui per fidem acquiescunt, non quaerunt extra Christum quicquam.

Interim Divos nec contemnimus, nec vulgariter de eis sentimus. Agnoscimus enim, eos esse viva Christi membra, amicos Dei, qui carnem et mundum gloriose vicerunt. Diligimus ergo illos ut fratres, et honoramus etiam, non tamen cultu aliquo, sed honorabili de eis existimatione, denique laudibus justis. Imitamur item eos. Nam imitatores fidei virtutumque ipsorum, consortes item aeternae salutis, illis aeternum apud Deum cohabitare et cum eis in Christo exultare, desyderiis votisque ardentissimis exopta-

Acto. 17.

Solum Deum per unum Christum interventum est invocandus.

Psalm. 50.

Joan. 16.

Matth. 11.

Rom. 10.

1. Tim. 2.

1. Joan. 2.

Divi non adorandi colendi invocandi.

Isaiae 42.

Acto. 4.

Honor divi debitus et impendendus.

mus. Atque hac in parte approbamus illam S. Augustini de Vera religione sententiam: „Non sit nobis religio cultus hominum mortuorum. Quia si pie vixerint, non sic habentur, ut tales quaerant honores, sed illum a nobis coli volunt, quo illuminante laetantur meriti sui nos esse conservos. Honorandi ergo sunt propter imitationem, non adorandi propter religionem, etc.“

Reliquias sanctorum.

Multo vero minus credimus, reliquias divorum adorandas esse aut colendas. Veteres isti *) sancti satis honorasse videbantur mortuos suos, si honeste mandassent terrae reliquias, postquam astra petisset spiritus: ac omnium nobilissimas reliquias majorum aestimabant esse virtutes, doctrinam et fidem: quas ut commendabant cum laude mortuorum, ita eas exprimere annitebantur, dum vivebant in terris. Illi ipsi veteres non jurarunt, nisi per nomen solius Dei Jehovah, sicuti lege divina est praeceptum: qua sicut vetitum est jurare *per nomina alienorum Deorum*, sic nos juramenta per divos requisita non praestamus. Rejicimus ergo in his omnibus doctrinam, divis coelitibus plus nimium tribuentem.

Jurare per nomen Dei solius.

Deut. 10.
Exod. 23.

De providentia Dei.

VI.

Dei providentia gubernantur omnia.

Dei hujus sapientis, aeterni et omnipotentis providentia credimus cuncta in coelo et in terra et in creaturis omnibus conservari et gubernari. David enim testificatur et ait: *Excelsus super omnes gentes Dominus, et super coelos gloria ejus. Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, et se demittit, ut inspiciat, quae sunt in coelo et in terra?* Idem rursus: *Omnes vias meas, inquit, praevidisti. Quia non est verbum in lingua mea, quod non universum noveris, domine etc.* Testificatur et Paulus et ait: *Per ipsum vivimus, movemur et sumus. Et: Ex illo et per illum et in illum omnia.* Verissime ergo

Psalm 113.

Psalm 139.

Acto. 17.

Rom. 11.

*) Editio a. 1568: illi.

et secundum scripturam pronunciavit Augustinus in lib. de Agone Christ. cap. 8. *Dominus dixit, nonne duo passeresset veniunt, et unus eorum non cadit in terram sine voluntate patris vestri?* Ita vero loquens ostendere voluit, quicquid vilissimum homines putant, omnipotentia Domini gubernari. Sic enim et *volatilia coeli ab eo pasci et lilia agri ab eo vestiri, veritas loquitur, quae capillos etiam nostros numeratos esse dicit etc.*

Matth. 10.

Matth. 6.

Damnamus ergo Epicureos, providentiam Dei abnegantes, omnesque illos, qui blasphemae dicunt, Deum versari circa cardines coeli, et nos atque nostra nec videre nec curare. Damnavit hos etiam David, propheta regius, qui dixit: *Quousque Domine! quousque impii exultabunt? Dicunt: Dominus non videt, neque intelligit Deus Jacob. Intelligite stupidi in populo, et stulti! quando demum sapietis? Is, qui aurem condidit, an non audiret? et qui oculum finxit, quomodo non videret?* Interim vero media, per quae opera-

Epicurei.

Psalm 94.

Media non aspernanda.

tur divina providentia, non aspernamur ut inutilia, sed his hactenus nos accomodandos esse docemus, quatenus in verbo Dei nobis commendantur. Unde illorum voces temerarias improbamus, qui dicunt: Si providentia Dei omnia geruntur, inutilis certe sunt conatus nostri et studia nostra. Satis fuerit, si omnia divinae permittamus providentiae gubernanda, nec erit, quod porro simus solliciti de re ulla, aut quicquam faciamus. Tametsi enim Paulus agnosceret, se in Dei providentia navigare, qui ipsi dixerat: *Oportet te et Romae testificari*; qui insuper promiserat dixeratque: *Jactura nulla erit ullius animae, nec cadet pilus de capite vestro*; nihilominus meditantibus fugam nautis, dicit idem ille Paulus centurioni et militibus: *Nisi hi in navi manserint, vos servari non poteritis*. Deus enim, qui cuilibet rei suum destinavit finem, is et principium et media, per quae ad finem usque pervenitur, ordinavit. Ethnici fortunae res attribuunt caecae et incerto casui. S. Jacobus

Acto. 23.

Actor. 27.

illam hominis corruptionem, ex primis illis nostris parentibus in nos omnes derivatam vel propagatam, qua concupiscentiis pravis immersi et a bono aversi, ad omne vero malum propensi, pleni omni nequitia, diffidentia, contemptu et odio Dei, nihil boni ex nobis ipsis facere, imo ne cogitare quidem possumus.

Matth. 12.

Quinimo accedentibus jam etiam annis, cogitationibus, dictis et factis pravis contra legem Dei admissis, corruptos fructus, mala arbore dignos, proferimus: quo nomine merito nostro irae Dei obnoxii poenis subijcitur justis, adeoque a Deo abjecti essemus omnes, nisi reduxisset nos Christus liberator.

Mors.

Per mortem itaque intelligimus non tantum corpoream mortem, quae omnibus nobis semel propter peccata est obeunda, sed etiam supplicia sempiterna, peccatis et corruptioni nostrae debita. Nam apostolus: *Eramus mortui*, inquit, *delictis ac peccatis et eramus natura filii irae, sicut et caeteri. Sed Deus, qui dives est misericordia, cum essemus mortui per delicta, convivificavit nos una cum Christo. Item: Sicut per unum hominem peccatum in mundum introiit, ac per peccatum mors, et ita in omnes homines mors transiit, in quo omnes peccarunt.*

Rom. 5.

Originale peccatum.

Agnoscamus ergo, in omnibus hominibus esse originale peccatum: agnoscamus, omnia alia peccata, quae ex hoc oriuntur, et dici et vere esse

Actualia peccata.

peccata, qualicunque nomine nuncupentur, sive mortalia, sive venialia, sive illud quoque, quod vocatur *peccatum in spiritum sanctum, quod nunquam remittitur*. Fatemur etiam, peccata non esse aequalia, licet ex eodem corruptionis et incredulitatis fonte exoriantur, sed alia aliis esse graviora. Sicut Dominus dixit: *Sodoma tolerabilius futurum, quam urbi reji-*

Marc. 3.

1. Joan. 5.

Matth. 10. 11.

cienti verbum evangelii. Damnamus ergo omnes, qui his contraria docuerunt, imprimis vero Pelagium et omnes Pelagianos, una cum Jovinianistis, peccata cum Stoicis paria facientibus. Sentimus per omnia in hac causa cum S. Augustino, qui sua ex scri-

pturis sanctis protulit atque defendit. Damnamus praeterea Florinum et Blastum, contra quos et Irenaeus scripsit, et omnes, qui Deum faciunt authorem peccati. Cum diserte scriptum sit: *Tu non es Deus, qui velis iniquitatem. Odisti omnes, qui operantur iniquitatem, perdes omnes, qui loquuntur mendacium.* Et iterum: *Cum loquitur diabolus mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est et pater ejus rei* Sed et in nobis ipsis satis est vitii corruptionisque, ut nihil necesse sit, Deum in fundere nobis novam aut auctiorem pravitatem. Proinde quando dicitur in scripturis Deus indurare, excaecare, et tradere in reprobum sensum, intelligendum id est, quod justo judicio Deus id faciat, tanquam judex et ultor justus. Denique quotiescunque Deus aliquid mali in scriptura facere dicitur atque videtur, non ideo dicitur, quod homo malum non faciat, sed quod Deus fieri sinat et non prohibeat, justo suo judicio, qui prohibere potuisset, si voluisset: vel, quod malo hominum bene utatur, ut peccatis fratrum Josephi: vel quod ipse peccata gubernet, ne latius, quam par est, erumpant atque grassentur. S. Augustinus in Enchiridio suo: „Miro modo, inquit, et ineffabili non fit praeter voluntatem ejus, quod etiam fit contra voluntatem ejus. Quia non fieret, si fieri non sineret. Nec utique nolens sinit, sed volens. Nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens etiam de malo facere posset bene.“ Haec ille. Reliquas quaestiones: An Deus voluerit labi Adamum, aut impulerit ad lapsum? aut quare lapsum non impediverit? et similes quaestiones deputamus inter curiosas, nisi forte cum haereticorum aut alioqui importunorum hominum improbitas cogit ista etiam ex verbo Dei explicare, sicut fecerunt non raro pii Ecclesiae doctores: scientes Dominum prohibuisse, ne homo ederet de fructu prohibito, et transgressionem punivisse: sed et mala non esse quae fiunt, respectu providentiae Dei, voluntatis ac pote-

Sectae

Deus non est author peccati, et quatenus indurare dicatur.

Psal. 5.

Joan. 8.

Curiosae quaestiones.

statis Dei, sed respectu satanae et voluntatis nostrae voluntati Dei repugnantis.

De libero arbitrio adeoque viribus hominis.

IX.

Docemus in hac causa, quae semper in ecclesia multas peperit conflictationes, conditionem vel statum hominis triplicem esse considerandum. Principio qualis fuerit homo ante lapsum, rectus nimirum et liber, qui et in bono manere et ad malum potuit declinare: declinaverit autem ad malum implicaveritque peccato et morti, et se et omne genus mortalium, sicuti dictum est antea.

Qualis homo fuerit ante lapsum.

Deinde considerandum est, qualis fuerit homo post lapsum. Non sublatus est quidem homini intellectus, non erepta ei voluntas, et prorsus in lapidem vel truncum est commutatus: caeterum illa ita sunt immutata et imminuta in homine, ut non possint amplius, quod potuerunt ante lapsum. Intellectus enim obscuratus est, voluntas vero ex libera facta est voluntas serva. Nam servit peccato, non nolens, sed volens. Etenim voluntas, non noluntas dicitur.

Qualis homo fuerit post lapsum.

Ergo quoad malum sive peccatum, homo non coactus vel a Deo, vel a diabolo, sed sua sponte malum facit et hac parte liberrimi est arbitrii. Quod vero non raro cernimus, pessima hominis facinora et consilia impediri a Deo, ne finem suum consequantur, non tollit homini libertatem in malo, sed Deus potentia sua praevenit, quod homo alias libere instituit. Sicut fratres Joseph Josephum libere instituunt tollere: sed non possunt, quod Dei consilio aliud visum esset.

Homo sua sponte malum facit.

Quantum vero ad bonum et ad virtutes, intellectus hominis non recte judicat de divinis ex semetipso. Requirit enim scriptura evangelica et apostolica regenerationem abs quolibet nostrum, qui salvari velimus. Unde nativitas prior ex Adamo ad salutem nihil nobis confert. Paulus: *Animalis homo*, ait, *non percipit ea, quae sunt spiritus Dei* etc. Idem negat

Homo non potest per se bonum.

1. Cor. 2.
2. Cor. 3.

alicubi nos idoneos esse, ex nobis ipsis, cogitare aliquid boni. Constat vero, mentem vel intellectum ducem esse voluntatis, cum autem cæcus sit dux claret, quousque et voluntas pertingat. Proinde nulum est ad bonum homini arbitrium liberum, nondum renato, vires nullae ad perficiendum bonum. Dominus in evangelio dicit: *Amen, amen dico vobis, quod omnis, qui facit peccatum, servus est peccati.* Et Paulus apostolus: *Affectus carnis, inquit, inimicitia est adversus Deum. Nam legi Dei non subditur, imo ne potest quidem.* Porro terrenarum rerum intelligentia in lapso homine non est nulla. Reliquit enim Deus ex misericordia ingenium, multum tamen distans ab eo, quod inerat ante lapsum. Jubet Deus excolere ingenium et addit dona simul et profectum. Et manifestum est, quam nihil proficiamus in artibus omnibus sine benedictione Dei. Scriptura certe omnes artes ad Deum refert. Nam et Ethnici retulerunt artium origines ad inventores Deos.

Joan. 8.

Rom. 8.

Intelligentia artium.

Postremo videndum, an regenerati sint liberi arbitrii, et quatenus. In regeneratione intellectus illuminatur per spiritum sanctum, ut et mysteria et voluntatem Dei intelligat. Et voluntas ipsa non tantum mutatur per spiritum, sed etiam instruitur facultatibus, ut sponte velit et possit bonum. Nisi hoc dederimus, negabimus christianam libertatem et inducemus legalem servitutem. Sed et propheta facit Deum loquentem: *Dabo legem meam in mentes illorum, et in cordibus eorum inscribam eas.* Dominus quoque dicit in evangelio: *Si filius vos liberaverit, vere liberi estis.* Paulus quoque ad Phil.*): *Vobis donatum est, inquit, pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini.* Et iterum: *Persuasum habeo, quod is, qui coepit in vobis bonum opus, perficiet usque ad diem Domini Jesu.* Item: *Deus est, qui agit in vobis, et ut velitis, et ut efficiatis.*

Quales vires re-generatorum, et quomodo sint liberi arbitrii.

Rom. 8.

Jerem. 31.

Ezech. 36.

Joan. 8.

Phillip. 1.

Phillip. 2.

*) Editio a. 1568: ad Phi.

Regenerati ac-
tive agunt, non
passive tantum.

Infirmum in re-
generatis libe-
rum arbitrium.

Roma. 1.

In externis est
libertas.

Ubi interim duo observanda esse docemus. Primum, regeneratos in boni electione et operatione non tantum agere passive, sed active. Aguntur enim a Deo, ut agant ipsi, quod agunt. Recte enim Augustinus adducit illud, quod Deus dicitur noster adjutor. Nequit autem adjuvari, nisi is, qui aliquid agit. Manichaei spoliabant hominem omni actione et veluti saxum et truncum faciebant. Secundum, in regeneratis remanere infirmitatem. Cum enim inhabitet in nobis peccatum, et caro in renatis oblectetur spiritui in finem usque vitae nostrae, non expedite omnino perficiunt regenerati, quod instituerant. Confirmantur haec ab apostolo ad Rom. 7. et Gal. 5. *) Proinde infirmum est nostrum illud liberum arbitrium propter reliquias remanentis in nobis ad finem usque vitae nostrae veteris Adami agnataeque corruptionis humanae. Interim cum carnis vires et reliquiae veteris hominis non ita sint efficaces, ut extinguant penitus spiritus operationem, idcirco fideles liberi dicuntur, ita tamen, ut agnoscant infirmitatem et nihil gloriantur de libero arbitrio. Semper enim animis fidelium obversari **) debet, quod toties inculcat beatus August. ***) ex Apostolo: *Quid habes, quod non accepisti? et si accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* His accedit, quod non statim evenit, quod institueramus. Eventus enim rerum positi sunt in manu Dei. Unde Paulus orat Dominum, ut prosperet iter suum. Unde vel hac causa infirmum est liberum Arbitrium.

Caeterum nemo negat, in externis et regenitos et non regenitos habere liberum arbitrium. Habet enim homo hanc constitutionem cum animantibus aliis (quibus non est inferior) communem, ut alia velit, alia nolit. Ita loqui potest aut tacere, domum

*) Editio a. 1568: Roman. 7. et Galat. 5.

**) Ed. a. 1568: Observari.

***) Ed. a. 1568: Augustin.

egredi, vel domi manere, etc. Quamvis semper et hic potentia Dei observanda sit: quæ effecit, ut Balaam eo non posset pertingere, quo volebat, neque Zacharias rediens ex templo loqui posset, prout volebat.

Num. 24.

Luc. 1.

Damnamus in hac causa Manichæos, qui negant, homini bono ex libero arbitrio fuisse initium mali. Damnamus etiam Pelagianos, qui dicunt, hominem malum sufficienter habere liberum arbitrium ad faciendum praeceptum bonum. Redarguuntur utrique a scriptura sancta, quæ illis dicit: *Fecit Deus hominem rectum*; his vero dicit: *Si filius vos liberaverit, vere liberi estis*.

Haereses.

De praedestinatione Dei et Electione Sanctorum.

X.

Deus ab aeterno praeordinavit vel elegit libere et mera sua gratia, nullo hominum respectu, sanctos, quos vult salvos facere in Christo, juxta illud Apostoli: *Deus elegit nos in ipso, antequam jacerentur fundamenta mundi*. Et iterum: *Qui salvos fecit nos et vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam, quæ data quidem est nobis per Christum Jesum, ante tempora aeterna, sed palam facta est nunc per apparitionem servatoris nostri Jesu Christi*.

Deus elegit nos
ex gratia.

Ephes. 1.

2. Tim. 1.

Ergo non sine medio, licet non propter ullum meritum nostrum, sed in Christo et propter Christum, nos elegit Deus, ut qui jam sunt in Christo insiti per fidem, illi ipsi etiam sint electi, reprobi vero, qui sunt extra Christum: secundum illud Apostoli: *Vos ipsos tentate, num sitis in fide. An non cognoscitis vosmetipsos, quod Jesus Christus in vobis est? nisi sicubi reprobi estis*. Denique electi sunt sancti in Christo per Deum ad finem certum, quem et ipsum exponit Apostolus et ait: *Elegit nos in ipso, ut essemus sancti et irreprehensibiles coram illo per charitatem. Qui prae-*

In Christo electi
vel praeordinati
sumus.

2. Cor. 13.

Electi sumus ad
finem certum.

Ephes. 1.

destinavit nos, ut adoptaret in filios per Jesum Christum in sese, ut laudetur gloria gratiae suae. Et quamvis

Bene sperandum
de omnibus.

Deus norit, qui sint sui, et alicubi mentio fiat paucitatis electorum, bene sperandum est tamen de omnibus, neque temere reprobis quisquam est annumerandus. Paulus certe ad Philippens. *Gratias ago, inquit, pro omnibus vobis* (loquitur autem de tota ecclesia Philippensi), *quod veneritis in communionem Evangelii, persuasum habens, quod is, qui coepit opus bonum in vobis, perficiet, sicut justum est, ut hoc sentiam de vobis omnibus.* Et cum Luc. 13. rogaretur Dominus:

Phillip. 1.

An pauci electi.

an pauci sint, qui salventur? non respondet Dominus ac dicit, paucos aut plures fore servandos, aut perdendos, sed hortatur potius, ut quisque contendat ingredi per portam arctam. Quasi dixerit: Vestrum non est de his curiosius inquirere, sed magis anniti, ut per rectam viam coelum ingrediamini.

Quae damnanda
in hac causa.

Proinde non probamus impias quorundam voces, qui dicunt: Pauci sunt electi, et cum mihi non constet, an sim in illo paucorum numero, genium meum non fraudabo. Alii dicunt: Si praedestinatus vel electus sum a Deo, nihil impediet me a salute certo jam definita, quicquid tandem designavero. Si vero sum de reproborum numero, nulla me vel fides vel poenitentia juvabit, cum definitio Dei mutari non possit. Itaque inutiles sunt doctrinae et admonitiones omnes. Nam contra hos pugnat illud apostoli: *Oportet servum Domini propensum esse ad docendum, erudiantem eos, qui obsistunt, si quando det Deus illis poenitentiam, ad agnoscendum veritatem, ut resipiscant a laqueo diaboli, capti ab eo ad ejus voluntatem.* Sed et Augustinus de Bono perseverantiae cap. 14. et consequentibus ostendit, utrumque esse praedicandum, et liberae electionis praedestinationisque gratiam, et admonitiones et doctrinas salutes. Improbamus itaque illos,

2. Tim. 2.

Non inanes ad-
monitiones, quia
salus electionis
est.

qui extra Christum quaerunt: An sint electi? *) Et An simus electi? quid ante omnem aeternitatem de ipsis statuerit Deus? Audienda est enim praedicatio evangelii, ei-que credendum est: et pro indubitato habendum, si credis ac sis in Christo, electum te esse. Pater enim praedestinationis suae aeternam sententiam, sicut modo ex Apostolo 2. Timoth. **) 1. exposui, in Christo nobis aperuit. Docendum ergo et considerandum ante omnia, quantus amor patris erga nos in Christo nobis sit revelatus; audiendum, quid nobis quotidie in evangelio ipse Dominus praedicet, quomodo vocet et dicat: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, ego vos reficiam. Sic Deus dilexit mundum, ut unigenitum dederit pro mundo, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.* Item: *Non est voluntas patris, ut quisquam de his pusillis pereat.* Christus itaque sit speculum, in quo praedestinationem nostram contemplemur. Satis perspicuum et firmum habebimus testimonium, nos in libro vitae inscriptos esse, si communicaverimus cum Christo, et is in vera fide noster sit, nos ejus simus. Consoletur nos in tentatione praedestinationis, qua vix alia est periculosior, quod promissiones Dei sunt universales fidelibus, quod ipse ait: *Petite et accipietis. Omnis, qui petit, accipit.* Quod denique cum universa Dei ecclesia oramus: „Pater noster, qui es in coelis“: et quod baptismo sumus insiti corpori Christi, et pascimur in ecclesia ejus carne et sanguine frequenter ad vitam aeternam. His confirmati cum timore et tremore, juxta praeceptum Pauli, *nostram salutem operari* jubemur.

Matth. 11.

Joan. 3.

Matth. 18.

Tentatio praedestinationis.

Lucae 11.

*) Editio a. 1568: qui extra Christum quaerunt, An sint ab aeterno electi? cui lectioni calculus adiicit edit. germanica a. 1566: „Sierumb können uns auch die nit gefallen, die Christum faren lassend, ja uffert Christo fragend, Ob sie von ewigkeit erweilt syend?“

**) Editio a. 1568: Tim.

**De Jesu Christo, vero Deo et Homine, unico mundi
Salvatore.**

XI.

Christus verus
est Deus.

Credimus praeterea et docemus, filium Dei Dominum nostrum Jesum Christum ab aeterno praedestinatum vel praeordinatum esse a Patre Salvatorem mundi, credimusque hunc esse genitum, non tantum cum ex virgine Maria carnem assumpsit, nec tantum ante jacta fundamenta mundi, sed ante omnem aeternitatem, et quidem a patre, ineffabiliter.

Isaiae 35. Nam Isaías dixit: *Generationem ejus quis enarrabit?*

Mich. 5. Et Micheas: *Et egressus ejus a diebus aeternitatis.* Nam et Joannes in evangelio dixit: *In principio erat verbum, et verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum, etc.* Proinde filius est patri juxta divinitatem coequalis et consubstantialis, Deus verus, non nuncupatione, aut adoptione, aut ulla dignatione, sed substantia atque natura, sicut Joan. Apostolus iterum dixit: *Hic est verus Deus et vita aeterna.* Et Paulus quoque: *Filius, ait, constituit haeredem omnium, per quem et saecula fecit: idem est splendor gloriae et character substantiae ejus, portans omnia verbo potentiae suae.*

1. Joan. 5. Nam in Evangelio ipse quoque Dominus dixit: *Pater glorifica tu me apud te ipsum gloria, quam habui, priusquam hic mundus esset, apud te.* Nam et alibi in evangelio scribitur: *Judaei quaerebant occidere Jesum, quod patrem suum dixisset Deum, aequalem seipsum faciens Deo.* Abominamur ergo Arrii et omnium

Joan. 17.

Joan. 5.

Sectae. Arrianorum *) impiam contra filium Dei doctrinam, imprimis vero Michaelis Serveti Hispani et Servetanorum omnium blasphemias, quas contra Dei filium Satan per illos veluti ex inferis hausit et in orbem audacissime et impiissime dispergit.

Christus verus
homo, veram habens
carnem.

Eundem quoque aeterni Dei aeternum filium credimus et docemus hominis factum esse filium, ex

*) Ed. a. 1568 habet: Arii — Arianorum.

semine Abrahæ atque Davidis, non ex viri coitu, quod Hebion dixit, sed conceptum purissime ex spiritu sancto et natum ex Maria semper virgine: sicut diligenter nobis historia explicat evangelica. Et Paulus ait: *Nullibi angelos assumit, sed semen Abrahæ.* Joannes item Apostolus: *Qui non credit, Jesum Christum in carne venisse, ex Deo non est.* Caro ergo Christi nec phantastica fuit, nec coelitus allata, sicuti Valentinus et Martion somniabant. Præterea anima fuit Domino nostro Jesu Christo non absque sensu et ratione, ut Apollinaris sentiebat, neque caro absque anima, ut Eunomius docebat, sed anima cum ratione sua et caro cum sensibus suis, per quos sensus veros dolores tempore passionis suæ sustinuit: sicuti et ipse testatus est et dixit: *Tristis est anima mea usque ad mortem. Et nunc*) anima mea turbata est, etc.*

Matth. 1.

Anima in Christo
rationalis.

Matth. 26.

Joan. 12.

Agnoscamus ergo in uno atque eodem Domino nostro Jesu Christo duas naturas, divinam et humanam: et has ita dicimus conjunctas vel unitas esse, ut absorptæ, aut confusæ, aut immixtæ non sint: sed salvis potius et permanentibus naturarum proprietatibus in una persona unitæ vel conjunctæ, ita ut unum Christum Dominum, non duos veneremur: unum inquam verum Deum et hominem, juxta divinam naturam patris, juxta humanam vero nobis hominibus consubstantialem et per omnia similem, peccato excepto. Etenim ut Nestorianum dogma ex uno Christo duos faciens et unionem personæ dissolvens abominamur, ita Eutychetis et Monothelitarum vel Monophysicorum vesaniam, expungentem naturæ humanæ proprietatem, execramur penitus. Ergo minime docemus, naturam in Christo divinam passam esse, aut Christum secundum humanam naturam adhuc esse in hoc mundo, adeoque esse ubique. Neque enim vel senti-

Duæ in Christo
naturæ.

Hebr. 2.

Non duo sed
unus Christus.
Hebr. 4.

Sectæ.

Natura Christi
divina non est
passa, nec huma-
na est ubique.

*) Ed. a. 1568 habet: *Et anima*, omisso v. *nunc*.

- Sectae. mus, vel docemus, veritatem corporis Christi a clarificatione desiisse, aut deificatam, adeoque sic deificatam esse, ut suas proprietates, quoad corpus et animam, deposuerit ac prorsus in naturam divinam abierit, unaque duntaxat substantia esse coeperit. Et proinde Schwenkfeldii similiumque leptologorum inargutas argutias, intricatas obscurasque et parum sibi constantes hac de re dissertationes haudquaquam probamus aut recipimus, neque Schwenkfeldiani sumus. Praeterea credimus, Dominum nostrum Jesum Christum vere passum et mortuum esse pro nobis, sicut Petrus ait, *carne*. Abominamur Jacobitarum et omnium Turcarum, passionem Domini execrantium, impiissimam vaesaniam. Interim non negamus et
- Vere passus est Dominus noster. 1. Pet. 4. *Dominum gloriae, juxta verba Pauli, crucifixum esse pro nobis*. Nam communicationem idiomatum, ex scripturis petitam, et ab universa vetustate in explicandis componendisque scripturarum locis in speciem pugnantibus usurpatam, religiose et reverenter recipimus et usurpamus.
1. Cor. 2. Communicatio idiomatum. Credimus et docemus, eundem Dominum nostrum Jesum Christum vera sua carne, in qua crucifixus et mortuus fuerat, a mortuis resurrexisse et non aliam pro sepulta excitasse, aut spiritum pro carne suscepisse, sed veritatem corporis retinuisse. Ergo dum discipuli ejus arbitrarentur, se Domini spiritum videre, exhibet eis manus atque pedes, stigmatibus utique clavorum et vulnere notatas, et addit: *Aspicite manus meas et pedes meos: quia ego ipse sum. Contrectate me et videte: quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut videtis me habere*.
- Vera Christi ex mortuis resurrectio. In eadem illa carne sua credimus ascendisse Dominum nostrum Jesum Christum supra omnes coelos aspectabiles in ipsum coelum supremum, sedem videlicet Dei et beatorum, ad dexteram Dei patris, quae, etsi et gloriae majestatisque consortium aequale significet, accipitur tamen et pro loco certo, de quo in Evangelio loquens Dominus dicit: *Se abi-*
- Luo. 24. Vera in coelos Christi ascensio. Luc. 14.

turum et suis paraturum locum. Sed et Apostolus Petrus: *Oportet Christum, inquit, coelum accipere usque ad tempus restitutionis omnium.* Ex coelis autem idem ille redibit in iudicium tum, quando summa erit in mundo consceleratio et Antichristus, corrupta religione vera, superstitione impietateque omnia opplevit, et sanguine atque flamma ecclesiam crudeliter vastavit. Redibit autem Christus asserturus suos, et aboliturus adventu suo Antichristum, iudicaturusque vivos et mortuos. Resurgent enim mortui, et qui illa die (quae omnibus incognita est creaturis) superstites futuri sunt, mutabuntur in momento oculi, fidelesque omnes una obviam Christo rapiuntur in aëra, ut inde cum ipso ingrediantur in sedes beatas sine fine victuri. Increduli vero vel impii descendent cum daemonibus ad tartara, in sempiternum arsurī, atque ex tormentis nunquam liberandi. Damnamus ergo omnes negantes veram carnis resurrectionem, aut qui cum Joanne Hierosolymitano, contra quem scripsit Hieronymus, non recte sentiunt de clarificatis corporibus. Damnamus eos, qui senserunt, et daemones et impios omnes aliquando servandos, et poenarum finem futurum. Simpliciter enim pronunciavit Dominus: *Ignis eorum nunquam extinguitur et vermis eorum non moritur.* Damnamus praeterea Judaica somnia, quod ante iudicii diem aureum in terris sit futurum. seculum et pii regna mundi occupaturi, oppressis suis hostibus impiis. Nam evangelica veritas Matth. 24. et 25. Luc. item 18. et Apostolica doctrina 2. Thes. 2. et in 2. ad Tim. 3. et 4. capite longe aliud perhibere inveniuntur.

Acto. 3.

Dan. 11.

Acto. 17.

1. Thess. 4.

Marc. 13.

1. Cor. 15.

Matth. 25.

Sectae.

2. Tim. 2.

Marc. 9.

Porro passione et morte sua, omnibusque adeo, quae a suo in carne adventu nostra causa fecit et pertulit, reconciliavit*) omnibus fidelibus Dominus

Fructus mortis
et resurrectionis
Christi.

*) Ita ed. 1., si sequeris indicem emendandorum, non secus atque ed. germanica a. 1566. Editio latina a. 1568 verba supra exhibita praebet, eo tamen variat, ut loco *et v. vel ante v. morte* legere iubeat.

Rom. 4. 10.

Cor. 7. *)

Joan. 6. 11.

noster patrem coelestem, expiavit peccatum, exar-
mavit mortem, condemnationemque et inferos con-
fregit, ac resurrectione sua ex mortuis vitam im-
mortalitatemque reduxit ac restituit. Ipse enim est
justitia nostra, vita et resurrectio, denique plenitudo
et absolutio fidelium omnium, salusque et sufficientia
abundantissima. Apostolus enim: *Sic placuit patri,*
inquit, omnem in ipso habitare plenitudinem; et in ipso
estis completi, Coloss. 1 et 2.

Jesum Christum
unicum esse
mundi salvato-
rem et messiam
verum et expe-
ctatum.

Docemus enim ac credimus, hunc Jesum Chri-
stum, Dominum nostrum, unicum et aeternum generis
humani adeoque totius mundi esse servatorem, in
quo per fidem servati sint, quotquot ante legem,
sub lege, et sub evangelio salvati sunt, et quotquot
adhuc in finem usque seculi salvabuntur. Nam ipse
Dominus in evangelio dicit: *Qui non intrat per ostium*
in stabulum ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est et
latro. Ego sum ostium ovium. Item alibi in eodem
evangelio, Joan. 8: *Abraham vidit diem meum et gavisus*
est. Sed et Petrus Apostolus: *non est in quoquam alio,*
inquit, nisi in Christo salus. Neque aliud nomen est sub
coelo datum inter homines, in quo oporteat nos salvos fieri.
Credimus ergo, per gratiam Domini Jesu Christi nos
servatum iri, sicuti et patres nostros. Nam et Paulus
ait: *Omnes patres nostros eandem escam spiritualem*
edissee, et omnes eundem potum spiritualem bibisse: bi-
bisse autem de spirituali ipsos consequente Petra, Petram
vero Christum fuisse. Ideoque legimus, et Joannem
dixisse, *Christum esse agnum illum, qui occisus sit ab*
origine mundi: et Baptistam testatum, *Christum esse*
agnum illum Dei, qui tollat peccatum mundi. Unde
pleno ore profiteamur et praedicamus, Jesum Chri-
stum unicum esse mundi redemptorem et Salvatorem,
Regem et Pontificem maximum, Messiam verum et
expectatum illum inquam, sanctum, benedictum, quem

Joan. 10.

Joan. 8.

Act. 4. 10. 15.

1. Cor. 10.

Apoc. 13.

Joan. 1.

*) 1. Cor. 1, 30 Bullingeri in mente fuisse conicio, quem
locum infra s. f. cap. XIV. citat.

omnes legis typi et vaticinia prophetarum praefigurarint atque promiserint, Deus autem praestiterit ac miserit illum nobis, ut alius porro non sit ullus nobis expectandus. Nec restat jam aliud, quam ut omnes omnem gloriam Christo tribuamus, in ipsum credamus et in ipso solo acquiescamus, omnibus aliis vitae praesidiis spretis atque abjectis. Nam gratia Dei exciderunt et Christum inanem sibi reddunt, quotquot salutem in alia re ulla, quam in uno Christo quaerunt.

Galat. 5.

Et ut paucis multa hujus causae dicamus, quaecunque de incarnationis Domini nostri Jesu Christi mysterio definita sunt ex scripturis sanctis, et comprehensa symbolis ac sententiis quatuor primarum et praestantissimarum Synodorum, celebratarum Niceae, Constantinopoli, Ephesi et Chalcedone, una cum beati Athanasii Symbolo et omnibus his similibus symbolis, credimus corde syncero et ore libero ingenue profiteri: condemnantes omnia his contraria. Atque ad hunc modum retinemus inviolatam sive integram fidem Christianam, orthodoxam atque catholicam: scientes, symbolis praedictis nihil contineri, quod non sit conforme verbo Dei, et prorsus faciat ad sinceram fidei explicationem.

Symbola 4. conciliorum recepta.

Sectae.

De Lege Dei.

XII.

Docemus, Lege Dei exponi nobis voluntatem Dei, quid a nobis fieri velit aut nolit, quid bonum et justum, quidve malum sit et injustum. Bonam igitur et sanctam confitemur esse Legem. Et hanc quidem alias digito Dei *inscriptam esse in corda hominum*, vocarique legem naturae, alias autem digito insculptam esse in tabulas Mosis geminas et libris Mosis copiosius expositam. Distinguimus illam perspicuitatis gratia in moralem, quae comprehenditur

Lege Dei exponitur nobis voluntas Dei.

Lex naturae.

Rom. 2.

Lex Mosis in duabus tabulis.

Exod. 20.

Deut. 5.

3*

decalogo vel geminis tabulis, et*) per Mosis libros expositis, in caeremonialem item, quae de caeremoniis cultuque Dei constituit, et in iudicialem, quae versatur circa politica atque**) oeconomica.

Plenissima et absolutissima est lex.
Dent. 4. 12. Credimus, hac Dei lege omnem Dei voluntatem et omnia praecepta necessaria ad omnem vitae partem plenissime tradi. Alioqui enim non vetuisset Dominus, *huic legi nihil vel addi vel adimi*: non praecepisset, *recta ad hanc incedi neque in dextram vel sinistram deflexo itinere declinare*.

Cur data sit lex? Docemus, legem hanc non datam esse hominibus, ut ejus justificentur***) observatione, sed ut ex ejus indicio infirmitatem potius, peccatum atque condemnationem agnoscamus, et de viribus nostris desperantes, convertamur ad Christum in fide. Aperte enim Apostolus: *Lex iram, ait, operatur. Et per legem agnitio peccati. Et si data fuisset lex, quae posset justificare vel vivificare, vere ex lege esset justitia: sed conclusit scriptura* (legis nimirum) *omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Jesu daretur credentibus. Itaque lex Paedagogus noster ad Christum fuit, ut ex fide justificaremur*. Neque vero potuit aut potest ulla caro

Caro non implet legem. legi Dei satisfacere et hanc adimplere, ob imbecillitatem in carne nostra, ad extremum usque spiritum in nobis haerentem aut †) remanentem. Rursus enim Apostolus: *Quod lex praestare non poterat, inquit, quia imbecillis erat per carnem, hoc Deus, proprio filio misso sub specie carnis peccato obnoxiae, praestitit*. Idcirco Rom. 10. *Christus est perfectio legis* et adimpletio nostra, qui ut execrationem legis sustulit, dum factus est pro nobis Galat. 3. *maledictio vel execratio, ita communicat nobis per fidem adimpletionem suam, nobisque ejus imputatur justitia et obedientia*.

*) Ed. a. 1568: v. et omisit.

**) Ed. a. 1568: loco atque v. et praebet.

***) Ed. a. 1568: legit: iustificemur.

†) Ed. a. 1568: loco aut v. et praebet.

Hactenus itaque abrogata est lex Dei, quatenus nos amplius non damnat, nec iram in nobis operatur. Sumus enim sub gratia, et non sub lege. Praeterea implevit Christus omnes legis figuras. Unde umbrae cesserunt, corpore adveniente, ut jam in Christo et veritatem habeamus et omnem plenitudinem. Attamen legem non ideo fastidientes rejicimus. Meminimus enim verborum Domini, dicentis: *Non veni legem et prophetas solvere, sed implere.* Scimus, lege nobis tradi formulas virtutum atque vitiorum. Scimus, scripturam legis, si exponatur per evangelium, ecclesiae esse utilem, et idcirco ejus lectionem non exterminandam esse ex ecclesia. Licet enim velo obtectus fuerit Mosis vultus, Apostolus tamen perhibet, velum per Christum tolli atque aboleri. Damnamus omnia, quae haeretici veteres et neoterici contra legem Dei docuerunt.

Quatenus lex
abrogata.

Matth. 5.

Sectae.

De Evangelio Jesu Christi, de Promissionibus item, Spiritu et Litera.

XIII.

Evangelium quidem opponitur legi. Nam Lex iram operatur et maledictionem annunciat; Evangelium vero gratiam et benedictionem praedicat. Sed et Joannes dicit: *Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum exorta est:* nihilominus tamen certissimum est, eos, qui ante legem et sub lege fuerunt, non omnino destitutos fuisse evangelio. Habuerunt enim promissiones evangelicas insignes, quales hae sunt: *Semen mulieris conculcabit caput serpentis. In semine tuo benedicentur omnes gentes. Non auferetur sceptrum de Juda, nisi prius venerit Silo. Prophetam excitabit Dominus de medio fratrum* etc.

Veteres habuerunt promissiones Evangelicas.

Joan. 1.

Gene. 3.

Gene. 22.

Gene. 49.
Deut. 18.

Acto. 3.

Promissiones
duplices.

Et quidem agnoscimus, patribus duo fuisse promissionum genera, sicuti et nobis, revelata. Aliae enim erant rerum praesentium vel terrenarum, quales sunt promissiones de terra Chanaan, de victoriis, et

Habuerunt Pa-
tres etiam pro-
missiones spiri-
tuales, non tan-
tum carnales.

1. Pet. 1.

Rom. 1.

Evangelium pro-
prie quid ?

quales hodie adhuc sunt de pane quotidiano. Aliae vero erant tunc, et sunt etiam nunc, rerum coelestium et aeternarum, gratiae videlicet divinae, remissionis peccatorum, et vitae aeternae, per fidem in Jesum Christum. Habuerunt autem veteres non tantum exter-
ternas vel terrenas, sed spirituales etiam coelestes-
que promissiones, in Christo. Nam *de salute*, ait Petrus, *exquisierunt et scrutati sunt prophetae, qui de ventura in nos gratia vaticinati sunt*, etc. Unde et Paulus Apostolus dixit, *Evangelium Dei ante promissum esse per prophetas Dei in scripturis sanctis*. Inde nimirum claret, veteres non prorsus destitutos fuisse omni Evangelio.

Et quamvis ad hunc modum patres nostri in scripturis prophetarum habuerint Evangelium, per quod et salutem in Christo per fidem consequuti sunt, Evangelium tamen proprie illud dicitur laetum et felix nuncium, quo nobis primum per Joannem Baptistam, deinde per ipsum Christum dominum, postea per Apostolos ejus apostolorumque successores praedicatum est mundo: Deum jam praestitisse, quod ab exordio mundi promisit, ac misisse, imo donavisse nobis filium unicum, et in hoc reconciliationem cum patre, remissionem peccatorum, omnem plenitudinem et vitam aeternam. Historia ergo descripta a quatuor Evangelistis, explicans, quomodo haec sint facta vel adimpleta a Christo, quae docuerit et fecerit Christus, et quod in ipso credentes omnem habent plenitudinem, recte nuncupatur Evangelium. Praedicatio item et scriptura Apostolica, qua nobis exponunt Apostoli, quomodo nobis a patre datus sit filius, et in hoc vitae salutisque omnia, recte dicitur doctrina evangelica, sic ut ne hodie quidem, si syn-
cera sit, appellationem tam praeclaram amittat.

De spiritu et li-
tera.

2. Cor. 3.

Illa ipsa evangelii praedicatio nuncupatur item ab Apostolo spiritus et ministerium spiritus, eo, quod efficax et viva fiat per fidem in auribus, imo cordibus credentium, per spiritum sanctum illuminantem. Nam Litera, quae opponitur spiritui, significat quidem

omnem rem externam, sed maxime doctrinam legis, sine spiritu et fide in animis, non viva fide credentium, operantem iram et excitantem peccatum. Quo nomine et ministerium mortis ab Apostolo nuncupatur. Huc enim illud Apostoli pertinet: *Litera occidit, spiritus vivificat*. Et pseudoapostoli praedicabant evangelium lege admixta corruptum, quasi Christus sine lege non possit servare. Quales fuisse dicuntur Hebionæi ab Hebione haeretico descendentes, et Nazaraei, qui et Minaei antiquitus vocabantur. Quos omnes nos damnamus, pure praedicantes Evangelium docentesque, per spiritum solum, et non per legem justificari credentes. De qua re mox sequetur sub titulo justificationis copiosior expositio.

Sectae.

Et quamvis Evangelii doctrina, collata cum pharisaeorum doctrina legis, visa sit, cum primum praedicaretur per Christum, nova esse doctrina, quod et Jeremias de novo testamento vaticinatus sit: revera tamen illa non modo vetus erat, et est adhuc (nam nova dicitur et hodie a Papistis, collata cum doctrina jam Papistarum recepta) vetus doctrina, sed omnium in mundo antiquissima. Deus enim ab aeterno praedestinavit, mundum servare per Christum, et hanc suam praedestinationem et consilium sempiternum aperuit mundo per evangelium. Unde claret, religionem doctrinamque evangelicam inter omnes, quotquot fuerunt unquam, sunt atque erunt, omnium esse antiquissimam. Unde dicimus, omnes eos errare turpiter et indigna aeterno Dei consilio loqui, qui evangelicam doctrinam et religionem nuncupant nuper exortam et vix 30 annorum fidem. In quos competit illud Jsaiae prophetae: *Vae his, qui dicunt, malum esse bonum, et bonum malum, qui ponunt tenebras lucem, et lucem tenebras, amarum dulce, et dulce amarum.*

Evangelii doctrina non est nova, sed vetustissima doctrina.

2. Tim. 1.

Isaiae 5.

De poenitentia et conversione Hominis.

XIV.

- Habet Evangelium conjunctam sibi doctrinam de poenitentia. Ita enim dixit in Evangelio Dominus: *Oportet praedicari in nomine meo poenitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes.* Per poenitentiam autem intelligimus mentis in homine peccatore resipiscentiam, verbo evangelii et spiritu sancto excitatam, fideque vera acceptam, qua protinus homo peccator agnatam sibi corruptionem peccataque omnia sua*), per verbum Dei accusata, agnoscit, ac de his ex corde dolet, eademque coram Deo, non tantum deplorat et fatetur ingenue cum pudore, sed etiam cum indignatione execratur: cogitans jam sedulo de emendatione et perpetuo innocentiae virtutumque studio, in quo sese omnibus diebus vitae reliquis sancte exerceat. Et haec quidem est vera poenitentia, syncera nimirum ad Deum et omne bonum conversio, sedula vero a diabolo et ab omni malo aversio. Diserte vero dicimus, hanc poenitentiam merum esse Dei donum, et non virium nostrarum opus. Jubet enim Apostolus *fidelem ministrum diligenter erudire obsistentes veritati, si quando Deus his det poenitentiam ad agnoscendum veritatem.* Jam vero peccatrix illa evangelica, quae lachrymis rigat pedes Domini, ac Petrus amare flens deploransque Domini sui abnegationem, manifeste ostendunt, qualis esse debeat poenitentis animus, serio deplorans commissa peccata. Sed et filius ille concoctor et publicanus ille in evangelio, cum pharisaeo collatus, praeunt nobis formulis accommodatissimis peccata nostra Deo confitendi.
- Luc. 24.** Poenitentia est vera ad Deum conversio.
- Poenitentia quid?**
1. **Dolet de peccatis commissis.**
 2. **Confitetur peccata Deo.**
- Luc. 15. 18.**
- Luc. 7. 22.**
- 2 Tim. 2.**
- 1.**
- 3.**
- Ille dicebat:** *Pater, peccavi in coelum et coram te, jam non sum dignus vocari filius tuus, fac me sicut unum de mercenariis tuis.* Hic vero non audens elevare

*) Edit. a. 1568: *sua omnia legit.*

oculos in coelum, pectus suum tundendo, clamabat: *Deus propitius esto mihi peccatori.* Nec dubitamus, illos in gratiam a Deo esse receptos. Etenim Joannes Apostolus: *Si confiteamur peccata nostra, inquit, fidelis est et justus, ut remittat nobis peccata nostra et emundet nos ab omni iniquitate. Si dixerimus: non peccavimus, mendacem facimus eum, et sermo ejus non est in nobis.*

1. Joan. 1.

Credimus autem, hanc confessionem ingenuam, quae soli Deo fit, vel privatim inter Deum et peccatorem, vel palam in templo, ubi generalis illa peccatorum confessio recitatur, sufficere, nec necessarium esse ad remissionem peccatorum consequendam, ut quis peccata sua confiteatur sacerdoti, susurrando in aures ipsius, ut vicissim cum impositione manuum ejus audiat ab ipso absolutionem: quod ejus rei nec praeceptum ullum, nec exemplum extet in scripturis sanctis. David protestatur et ait: *Delictum meum cognitum tibi*) feci, et injustitiam meam non abscondi. Dixi, confitebor contra me injustitiam meam domino: et tu remisisti impietatem peccati mei.* Sed et Dominus orare nos docens, simul et confiteri peccata, dixit: *Sic orabitis: Pater noster, qui es in coelis, remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus debitoribus nostris.* Necesse est ergo, ut Deo patri nostro confiteamur peccata nostra, et cum proximo nostro, si ipsum offendimus, redeamus in gratiam. De quo confessionis genere loquens Jacobus Apostolus: *Confitemini,* inquit, *alterutrum peccata vestra.* Si quis vero peccatorum mole et tentationibus perplexis oppressus, velit consilium, institutionem et consolationem privatim, vel a ministro ecclesiae, aut alio aliquo fratre, in lege Dei docto, petere, non improbamus. Quemadmodum et generalem et publicam illam in templo ac coetibus sacris recitari solitam (cujus et superius meminimus) peccatorum confessionem, utpote scripturis congruam, maxime approbamus.

Sacerdotalis
confessio et ab-
solutio.

Psalm. 32.

Matth. 6.

Jacobi 5.

*) Edit. a. 1568: *meum tibi cognitum* legit.

De clavibus regni coelorum.

Aperire et claudere.

2. Cor. 5.

Reconciliationis ministerium.

Ministri remittunt peccata.

Quomodo ministri absolvant.

De Clavibus regni Dei, traditis a Domino Apostolis, multi admiranda garriunt et ex his cudunt enses, lanceas, sceptras et coronas, plenamque in maxima regna, denique in animas et corpora potestatem: nos simpliciter judicantes secundum verbum Domini dicimus, omnes ministros legitime vocatos habere et exercere claves vel usum clavium, cum evangelium annunciant, id est, populum suae fidei creditum docent, hortantur, consolantur et increpant, inque disciplina retinent. Ita enim regnum coelorum aperiunt obsequentibus, et inobsequentibus claudunt. Has claves promisit Apostolis Dominus Matth. 16. et praestitit Joan. 20. Marci 16. et Luc. 24. *) dum ablegat discipulos et jubet eos universo mundo praedicare Evangelium et condonare peccata. Apostolus in epist. ad Cor. **) dicit, Dominum ministris dedisse *reconciliationis ministerium*; et quale hoc sit, mox explicat et ait: *Sermonem vel doctrinam reconciliationis*. Et adhuc clarius sua illa exponens addit, *ministros Christi nomine Christi fungi legatione, tanquam ipso Deo per ministros adhortante populos, ut reconcilientur Deo*, nimirum per fidelem obedientiam. Exercent ergo claves, cum suadent fidem et poenitentiam. Sic illi reconciliant Deo. Sic remittunt peccata. Sic aperiunt regnum coelorum et credentes introducunt: multum distantes ab istis, de quibus dixit in evangelio Dominus: *Vae vobis legisperitis, quia tulistis clavem scientiae, ipsi non introiistis, et eos, qui introibant, vetuistis*. Rite itaque et efficaciter ministri absolvent, dum evangelium Christi, et in hoc remissionem peccatorum, quae singulis promittitur fidelibus, sicuti et singuli sunt baptizati, praedicant et ad singulos peculiariter pertinere testantur. Nec putamus absolutionem hanc efficaciorum fieri per hoc, quod in aurem alicui aut super caput alicujus singulariter

*) Ed. a. 1568 ita locos supra citatos habet: *Matthaei capite decimo sexto Joannis Lucae*.

**) Ed. a. 1568: *epistola ad Corinthios* praebet.

immurmuratur. Censem tamen, sedulo annuncian-
dam esse hominibus remissionem peccatorum in san-
guine Christi, admonendosque singulos, quod ad
ipsos pertineat remissio peccatorum.

Caeterum quam vigilantes sedulosque oporteat
esse poenitentes in studio vitae novae et in confi-
ciendo vetere et excitando novo homine, docent nos
exempla evangelica. Dominus enim ad paralyticum,
quem sanaverat, dicit: *Ecce sanus factus es, ne posthac
pecces, ne quid deterius tibi contingat.* Ad adulteram libe-
ratam idem dixit: *Vade, et ne posthac peccaveris.* Qui-
bus sane verbis non significavit, fieri posse, ut homo
aliquando non peccet, dum adhuc in hac carne vivit,
sed vigilantiam accuratumque studium commendat,
ut modis inquam omnibus annitamur et precibus a
Deo petamus, ne relabamur in peccata, ex quibus
veluti resurreximus, et ne vincamur a carne, mundo
et diabolo. Zachaeus publicanus, in gratiam receptus
a Domino, clamat in evangelio: *Ecce, dimidium bono-
rum meorum, Domine, do pauperibus, et si quem defrau-
davi, reddo quadruplum.* Ad eundem ergo modum
praedicamus, restitutionem et misericordiam, adeoque
eleemosynam, vere poenitentibus esse necessariam,
et in universum Apostoli verbis hortamur omnes ac
dicimus: *Ne regnet peccatum in mortali vestro corpore,
ut obediat ei per cupiditates ejus: neque accomodetis
membra vestra arma injustitiae peccato, sed accomodetis
vosmetipsos Deo, velut ex mortuis viventes, et membra
vestra arma justitiae Deo.*

Proinde damnamus omnes impias quorundam
evangelica praedicatione abutentium voces, et dicen-
tium: Facilis est ad Deum reditus. Christus expiavit
omnia peccata. Facilis est peccatorum condonatio,
quid ergo peccare nocebit? Nec magnopere curanda
est poenitentia, etc. Docemus interim semper, et
omnibus peccatoribus aditum patere ad Deum, et
hunc omnia omnibus fidelibus condonare peccata,
excepto uno illo peccato in spiritum sanctum. Ideoque

Sedulitas in in-
novatione vitae.
4.

Joan. 5.

Joan. 8.

Luc. 19.

Rom. 6.

Erroris.

Marc. 3.

- Sectae. damnamus et veteres et novos Novatianos atque Catharos. Damnamus imprimis lucrosam papae de poenitentia doctrinam, et contra Simoniam ejus Simoniacasque ejus indulgentias illud usurpamus Simonis Petri judicium: *Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniam donum Dei existimasti parari pecuniis. Non est tibi pars neque sors in ratione hac. Cor enim tuum non est rectum coram Deo.* Improbamus item illos, qui suis satisfactionibus existimant, se pro commissis satisfacere peccatis. Nam docemus, Christum unum morte vel passione sua esse omnium peccatorum satisfactionem, propitiationem vel expiationem: interim tamen, quod et ante diximus, mortificationem carnis urgere non desinimus: addimus tamen, hanc non obtrudendam esse Deo superbe pro peccatorum satisfactione, sed praestandam humiliter, pro ingenio filiorum Dei, ut obedientiam novam, gratitudinis ergo, pro consequuta per mortem et satisfactionem filii Dei liberatione et plenaria satisfactione.
- Indulgentiae papales.
- Acto. 8.
- Satisfactiones.
- Isa. 53.
1. Cor. 1.

De vera fidelium justificatione.

XV.

- Justificare quid? Justificare significat Apostolo in disputatione de Justificatione: peccata remittere, a culpa et poena absolvere, in gratiam recipere, et justum pronunciare.
- Roma. 8. Etenim ad Roma. *) dicit Apostolus: *Deus est, qui justificat, quis ille, qui condemnet?* Opponuntur justificare et condemnare. Et in Actis Apostol. **) dicit Apostolus: *Per Christum annuntiatur nobis remissio peccatorum: et ab omnibus, a quibus non potuistis per legem Moysi justificari, per hunc omnis, qui credit, justificatur.* Nam in lege quoque et prophetis legimus: *Si lis fuerit orta inter aliquos, et venerint ad judicium, judicent eos judices, justificentque justum, et impient*

*) Ed. a. 1568: *Romanos.*

**) Ed. a. 1568: *Apost.*

vel condemnent *impium*. Et Jsaiae 5: *) *Vae illis, qui justificant impium pro muneribus*. Certissimum est autem, omnes nos esse natura peccatores et impios, ac coram tribunali Dei convictos impietatis et reos mortis: justificari autem, id est, absolvi a peccatis et morte, a judice Deo, solius Christi gratia, et nullo nostro merito aut respectu. Quid enim apertius, quam quod Paulus dixit? *Omnes peccaverunt et destituuntur gloria Dei. Justificantur autem gratis, per illius gratiam, per redemptionem, quae est in Christo Jesu*.

Justificamur propter Christum.

Rom. 3.

Etenim Christus peccata mundi in se recepit et sustulit, divinaeque justitiae satisfecit. Deus ergo propter solum Christum passum et resuscitatum propitius est peccatis nostris, nec illa nobis imputat, imputat autem justitiam Christi pro nostra: ita, ut jam simus non solum mundati a peccatis et purgati, vel sancti, sed etiam donati justitia Christi, adeoque absoluti a peccatis, morte vel condemnatione, justi denique ac haeredes vitae aeternae. Proprie ergo loquendo, Deus solus nos justificat, et duntaxat propter Christum justificat, non imputans nobis peccata, sed imputans ejus nobis justitiam.

Imputativa justitia.

2. Cor. 5.

Roma. 4.

Quoniam vero nos justificationem hanc recipimus non per ulla opera, sed per fidem in Dei misericordiam et Christum, ideo docemus et credimus cum Apostolo, hominem peccatorem justificari sola fide in Christum, non lege, aut ullis operibus. Dicit enim Apostolus: *Arbitramur, fide justificari hominem absque operibus legis*. Item: *Si Abraham ex operibus justificatus fuit, habet, quod gloriatur, sed non apud Deum*. Quid enim scriptura dicit? *Credidit Abraham Deo, et imputatum est ei ad justitiam*. At ei, qui non operatur, sed credit in eum, qui justificat impium, imputatur fides sua ad justitiam. Et iterum: *Gratia estis servati per fidem, idque non ex vobis, Dei donum est*. Non ex operibus,

Justificamur per solam fidem.

Roma. 3.

Rom. 4.

Gen. 15.

Ephes. 2.

*) Ed. a. 1568: *capite quinto*.

Fide nos recipere Christum.

Justificatio non tribuitur partim Christo vel fidei, partim nobis.

1. Tim. 1.

Confertur Jacobus cum Paulo.

Jacob. 2.

ne quis gloriatur, etc. Ergo, quia fides Christum justitiam nostram recipit et gratiae Dei in Christo omnia tribuit, ideo fidei tribuitur justificatio, maxime propter Christum, et non ideo, quia nostrum opus est. Donum enim Dei est. Caeterum nos Christum fide recipere multis ostendit Dominus apud Joan. in cap. 6., ubi pro credere ponit manducare, et pro manducare credere. Nam sicut manducando cibum recipimus, ita credendo participamus Christo. Itaque justificationis beneficium non partimur, partim gratiae Dei, vel Christo, partim nobis aut dilectioni operibusve, vel merito nostro: sed in solidum gratiae Dei in Christo per fidem tribuimus. Sed et non possent Deo placere dilectio et opera nostra, si fierent ab injustis: proinde oportet nos prius justos esse, quam diligamus aut faciamus opera justa. Justi vere *) efficimur, quemadmodum diximus, per fidem in Christum, mera gratia Dei, qui peccata nobis non imputat, sed justitiam Christi, adeoque fidem in Christum ad justitiam nobis imputat. Apostolus praeterea apertissime dilectionem derivat ex fide, dicens: *Finis praecepti est charitas ex puro corde, conscientia bona et fide non ficta.*

Quapropter loquimur in hac causa non de ficta fide, de inani et ociosa, aut mortua, sed de fide viva vivificanteque, quae propter Christum, qui vita est et vivificat, quem comprehendit, viva est et dicitur, ac se vivam esse vivis declarat operibus. Nihil itaque contra hanc nostram doctrinam pugnat Jacobus ille, **) qui de fide loquitur inani et mortua, quam quidam jactabant, Christum autem intra se viventem per fidem non habebant. Idem ille dixit, opera justificare, non contradicens Apostolo, (rejiciendus alioqui) sed ostendens, Abrahamum vivam justificantemque fidem suam declaravisse per opera. Id quod omnes pii faciunt, qui tamen soli Christo, nullis suis

*) Ed. a. 1568: *vero* legit.

**) Ed. a. 1568: v. *ille* omisit.

operibus fidunt. Iterum enim Apostolus dixit: *Vivo jam non ego, sed vivit in me Christus. Vitam autem, quam nunc vivo in carne, per fidem vivo filii Dei, qui dilexit me, et tradidit semetipsum pro me. Non aspernor gratiam Dei. Nam si per legem est justitia: igitur Christus frustra mortuus est, etc.* Galat. 2.

De fide et bonis operibus, eorumque mercede, et merito hominis.

XVI.

Fides enim Christiana non est opinio ac humana persuasio, sed firmissima fiducia et evidens ac constans animi assensus, denique certissima comprehensio veritatis Dei, propositae in scripturis et symbolo Apostolico, atque adeo Dei ipsius summi boni, et praecipue promissionis divinae, et Christi, qui omnium promissionum est colophon. Haec autem fides merum est Dei donum, quod solus Deus ex gratia sua electis suis secundum mensuram et quando, cui et quantum ipse vult, donat, et quidem per spiritum sanctum, mediante praedicatione evangelii et oratione fideli. Haec etiam sua habet incrementa, quae nisi et ipsa darentur a Deo, non dixissent Apostoli: *Domine adauge nobis fidem.* Fides quid? Fides Dei donum. Incrementa fidei.

Et haec quidem omnia, quae hactenus de fide diximus, ante nos ita docuerunt Apostoli. Paulus enim: *Est autem fides, inquit, eorum, quae sperantur, ἰνóστας, vel subsistentia firma, et earum rerum, quae non videntur, ἔσυχος, id est, evidens et certa rei comprehensio.* Et idem iterum: *Quotquot sunt promissiones Dei, inquit, per Christum sunt etiam et per ipsum Amen.* Hebr. 11. Ad Philipp. idem ait, *donatum esse ipsis, ut credant in Christum.* Item: *Deus unicuique partitus est mensuram fidei.* 2. Cor. 1. Rursus: *Non omnium est fides, ait, neque obediunt omnes evangelio.* Philipp. 1. Sed et Lucas testatur et ait: *Et crediderunt, quotquot erant ordinati ad vitam.* Roma. 12. Unde idem iterum fidem nuncupat: *fidem electorum* 2. Thess. 3. Acto. 13. Titim. 1.

Rom. 10. *Dei. Et iterum: Fides est ex auditu, auditus autem per verbum Dei. Alibi saepe jubet orare pro fide.*

Galat. 5. Idem ille Apostolus *fidem* vocat *efficacem* et *sese*
Fides efficax et operativa. *exerentem per dilectionem.* Illa conscientiam quoque pacificat et liberum ad Deum aditum aperit, ut cum fiducia ad ipsum accedamus et obtineamus ab eo utilia et necessaria. Eadem retinet nos in officio, quod Deo debemus et proximo, et in adversis patientiam firmat, et confessionem veram format atque facit, et, ut uno verbo omnia dicam, omnis generis bonos fructus et bona opera progignit.

De bonis operibus. Docemus enim, vere bona opera enasci ex viva fide per spiritum sanctum, et a fidelibus fieri secundum voluntatem vel regulam verbi Dei. Nam Petrus, 2. Pet. 1. Apostolus: *Omni adhibito studio, inquit, subministrate in fide vestra virtutem, in virtute vero scientiam, in scientia vero temperantiam, etc.* Diximus autem antea, legem Dei, quae voluntas Dei est, formulam nobis praescribere bonorum operum. Et Apostolus ait: 1. Thess. 4. *Haec est voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut abstineatis ab immunditia, et ne quis opprimat aut fraudet in*

Opera electitia humana. *negotio fratrem suum.* Etenim non probantur Deo opera et nostro arbitrio delecti cultus, quos Paulus Colos. 2. nuncupat *ἐθελοθησκίας*. De quibus et Dominus in Matth. 15. evangelio: *Frustra me colunt, ait, docentes doctrinas, praecepta hominum.* Improbamus ergo hujusmodi opera: approbamus et urgemus illa, quae sunt ex voluntate et mandato Dei. Illa ipsa fieri debent, non ut his promereamur vitam aeternam: *Donum Dei*

Finis bonorum operum. enim est, ut Apostolus ait, *vita aeterna*, neque ad ostentationem, quam rejecit Dominus Matth. 6, neque ad quaestum, quem et ipsum rejecit Matth. 23: sed ad gloriam Dei, ad ornandam vocationem nostram, gratitudinemque Deo praestandam, et ad utilitatem, proximi. Rursus enim Dominus noster in evangelio dicit: Matth. 5. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant vestra bona opera et glorificent patrem, qui in coelis est.* Sed et Apostolus Paulus: Ephes. 4. *Ambulate digne vocatione*

vestra. Item: Quicquid egeritis, inquit, aut sermone, aut facto, omnia in nomine Jesu facite. gratias agentes Deo et patri per illum. Idem: Nemo quod suum est quaerat, sed quisque quod alterius. Et: Discant et nostri bona opera tueri ad necessarios usus, ut non sint in-frugiferi.

Colos. 3.

Phillip. 2.

Tit. 3.

Quamvis ergo doceamus cum Apostolo, homi- Bona opera non
relecta.
nem gratis justificari per fidem in Christum, et non per ulla opera bona, non ideo tamen vilipendimus aut condemnamus opera bona. Cum sciamus, hominem nec conditum nec regnitum esse per fidem, ut ocietur, sed potius, ut indesinenter, quae bona et utilia sunt, faciat. Etenim in evangelio dicit Dominus: *Bona arbor bonum fructum adfert.* Et iterum: *Qui in me manet, plurimum fructum adfert.* Denique Apostolus: *Dei sumus creatura, ait, conditi in Christo Jesu ad opera bona. quae praeparavit Deus, ut in eis ambulemus.* Et iterum: *Qui tradidit semetipsum pro nobis, ut redimeret ab omni iniquitate et mundaret sibi populum peculiarem, sectatorem bonorum operum.* Damnamus itaque omnes, qui bona opera contemnunt, non curanda et inutilia esse blaterant. Interim, quod et antea dictum est, non sentimus, per opera bona nos servari, illaque ad salutem ita esse necessaria, ut absque illis nemo unquam sit servatus. Gratia enim soliusque Christi beneficio servamur. Opera necessario ex fide progignuntur. Ac improprie his salus attribuitur, quae propriissime ascribitur gratiae. Notissima enim est illa Apostoli sententia: *Si per gratiam, jam non ex operibus: quandoquidem gratia jam non est gratia. Sin ex operibus, jam non ex gratia: quandoquidem jam opus non est opus.*

Matth. 12.

Joan. 15.

Ephes. 2.

Titum 2.

Non servamur
per bona opera.

Rom. 11.

Placent vero approbanturque a Deo opera, quae Opera bona pla-
cent Deo.
a nobis fiunt per fidem. Quia illi placent Deo, propter fidem in Christum, qui faciunt opera bona, quae insuper per spiritum sanctum ex gratia Dei sunt facta. S. Petrus enim: *In quavis gente, inquit, qui timet ipsum et operatur justitiam, is acceptus est illi.*

Acto. 10.

Coloss. 1. Et Paulus: *Non desinimus orare pro vobis, ut ambuletis digne domino, ut per omnia placeatis, in omni opere bono fructificantes.* Itaque veras, non falsas aut philosophicas virtutes, vere bona opera et genuina christiani hominis officia sedulo docemus, et quanta possumus diligentia vehementiaque omnibus inculcamus: vituperantes omnium illorum et desidiam et hypocrisim, qui ore Evangelium laudant et profitentur, vita autem turpi dedecorant: proponentes hac in causa horribiles Dei minas, amplas denique promissiones Dei et liberalia praemia, exhortando, consolando et objurgando.

Deus retribuit
operibus nostris
mercedem.

Jerem. 31.

Isaiae 4.

Matth. 5. 10.

Etenim docemus, Deum bona operantibus amplam dare mercedem, juxta illam prophetæ sententiam: *Cohibe vocem tuam a fletu: quoniam erit merces operi tuo.* In Evangelio quoque dixit Dominus: *Gaudete et exultate, quia merces vestra multa est in coelis.* Et qui dederit uni ex minimis meis poculum aquae frigidae, amen dico vobis, non perdet mercedem suam. Referimus tamen mercedem hanc, quam dominus dat, non ad meritum hominis accipientis, sed ad bonitatem, vel liberalitatem et veritatem Dei promittentis atque dantis, qui cum nihil debeat cuiquam, promisit tamen, se suis cultoribus fidelibus mercedem daturum: qui interim dat eis etiam, ut ipsum colant. Sunt multa praeterea indigna Deo, et imperfecta plurima inveniuntur in operibus etiam sanctorum: quia vero Deus recipit in gratiam et complectitur propter Christum operantes, mercedem eis promissam persolvit. Alioqui enim *justitiae nostrae* comparantur *panno menstruatae*. Sed et Dominus dicit in Evangelio: *Cum feceritis omnia, quae praecepta sunt vobis, dicite, servi inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.*

Isaiae 64.

Luc. 17.

Merita hominum
nulla sunt.

Tametsi ergo doceamus, mercedem dari a Deo nostris benefactis, simul tamen docemus cum Augustino, coronare Deum in nobis non merita nostra, sed dona sua. Et proinde quicquid accipimus mercedis, dicimus gratiam quoque esse, et magis quidem

gratiam quam mercedem: quod quae bona facimus, per Deum magis, quam per nos ipsos facimus: et quod Paulus dicat: *Quid habes, quod non accepisti? Si vero accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Et quod hinc collegit beatus martyr Cyprianus: In nullo nobis gloriandum esse, quando nostrum nihil sit. Damnamus ergo illos, qui merita hominum sic defendunt, ut evacuent gratiam Dei.

1. Cor. 4.

De catholica et sancta Dei Ecclesia et unico capite Ecclesiae.

XVII.

Quando autem Deus ab initio salvos voluit fieri homines et ad agnitionem veritatis venire, oportet omnino semper fuisse, nunc esse et ad finem usque seculi futuram esse Ecclesiam, id est, e mundo evocatum vel collectum coetum fidelium, sanctorum inquam omnium communionem, eorum videlicet, qui Deum verum in Christo servatore, per verbum et spiritum sanctum, vere cognoscunt et rite colunt, denique omnibus bonis per Christum gratuito oblati fide participant. Sunt isti omnes unius civitatis cives, viventes sub eodem domino, sub iisdem legibus, in eadem omnium bonorum participatione. Sic enim hos *conciives sanctorum et domesticos Dei* appellavit Apostolus: *Sanctos* appellans fideles in terris, sanguine filii Dei sanctificados. De quibus omnino intelligendus est Symboli articulus: Credo sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem.

Semper fuit Ecclesia eterit semper.

Ecclesia quid?

Olives unius civitatis.

Ephes. 2.

1. Cor. 6.

Et cum semper unus modo sit Deus, unus mediator Dei et hominum Jesus Messias, unus item gregis universi pastor, unum hujus corporis caput, unus denique spiritus, una salus, una fides, unum testamentum vel foedus, necessario consequitur, unam duntaxat esse Ecclesiam: quam propterea catholicam nuncupamus, quod sit univer-

Una duntaxat omnium temporum Ecclesia.

Catholica Ecclesia.

salis, et diffundatur per omnes mundi partes, et ad omnia se tempora extendat, nullis vel locis inclusa vel temporibus. Damnamus ergo Donatistas, qui Ecclesiam in nescio quos Aphricae coartabant*) angulos. Nec Romanensem approbamus clerum, qui solam prope Romanam Ecclesiam venditat pro catholica.

Partes vel species Ecclesiae.

Militans et Triumphans.

Diducitur quidem Ecclesia in partes vel species varias, non quod divisa aut divulsa sit in semetipsam **), sed magis propter membrorum in ipsa diversitatem distincta. Aliam enim faciunt Ecclesiam militantem, aliam vero triumphantem. Militat illa adhuc in terris et certat cum carne, cum mundo et principe mundi hujus, diabolo, cum peccato atque morte. Haec vero rude jam donata, in coelo triumphat de istis, devictis omnibus, et exultat coram Domino: nihilominus habent illae inter sese communionem, vel conjunctionem.

Particularis.

Et militans in terris Ecclesia semper plurimas habuit particulares ecclesias, quae tamen omnes ad unitatem catholicae Ecclesiae referuntur. Haec aliter fuit instituta ante legem inter patriarchas, aliter sub Mose per legem, aliter a Christo per Evangelium.

Duo populi.

Vulgo numerantur fere duo populi, Israelitarum videlicet et gentium, vel eorum, qui ex Judaeis et gentibus collecti sunt in Ecclesiam, testamenta item

Eadem Ecclesia veteris et novi populi

duo, vetus et novum. Omnium tamen horum populorum una fuit et est societas, una salus in uno Messia, in quo ceu membra unius corporis sub unum caput connectuntur omnes, in eadem fide, etiam de eodem cibo et potu spirituali participantes. Agnoscimus hic tamen diversa fuisse tempora, diversa symbola, promissi et exhibiti Messiae, sublatisque caeremonialibus, lucem nobis illustriorem lucere, et dona auctiora donari, et libertatem esse pleniorum.

*) Ed. a. 1568: *coarctabant* legit.

**) Ed. a. 1568: *semetipsum* legit.

Haec Ecclesia Dei sancta vocatur domus Dei Ecclesia domus Dei viventis.
 viventis, extracta ex lapidibus vivis et spiritualibus,
 et imposita super petram immotam, super fundamen-
 tum, quo aliud collocari non potest: et ideo nun- 1. Tim. 3.
 cupatur etiam columna et basis veritatis. Non errat Ecclesia non er- rat.
 illa, quamdiu innititur petrae Christo et fundamento
 prophetarum et Apostolorum. Nec mirum, si erret,
 quoties deserit illum, qui solus est veritas. Vocatur
 Ecclesia etiam virgo ac sponsa Christi, et quidem Ecclesia sponsa et virgo.
 unica et dilecta. Apostolus enim: *Adjunxi vos*, inquit, 2. Cor. 11.
uni viro, ut virginem castam exhiberetis Christo. Vocatur
 Ecclesia grex ovium sub uno pastore Christo, idque Ecclesia grex ovium.
 apud Ezech. in cap. 34. et apud Joannem in cap. 10.
 Vocatur item corpus Christi, quia fideles sunt viva Ecclesia corpus.
 Christi membra, sub capite Christo.

Caput est, quod in corpore eminentiam habet Ecclesiae caput Christus solus.
 et unde corpus vitam haurit, cujus spiritu regitur
 in omnibus, unde et incrementa et ut crescat habet.
 Unicum item est corporis caput et cum corpore
 habet congruentiam. Ergo Ecclesia non potest ullum
 aliud habere caput, quam Christum. Nam ut Ecclesia
 corpus est spirituale, ita caput habeat sibi congruens,
 spirituale utique, oportet. Nec alio potest regi spiritu,
 quam Christi. Paulus quoque: *Ipse est caput*, inquit, Coloss. 1
corporis ecclesiae, qui est principium, primogenitus ex
mortuis, ut sit ipse in omnibus primas tenens. Et idem
 iterum: *Christus est*, inquit, *caput ecclesiae, qui idem* Ephes. 5.
salutem dat corpori. Et rursus: Qui est caput ecclesiae,
 ait, *quae***) *corpus illius, complementum ejus, qui omnia* Ephes. 1.
in omnibus adimplet. Item: *Adolescamus in illum per* Ephes. 4.
omnia, qui est caput, nempe Christus: in quo totum
corpus si compingatur, incrementum capit. Non pro-
 bamus ergo doctrinam Cleri Romani, facientis suum
 illum Rom. Pont. catholicae in terris Ecclesiae mili-
 tantis pastorem universalem et *) caput summum,
 adeoque verum Christi vicarium, qui habeat in Eccle-

*) Ed. a. 1568: et omisit. **) Ed. a. 1568: est inserit.

sia plenitudinem, ut vocant, potestatis et dominium
 Christus unicus supremum. Docemus enim, Christum Dominum esse,
 Ecclesiae pastor. et manere unicum pastorem universalem, summum
 item Pontificem coram Deo patre, ac in Ecclesia
 ipsum omnia pontificis vel pastoris obire munia ad
 finem usque seculi, ideoque nullo indigere vicario,
 Vicarius. qui absentis est. Christus vero praesens est Ecclesiae
 Primatus in Ec- et caput vivificum. Hic Apostolis suis apostolorum-
 clesia nullus. que successoribus primatum et dominium in Ecclesia
 severissime prohibuit. Quicunque ergo huic illustri
 veritati contradicentes reluctantur et in Ecclesiam
 Christi diversam inducunt gubernationem, quis non
 videat, eos illis potius esse accensendos, de quibus
 Apostoli Christi vaticinantur, Petrus 2. Pet. 2. et
 Paulus Act. *) 20, 2. Cor. **) 11. et 2. Thess. 2.
 et aliis quoque in locis?

Nulla in Ecclesia
 ἀταξία. Sublato autem capite Romano nullam inducimus
 in Ecclesiam Christi ἀταξίαν vel perturbationem: cum
 doceamus, gubernationem Ecclesiae, ab Apostolis
 traditam, nobis sufficere ad retinendam in justo
 ordine Ecclesiam, quae ab initio, dum huiusmodi
 capite Romano, quale hodie dicitur Ecclesiam con-
 servare in ordine, caruit, atactica vel inordinata non
 fuit. Servat quidem caput Romanum tyrannidem
 suam et corruptelam inductam in Ecclesiam: sed
 impedit interim, oppugnat, et quantis potest viribus
 excindit justam Ecclesiae reformationem.

Dissidia et certa-
 mina in Ecclesia. Objicitur nobis, varia esse in ecclesiis nostris
 certamina atque dissidia, posteaquam se a Romana
 separarunt Ecclesia, proinde non esse eas ecclesias
 veras. Quasi vero nullae unquam fuerint in Ecclesia
 Romana sectae, nulla unquam dissidia atque cer-
 tamina, et quidem de religione, non tam in scholis,
 quam in cathedris sacris, in medio populi instituta.
 1. Cor. 14. Agnoscimus sane, dixisse Apostolum: *Deus non est*

*) Ed. a. 1568: *Acto.*

**) Ed. a. 1568: *Corinth.*

*Deus dissensionis, sed pacis. Et: Cum sit *) in vobis aemulatio et contentio, an non carnales estis?* negari tamen non potest, Deum fuisse in Ecclesia apostolica, et apostolicam Ecclesiam fuisse Ecclesiam veram, in qua tamen fuerunt concertationes et dissidia. Reprehendit enim Petrum Apostolum Apostolus Paulus, ab hoc dissidet Barnabas. Certamen grave exoritur in ecclesia Antiochena inter eos, qui unum Christum praedicabant: sicut commemorat Lucas in Actis Apostolicis cap. 15. Gravia semper fuerunt in Ecclesia certamina, et dissenserunt inter se de rebus non levibus doctores Ecclesiae praeclarissimi, ut ex his contentionibus interim Ecclesia non id esse desineret, quod erat. Ita enim placet Deo, dissidiis ecclesiasticis uti ad gloriam nominis sui, ad illustrandam denique veritatem, et ut qui probati sunt, manifesti fiant.

Galat. 2.

Acto. 15.

Caeterum ut non agnoscimus aliud caput Ecclesiae quam Christum, ita non agnoscimus quamlibet ecclesiam, quae se venditat pro vera, veram esse ecclesiam; sed illam docemus veram esse ecclesiam, in qua signa vel notae inveniuntur Ecclesiae verae, imprimis vero verbi Dei legitima vel sincera praedicatio, prout nobis est tradita in libris prophetarum et Apostolorum, qui omnes ad Christum deducunt, qui in evangelio dixit: *Oves meae vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me, et ego vitam aeternam do eis. Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo, quia non noverunt vocem alienorum.* Et qui tales sunt in Ecclesia, hi unam habent fidem, unum spiritum, et idcirco unum solum Deum adorant, solum hunc in spiritu et veritate colunt, hunc ex toto corde et omnibus viribus solum diligunt, solum per Christum mediatorem et intercessorem unicum invocant, extra Christum fidemque in ipsum nullam quaerunt justitiam et vitam. Quia Christum

De notis vel signis verae Ecclesiae.

Joan. 10.

*) Ed. a. 1568: *sint* legit.

solum caput et fundamentum Ecclesiae agnoscunt, ac super hoc impositi quotidie se poenitentia reparant, patientia impositam ipsis crucem ferunt, sed et charitate non ficta cum omnibus Christi membris connexi, hac se declarant discipulos esse Christi, perseverando in vinculo pacis atque unitatis sanctae. Simul et participant sacramentis a Christo institutis et ab Apostolis traditis: neque his aliter utuntur, quam uti acceperunt a Domino. Notum est enim omnibus

1. Cor. 11. *illud Apostoli: Ego enim accepi a domino, quod et tradidi vobis.* Proinde damnamus illas ecclesias, ut alienas a vera Christi Ecclesia, quae tales non sunt, quales esse debere audivimus, utcunque interim jactent successionem Episcoporum, Unitatem et Antiquitatem. Quinimo praecipunt nobis Apostoli, ut fugiamus idololatriam et Babylonem, et ne participemus cum hac, nisi et plagarum Dei participes esse velimus.

1. Cor. 10.
1. Joan. 5.
Apoc. 18.

2. Cor. 6.

Extra Ecclesiam
Dei nulla salus.

Communionem vero cum Ecclesia Christi vera tanti facimus, ut negemus, eos coram Deo vivere posse, qui cum vera Dei Ecclesia non communicant, sed ab ea se separant. Nam ut extra arcam Noë non erat ulla salus, pereunte mundo in diluvio, ita credimus, extra Christum, qui se electis in Ecclesia fruendum praebet, nullam esse salutem certam: et proinde docemus, vivere volentes non oportere separari a vera Christi Ecclesia.

Ecclesia non al-
ligata est signis.

Signis tamen commemoratis non ita arcte includimus Ecclesiam, ut omnes illos extra Ecclesiam esse doceamus, qui vel sacramentis non participant, non quidem volentes, neque per contemptum, sed necessitate potius inevitabili coacti, nolentes, ab iis abstineant, aut iis careant: vel in quibus aliquando deficit fides, non tamen penitus extinguitur, aut prorsus desinit: vel in quibus infirmitatis vitia atque errores inveniuntur. Scimus enim, Deum aliquot habuisse in mundo amicos extra Israelis rempublicam. Scimus, quid populo Dei eveniret in captivitate Babylonica, in

qua sacrificiis suis caruerunt annis septuaginta. Scimus, quid evenerit S. Petro negatori, et quid quotidie evenire soleat electis Dei fidelibus errantibus et infirmis. Scimus praeterea, quales Apostolorum temporibus fuerint Galatarum et Corinthiorum ecclesiae, in quibus multa et gravia accusat Apostolus scelera, et tamen nuncupat easdem sanctas Christi ecclesias. Quinimo fit aliquando, ut Deus justo iudicio veritatem verbi sui, fidemque catholicam, et cultum Dei legitimum sic obscurari et convelli sinat, ut prope videatur extincta et nulla amplius superesse Ecclesia: sicuti factum videmus Heliae et aliis temporibus. Interim habet Deus in hoc mundo et in hisce tenebris suos illos veros adoratores, nec paucos, sed septem millia ac plures. Nam et Apostolus clamat: *Solidum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: Novit Dominus qui sint *) sui!* etc. Unde et Ecclesia invisibilis appellari potest, non quod homines sint invisibiles, ex quibus Ecclesia colligitur, sed quod oculis nostris absconsa, Deo autem soli nota, iudicium humanum saepe subterfugiat.

Ecclesia aliquando videtur extincta.

3. Reg. 19.

Apoc. 7.

2. Tim. 2.

Rursus non omnes, qui numerantur in Ecclesia, sancti et viva atque vera sunt Ecclesiae membra. Sunt enim hypocritae multi, qui foris verbum Dei audiunt et sacramenta palam percipiunt, Deum quoque per Christum invocare solum, Christum confiteri justitiam suam unicam, Deum item colere, et charitatis officia exercere, patientiaque in calamitatibus ad tempus perdurare videntur: sed intus vera spiritus illuminatione et fide, animique synceritate et finali perseverantia destituuntur. Qui etiam, quales sint, tandem deteguntur fere. Joannes enim Apostolus: *Exierunt ex nobis, inquit, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.* Et tamen, dum hi simulant pietatem, licet ex Ecclesia non sint, numerantur tamen in Ecclesia: sicuti proditores in republica, priusquam detegantur, numeran-

Non omnes sunt ex Ecclesia qui sunt in Ecclesia.

1. Joan. 2.

*) Ed. a. 1568: sunt legit.

Matth. 13.

Ne temere et
ante tempus in-
dicemus.

tur et ipsi inter cives, et quemadmodum lolium vel zizania et palea inveniuntur in tritico, aut sicut strumae et tumores inveniuntur in integro corpore, cum revera morbi et deformitates sint verius corporis, quam membra vera. Proinde Ecclesia Dei recte comparatur sagenae, quae omnis generis pisces attrahit, et agro, in quo inveniuntur et zizania et triticum. Ubi maxime cavere oportet, ne ante tempus judicemus, et excludere abjicereque, aut excindere conemur eos, quos Dominus excludi abjicique non vult, aut quos sine jactura Ecclesiae separare non possumus. Rursus vigilandum est, ne, stertentibus piis, impii proficiendo damnum dent Ecclesiae.

Unitas Ecclesiae
non est in exter-
nis ritibus.

Observandum praeterea diligenter docemus, in quo potissimum sit sita veritas et unitas Ecclesiae, ne temere schismata excitemus et in Ecclesia foveamus. Sita est illa non in caeremoniis et ritibus externis, sed magis in veritate et unitate fidei catholicae. Fides catholica non est nobis tradita humanis legibus, sed scriptura divina, cujus compendium est symbolum apostolicum. Unde legimus, apud veteres rituum fuisse diversitatem variam, sed eam liberam, qua nemo unquam existimavit dissolvi unitatem ecclesiasticam. In dogmatibus itaque et in vera concordique praedicatione Evangelii Christi, et in ritibus a Domino diserte traditis, dicimus veram Ecclesiae constare concordiam, ubi illam maxime Apostoli sententiam urgemus: *Quotquot itaque perfecti sumus, hoc sentiamus. Quod si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus revelabit. Attamen in eo, ad quod pervenimus, eadem incedamus regula et itidem simus affecti.*

Philip. 3.

De ministris Ecclesiae ipsorumque institutione et officiis.

XVIII.

Deus ministris
utitur in ecclesia
instituenda.

Deus ad colligendam vel constituendam sibi Ecclesiam, eandemque gubernandam et conservandam semper usus est ministris, iisque utitur adhuc,

et utetur porro, quoad Ecclesia in terris fuerit. Ergo ministrorum origo, institutio et functio vetustissima et ipsius Dei, non nova aut hominum est ordinatio. Póssset sane Deus sua potentia immediate sibi ad-
Institutio et origo ministrorum.
jungere ex hominibus Ecclesiam, sed maluit agere cum hominibus per ministerium hominum. Proinde spectandi sunt ministri, non ut ministri duntaxat per se, sed sicut ministri Dei, utpote per quos Deus salutem hominum operatur. Unde cavendum mone-
Non contemnendum ministerium.
mus, ne ea, quae sunt conversionis nostrae et institutionis, ita occultae virtuti spiritus sancti attribuamus, ut ministerium ecclesiasticum evacuemus. Nam convenit nos semper esse memores verborum Apostoli: *Quomodo credent, de quo non audierunt? Quomodo autem audient absque praedicante? Ergo fides est ex auditu, auditus autem per verbum Dei.* Et quod Dominus dixit in evangelio: *Amen, amen, dico vobis, qui recipit quencunque misero, me recipit, qui autem me recipit, recipit eum, qui me misit.* Et quod vir Macedo, per visionem Paulo in Asia agenti apparens, submonuit et dixit: *Profectus in Macedoniam succurre nobis.* Alibi enim idem Apostolus dixit: *Dei sumus cooperarii, Dei agricolatio et aedificatio estis.* Rursus tamen et hoc cavendum est, ne ministris et ministerio nimium tribuamus, memores etiam hic verborum Domini, dicentis in evangelio: *Nemo venit ad me, nisi pater meus traxerit eum.* Et verborum Apostoli: *Quis igitur est Paulus? quis autem Apollo, nisi ministri, per quos credidistis? et ut cuique Dominus dedit. Ego plantavi, Apollos *) rigavit: sed Deus dedit incrementum. Itaque non qui plantat, est aliquid, neque qui rigat, sed qui dat incrementum, Deus.* Credamus ergo, Deum
Deus commovet corda.
verbo suo nos docere foris per ministros suos, intus autem commovere electorum suorum corda ad fidem per spiritum sanctum: ideoque omnem gloriam totius hujus beneficii referendam esse ad Deum.

Rom. 10.

Joan. 13.

Act. 16.

1. Cor. 3.

Joan. 6.

1. Cor. 3.

*) Ed. a. 1568 etiam h. l. *Apollo* praebet.

Sed ea de re dictum est et 1. cap. huius Expositionis *).

Quos et quales
ministros dederit
Deus orbi.

Christus doctor.

Et quidem ab initio mundi usus est Deus omnium praestantissimis in mundo (simplicibus quidem pluribus in mundana sapientia vel philosophia, sed excellentissimis in vera thelogia) hominibus, patriarchis videlicet, cum quibus non raro colloquutus est per angelos. Fuerunt enim patriarchae sui seculi prophetae sive doctores, quos Deus hoc nomine aliquot voluit secula vivere, ut essent veluti patres et lumina orbis. Sequutus est illos Moses cum prophetis, per universum mundum celeberrimis. Quid quod post hos misit pater coelestis filium suum unigenitum, doctorem mundi absolutissimum, in quo est abscondita divina illa sapientia et in nos derivata per sacratissimam simplicissimamque et omnium perfectissimam doctrinam. Allegit enim ille sibi discipulos, quos fecit apostolos. Hi vero exeuntes in mundum universum collegerunt ubique ecclesias per praedicationem Evangelii, deinde vero per omnes mundi ecclesias ordinarunt pastores atque doctores, ex praecepto Christi, per quorum successores hucusque ecclesiam docuit ac gubernavit. Itaque ut Deus veteri populo dedit patriarchas una cum Mose et prophetis: ita novi testamenti populo misit suum unigenitum filium una cum apostolis et doctoribus ecclesiae.

Ministri novi testamenti.

1. Cor. 12.

Ephes. 4.

Apostoli.

Prophetae.

Porro ministri novi populi variis nuncupantur appellationibus. Dicuntur enim Apostoli, Prophetae, Evangelistae, Episcopi, Presbyteri, Pastores atque Doctores. Apostoli nullo certo consistebant loco, sed per orbem varias colligebant ecclesias. Quae ubi jam constitutae erant, desierunt esse apostoli, ac subierunt quique in sua ecclesia in locum istorum pastores. Prophetae quondam, praescii futurorum, vates erant: sed et scripturas interpretabantur. Quales etiam

*) Ed. a. 1568: *Exposit.*

hodie adhuc inveniuntur. Evangelistae appellabantur Evangelistae.
 scriptores evangelicae historiae, sed et praecones
 evangelii Christi: quomodo et Paulus Timotheum
 jubet implere opus evangelistae. Episcopi vero sunt Episcopi.
 inspectores vigilesque, ecclesiae, qui victum et ne-
 cessaria ecclesiae dispensant. Presbyteri sunt senio- Presbyteri.
 res, et quasi senatores, patresque ecclesiae, guber-
 nantes ipsam consilio salubri. Pastores ovile Domini Pastores.
 et custodiunt, et ei de rebus prospiciunt necessa-
 riis. Doctores erudiunt et veram fidem pietatemque Doctores.
 docent. Licebit ergo nunc ecclesiarum ministros
 nuncupare Episcopos, Presbyteros, Pastores atque
 Doctores.

Sequentibus porro temporibus multo plures in Ordines papista-
rum.
 ecclesiam Dei inductae sunt nuncupationes ministro-
 rum in ecclesia. Alii enim ordinati sunt Patriarchae,
 alii Archiepiscopi, alii Suffraganei, item Metropoli-
 tani, Archipresbyteri, Diaconi quoque, Subdiaconi,
 Acoluthi, Exorcistae, Cantores, Janitores et nescio
 qui alii, ut Cardinales, Praepositi, et Priores, Patres
 minores et majores, ordines majores et minores. At
 de his omnibus nihil sumus nos solliciti quales olim
 fuerint, aut nunc sint. Sufficit nobis apostolica de
 ministris doctrina.

Ita cum sciamus certo, Monachos et monacho- De monachis.
 rum ordines vel sectas neque a Christo, neque ab
 Apostolis esse institutas, docemus, nihil eas eccle-
 siae Dei utiles esse, imo perniciosas. Tametsi enim
 quondam (cum essent Solitarii, et manibus sibi vi-
 ctum quaerent, nec ullis essent oneri, sed pastori-
 bus ecclesiarum ubique parerent, ut Laici) fuerint
 tolerabiles, tamen nunc, quales sint, videt et sentit
 universus orbis. Praetexunt nescio quae vota et vi-
 vunt votis suis vitam prorsus contrariam: ut prorsus
 optimi eorum inter eos numerari mereantur, de
 quibus dixit Apostolus: *Audimus quosdam versantes* 2. Thess. 3.
inter vos inordinate, nihil operis facientes, sed curiosae
agentes. Tales ergo nos in nostris ecclesiis, nec

et in hac dat servis suis potestatem vel substantiam suam, et suum cuique opus.

De potestate ministrorum ecclesiae.

Nunc ergo commode dicemus etiam quaedam de potestate et officio ministrorum ecclesiae. De potestate hac operiosius quidam disputarunt, subdideruntque suae potestati omnia in terris summa, idque contra mandatum domini, qui suis dominium prohibuit, humilitatem autem maximopere commendavit. Revera alia quidem potestas est mera et absoluta, quae et juris vocatur. Ea potestate Christo domino universorum subjecta sunt omnia, sicuti ipse testatus est et dixit: *Data est mihi *) potestas in coelo et in terra*. Et iterum: *Ego sum primus et novissimus, ecce sum vivens in secula seculorum, et habeo claves inferni et mortis*. Item: *Ipse habet clavem David, qui aperit, et nemo claudit, claudit, et nemo aperit*.

Lucas 22.

Matth. 18. 20.

Matth. 28.

Apoc. 1. 8.

Potestatem veram sibi servat Dominus.

Isaias 9. 22.

Potestas officii et ministerialis.

Claves.

Matth. 16.

Hanc potestatem sibi servat Dominus, nec in alium quenquam transfert, ut ipse deinceps ociosus assistat, operantibus ministris spectator. Isaias enim: *Clavem domus David*, inquit, *ponam super humerum ejus*. Et iterum: *Cujus imperium erit super humerum ejus*. Nam gubernationem non injicit aliis in suos humeros, sed servat et utitur adhuc potestate sua, gubernans omnia. Alia porro potestas est officii vel ministerialis, limitata ab eo, qui plena utitur potestate. Ea ministerio, quam imperio similior est. Concedit enim dominus aliquis oeconomus suo potestatem in domum suam, quo nomine et claves dat, quibus intromittat in domum, vel ex domo excludat, quos Dominus vel intromitti vult, vel excludi. Juxta hanc potestatem facit minister ex officio, quod a Domino jussus est facere: et dominus ratum habet, quod facit, ipsumque ministri sui factum perinde ut suum vult aestimari atque agnosci. Quo nimirum pertinent illae evangelicae sententiae: *Dabo tibi claves regni coelorum, et: Quicquid alligaveris aut solveris in terra, alli-*

*) Ed. a. 1568 inserit b. l. v. *omnis*.

gatum aut solutum erit in coelis. Item: *Quorumcunque remiseritis peccata, remittentur eis, et quorumcunque retinueritis peccata, retenta erunt.* Nisi vero minister res omnes ita expediverit, sicut jussus est a domino suo, sed limites fidei transilierit, sane irritum habetur a domino, quod fecit. Proinde potestas ecclesiastica ministrorum ecclesiae est functio illa, qua ministri ecclesiam Dei gubernant quidem, verum omnia in ecclesia sic faciunt, quemadmodum verbo suo praescripsit dominus: quae cum facta sunt, fideles tanquam ab ipso domino facta reputant. Et de Clavibus antea quoque dictum est nonnihil.

Joan. 20.

Data est autem omnibus in ecclesia ministris una et aequalis potestas sive functio. Certe ab initio episcopi vel presbyteri ecclesiam communi opera gubernaverunt; nullus alteri se praetulit, aut sibi ampliorem potestatem dominiumve in coëpiscopos usurpavit. Memores enim verborum domini: *Qui voluerit inter vos primus esse, sit vester servus*, continuerunt se in humilitate, et mutuis officiis juverunt se invicem in gubernanda et conservanda ecclesia. Interea propter ordinem servandum unus aut certus aliquis ministrorum coetum convocavit, et in coetu res consultandas proposuit, sententias item aliorum collegit, denique, ne qua oriretur confusio, pro virili cavit. Sic legitur fecisse in Actis Apostolorum S. Petrus, qui tamen ideo nec aliis fuit praepositus, nec potestate majore caeteris praeditus. Rectissime enim Cyprianus, martyr, de Simplicitate clericorum: Hoc erant utique, inquit, et caeteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut ecclesia una monstretur. Refert item S. Hieronymus non disparia, in Comment. ad epist. ad Titum Pauli, et dicit: Antequam diaboli instinctu studia in religione fierent, communi presbyterorum consilio ecclesiae gubernabantur, postquam vero unusquisque eos, quos baptizaverat, suos putabat, non Christi, decre-

Una et aequalis
potestas mini-
strorum.

Lucas 22.

Ordo servandus.

Quando et quo-
modo unus alius
praepositus.

tum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur caeteris, ad quem omnis ecclesiae cura pertineret, et schismatum semina tollerentur. Hoc tamen decretum Hieronymus non pro divino venditat. Mox enim subjicit: Sicut presbyteri sciunt, se ex ecclesiae consuetudine ei, qui sibi praepositus fuerit, esse subiectos: ita episcopi noverint, se magis consuetudine, quam dispositionis dominicae veritate, presbyteris esse majores, et in commune debere ecclesiam regere. Haec ille. Ideoque nemo jure prohibuerit ad veterem ecclesiae Dei constitutionem redire, et illam prae humana consuetudine recipere.

Quae sint ministrorum officia.

Officia ministrorum sunt varia, quae tamen plerique ad duo restringunt, in quibus omnia alia comprehenduntur, ad doctrinam Christi evangelicam et ad legitimam sacramentorum administrationem. Ministrorum enim est congregare coetum sacrum, in hoc exponere verbum Dei, et universam doctrinam accommodare ad rationem usumque ecclesiae, ut ea, quae docentur, prosint auditoribus et aedificent fideles. Ministrorum inquam est, docere imperitos, hortari item et urgere ad progrediendum in via domini cessantes, aut etiam tardius procedentes, consolari item et confirmare pusillanimes, munireque contra satanae tentationes varias, corripere peccantes, revocare in viam errantes, lapsos erigere, contradicentes revincere, lupos denique ab ovili dominico abigere, scelera item et sceleratos prudenter et graviter increpare, neque connivere aut tacere ad conscelerationem: sed et sacramenta administrare, usumque eorum justum commendare, et omnes ad illa percipienda per sanam doctrinam praeparare, in unitate quoque sancta fideles conservare, et schismata prohibere, denique catechisare rudes, pauperum necessitatem commendare ecclesiae, aegrotantes et variis impexos tentationibus visitare, instruere et in via vitae retinere: praeterea orationes publicas, vel supplicationes necessitatis tempore, una cum

jejunio, id est, abstinencia sancta procurare et omnia, quae pertinent ad ecclesiarum tranquillitatem, pacem et salutem, quam diligentissime curare. Ut autem haec omnia rectius faciliusque possit minister praestare, requiritur ab eo imprimis, ut sit Dei timens, oret sedulo, lectioni sacrae intendat, et in omnibus et semper vigilet, et puritate vitae omnibus prae-
 luceat. Cumque omnino oporteat esse in ecclesia disciplinam, et apud veteres quondam usitata fuerit Excommunicatio, fuerintque judicia ecclesiastica in populo Dei, in quibus per viros prudentes et pios exercebatur haec disciplina, ministrorum quoque fuerit, ad aedificationem disciplinam moderari hanc, pro conditione temporum, status publici, ac necessitate. Ubi semper tenenda est regula, omnia fieri debere ad aedificationem, decenter, honeste, sine tyrannide et seditione. Apostolus enim testatur: *sibi a Deo traditam esse in ecclesia potestatem ad aedificationem et non destructionem*. Nam ipsemet Dominus vetuit, lolium in agro dominico eradicari, quando periculum sit, ne et triticum evellatur.

Disciplina.

2. Cor. 10.

Matth. 13.

Caeterum execramur in praesenti Donatistarum errorem, qui doctrinam et administrationem sacramentorum, vel efficacem vel inefficacem, ex mala vel bona ministrorum vita aestimant. Scimus enim, vocem Christi audiendam esse vel ex malorum ministrorum ore. Quando ipse Dominus dixit: *Quae dicunt, facite, secundum opera autem eorum nolite facere*. Scimus, sacramenta ex institutione et per verbum Christi sanctificari, et efficacia esse piis, tametsi offerantur ab indignis ministris. De qua re ex scripturis multa contra Donatistas disputavit Beatus Dei servus Augustinus. Atqui debet interim justa esse inter ministros disciplina. Inquirendum enim diligenter in doctrinam et vitam ministrorum in synodis. Corripiendi sunt peccantes a senioribus, et in viam reducendi, si sunt sanabiles, aut deponendi et velut lupi abigendi sunt per veros pastores a grege do-

Ministri quoque mali audiendi.

Matth. 23.

Synodi.

minico, si sunt incurabiles. Si enim sint pseudodoctores, minime ferendi sunt. Neque vero et Oecumenica improbamus concilia, si ad exemplum celebrantur apostolicum, ad ecclesiae salutem, non perniciem.

Dignus operarius
sua mercede.

Ministri quoque fideles omnes, ut boni operarii, mercede sua digni sunt, nec peccant, quando stipendium omniaque interim necessaria pro se et sua familia accipiunt. Nam Apostolus ostendit, haec jure dari ab ecclesia et accipi a ministris, in 1. ad Corinth. 9. et in 1. ad Tim. 5. et alibi quoque. Confutati sunt autem apostolica doctrina et Anabaptistae, qui ministros ex ministerio suo viventes damnant et convitiis proscindunt.

De sacramentis Ecclesiae Christi.

XIX.

Sacramenta ad-
juncta verbo, et
quid sint.

Praedicationi verbi sui adjunxit Deus mox ab initio in ecclesia sua sacramenta vel signa sacramentalia. Ita enim clare testatur universa scriptura sacra. Sunt autem sacramenta symbola mystica, vel ritus sancti aut sacrae actiones, a Deo ipso institutae, constantes verbo suo, signis, et rebus significatis, quibus in ecclesia summa sua beneficia, homini exhibita, retinet in memoria et subinde renovat, quibus item promissiones suas obsignat, et quae ipse nobis interius praestat, exterius repraesentat, ac veluti oculis contemplanda subjicit, adeoque fidem nostram, spiritu Dei in cordibus nostris operante, roborat et auget: quibus denique nos ab omnibus aliis populis et religionibus separat, sibi soli consecrat et obligat, et quid a nobis requirat, significat.

Sacramenta alia
veteris, alia novi
testamenti.

Et sunt quidem alia veteris, alia novi populi sacramenta. Veteris populi sacramenta fuerunt: Circumcisio et Agnus paschalis, qui immolabatur: quo nomine ad sacrificia refertur, quae fuerunt celebrata ab origine mundi. Novi populi sacramenta sunt

Novi populi sa-
cramenta quot.

Baptismus et Coena dominica. Sunt qui sacramenta novi populi septem numerent. Ex quibus nos poenitentiam, ordinationem ministrorum, non papisticam quidem illam, sed apostolicam, et matrimonium agnoscimus instituta esse Dei utilia, sed non sacramenta. Confirmatio et Extrema unctio inventa sunt hominum, quibus nullo cum damno carere potest ecclesia. Neque illa nos in nostris ecclesiis habemus. Nam habent illa quaedam, quae minime probare possumus. Nundinationem omnem, quam exercent Romanenses in dispensatione sacramentorum, omnino execramur. Author autem sacramentorum omnium non est homo ullus, sed Deus solus. Homines sacramenta instituere non possunt. Nam pertinent illa ad cultum Dei. At hominum non est, instituere et formare Dei cultum, sed traditum a Deo recipere et custodire. Praeterea habent symbola promissiones adjunctas, quae requirunt fidem. Fides autem solo Dei verbo innitur. Et verbum Dei habetur instar tabularum vel *) literarum, sacramenta vero instar sigillorum, quae literis Deus appendit solus. Et ut Deus sacramentorum author est, ita perpetuo operatur in ecclesia, in qua rite peraguntur sacramenta: adeo ut fideles, cum a ministris sacramenta percipiunt, agnoscant, operari Deum in suo instituto, ideoque sacramenta perinde, ac ex ipsius Dei manu percipere, et ipsis ministri vitium (si quod insigne ipsis **) insit) non obesse, quando agnoscant, sacramentorum integritatem dependere ab institutione domini. Unde etiam discriminant aperte in administratione sacramentorum inter dominum ipsum et domini ministrum, confitentes, sacramentorum res dari ab ipso domino, symbola autem a domini ministris.

Author sacramentorum.

Christus operatur adhuc in sacramentis.

Discriminandum inter authorem et ministrum sacramentorum.

Caeterum praecipuum illud, quod in omnibus sacramentis proponitur a Deo et attenditur a piis

*) Ed. a. 1568: *vel* omisit.

**) Ed. a. 1568 legit: ipsi.

Substantia vel
praecipuum in
sacramentis.

omnibus omnium temporum, (quod alii nuncupant substantiam et materiam sacramentorum). Christus est servator, hostia illa unica, agnus item ille Dei mactatus ab origine mundi, petra quoque illa, de qua omnes majores nostri biberunt, per quem electi omnes circumciduntur sine manibus, per spiritum sanctum, abluunturque a peccatis suis omnibus, et aluntur vero corpore et sanguine Christi ad vitam aeternam.

Similitudo et dif-
ferentia sacra-
mentorum veteris
et novi populi.

Et quantum quidem attinet ad illud, quod in sacramentis est praecipuum et res ipsa, paria sunt utriusque populi sacramenta. Nam Christus, unicus mediator et servator fidelium, utrobique est illud praecipuum et ipsa res sacramentorum. Unus et idem Deus utrobique horum est author. Utrique populo data sunt illa, ut signa adeoque obsignationes gratiae et promissionum Dei, quae in memoriam reducant reparentque maxima Dei beneficia, quibus item fideles ab omnibus aliis orbis religionibus sejungerentur, denique quae spiritualiter per fidem perciperentur, et percipientes obstringerent ecclesiae, et ipsos sui admonerent officii. In his inquam et similibus non disparia sunt utriusque populi sacramenta, quae tamen in signis sunt diversa.

Et quidem constituimus etiam in his ampliorem differentiam. Nostra enim firmiora et magis durabilia sunt, utpote quae in finem usque seculi nunquam mutabuntur. Sed et rem et promissionem completam vel perfectam in Christo testantur, quam complendam illa significabant. Simpliciora item sunt nostra et minus operosa, minus item sumptuosa et caeremoniis involuta. Pertinent praeterea ad ampliorem populum, per totum terrarum orbem dispersum: cumque etiam illustriora sint et majorem (per spiritum sanctum) excitent fidem, insequitur etiam uberior spiritus copia.

Certe cum Christus verus Messias nobis sit exhibitus, et abundantia gratia *) effusa in populum novi testamenti, abrogata sunt utique ac desierunt veteris populi sacramenta, et subrogata sunt novi testamenti symbola, in locum circumcisionis baptismus, et in locum agni paschalis sacrificiorumque coena dominica.

Sicut autem quondam sacramenta constabant verbo, signo et re significata, ita nunc quoque iisdem veluti partibus absolvuntur. Nam verbo Dei fiunt, quae antea non fuerunt, sacramenta. Consecrantur enim verbo et sanctificata esse ostenduntur ab eo, qui instituit. Et sanctificare vel consecrare est, rem aliquam Deo sacrisque usibus dedicare, hoc est, a communi vel prophano usu segregare et sacro usui destinare. Sunt enim in sacramentis signa petita ex usu vulgari, res externae et visibiles. In baptismo enim signum est elementum aquae ablutioque illa visibilis, quae fit per ministrum. Res autem significata est regeneratio vel ablutio a peccatis. In coena vero Domini signum est panis et vinum, sumptus **) ex communi usu cibi et potus. Res autem significata est ipsum traditum Domini corpus et sanguis ejus effusus pro nobis, vel communio corporis et sanguinis Domini. Proinde aqua, panis et vinum, sua natura et extra institutionem divinam ac usum sanctum, duntaxat id sunt, quod esse dicuntur et experimur. Caeterum, si accedat Domini verbum cum invocatione divini nominis et renovatione primae institutionis et sanctificationis, signa ista consecrantur et sanctificata a Christo esse ostenduntur. Manet enim semper efficax in ecclesia Dei prima Christi institutio et consecratio sacramentorum, adeo ut qui non aliter celebrent ***) sacramenta, quam ipse Dominus ab initio

Veteribus abrogatis, nostra successerunt sacramenta.

Quibus rebus constant sacramenta.

Consecratio sacramentorum.

*) Ed. a. 1568 legit: gratiae.

**) Ed. a. 1568 legit: sumptum.

***) Ed. a. 1568 legit: celebrant.

Signa accipiunt
rerum signata-
rum nomina.

instituit, fruantur etiam nunc prima illa consecratione omnium praestantissima. Et ideo recitantur in celebratione sacramentorum ipsa verba Christi. Et quoniam verbo Dei discimus, quod signa haec in alium finem sint instituta a Domino, quam usurpentur vulgo, ideo docemus, signa nunc in usu sacro usurpare rerum signatarum vocabula, nec appellari amplius aquam tantum, panem et vinum, sed etiam regenerationem vel lavacrum renovationis, item corpus et sanguinem Domini, vel symbola aut sacramenta corporis et sanguinis Domini: Non quod symbola mutantur in res significatas et desinant esse id, quod sunt sua natura. Alioqui enim sacramenta non essent, quae re significata duntaxat constarent, signa non essent: sed ideo usurpant signa rerum nomina, quod

Unio sacramen-
talis.

rerum sacrarum sunt symbola mystica, et signa et res significatae inter se sacramentaliter conjungantur, conjugantur inquam, vel uniantur per significationem mysticam et voluntatem vel consilium ejus, qui sacramenta instituit. Non enim aqua, panis et vinum sunt signa vulgaria, sed sacra. Et qui instituit aquam baptismi, non ea voluntate consilioque instituit, ut fideles aqua duntaxat baptismi perfundantur; et qui jussit in Coena panem edere, et vinum bibere, non hoc voluit, ut fideles panem et vinum tantum percipiant, sine mysterio, sicut domi suae panem manducant: sed ut rebus quoque significatis spiritualiter communicent, et vere per fidem abluantur a peccatis et Christo participant.

Sectae.

Idcirco minime probamus eos, qui sanctificationem sacramentorum attribuunt, nescio quibus characteribus et recitationi vel virtuti verborum pronuntiatorum a consecrato et qui habeat intentionem consecrandi, aut rebus aliis adventitiis, quae neque Christi, neque Apostolorum, vel verbo, vel exemplo nobis traduntur. Neque probamus eorum quoque doctrinam, qui de sacramentis perinde loquuntur, ut signis communibus, non sanctificatis aut effica-

cibus. Neque eos probamus, qui propter invisibilia aspernantur in sacramentis visibilia, adeoque signa sibi credunt fore supervacanea, quod rebus se jam frui arbitrantur, quales Messaliani fuisse dicuntur. Neque vero approbamus istorum quoque doctrinam, qui docent, gratiam et res significatas signis ita alligari et includi, ut quicumque signis exterius participant, etiam interius gratiae rebusque significatis participes sint, quales quales sint.

Sacramentis res
neque inclusae
sunt, neque alli-
gatae.

Interim sicut a dignitate vel indignitate ministrorum non aestimamus integritatem sacramentorum, ita neque a conditione summentium. Agnoscimus enim sacramentorum integritatem ex fide vel veritate meraque bonitate Dei dependere. Sicut enim verbum Dei manet verum verbum Dei, quo non tantum verba nuda recitantur, dum praedicatur, sed simul a Deo offeruntur res verbis significatae, vel annunciatae, tametsi impii vel increduli verba audiant et intelligant, rebus tamen significatis non perfruantur, eo quod vera fide non recipiant: Ita sacramenta verbo, signis et rebus significatis constantia, manent vera et integra sacramenta, non tantum significantia res sacras, sed Deo offerente etiam res significatas, tametsi increduli res oblatas non percipiant. Fit hoc non dantis aut offerentis Dei vicio, *) sed hominum sine fide illegitimeque accipientium culpa: *quorum incredulitas fidem Dei irritam non facit.*

Rom. 3.

Porro cum mox ab initio, quando expositum est, quid sint sacramenta, pariter et obiter explicatum sit, ad quid sint instituta, non est, quod semel dicta cum molestia repetantur. Consequenter ergo sigillatim dicemus de novi populi sacramentis.

Ad quid instituta
sacramenta.

De sancto Baptismo.

XX.

Baptismus a Deo institutus et consecratus est primusque baptizavit Joannes, qui Christum aqua in

Institutio Bap-
tismi.

*) Ed. a. 1568 legit: vitio.

Jordane tinxit. Inde defluxit ad Apostolos, qui et ipsi aqua baptizarunt. Jussit hos manifeste Dominus
 Matth. 28. evangelium praedicare *et baptizare in nomine patris et filii et spiritus sancti*. Et Petrus ad Judaeos interrogantes, quid facere deberent, dixit in Actis: *Baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi ad remissionem peccatorum, et accipietis donum spiritus sancti*. Unde a nonnullis baptismus nuncupatus est signum initiale populi Dei, utpote quo initiantur Deo electi Dei.

Unus est Baptismus.

Baptizari quid sit? **)

Unus est duntaxat Baptismus in ecclesia Dei et satis est semel baptizari vel initiari Deo. Durat autem semel susceptus baptismus per omnem vitam et est perpetua obsignatio adoptionis nostrae. *) Etenim baptizari in nomine Christi est inscribi, initiari, et recipi in foedus atque familiam adeoque in haereditatem filiorum Dei, imo, jam nunc nuncupari nomine Dei, id est, appellari filium Dei, purgari item a sordibus peccatorum, et donari varia Dei gratia ad vitam novam et innocentem. Baptismus ergo in memoria retinet et reparat ingens Dei beneficium generi mortalium praestitum. Nascimur enim omnes in peccatorum sordibus et sumus filii irae. Deus autem, qui dives est misericordia, purgat nos a peccatis gratuito per sanguinem filii sui, et in hoc ad optat nos in filios, adeoque foedere sancto nos sibi connectit, et variis donis ditat, ut possimus novam vivere vitam. Obsignantur haec omnia baptismo. Nam intus regeneramur, purificamur et renovamur a Deo per spiritum sanctum: foris autem accipimus obsignationem maximorum donorum in aqua, qua etiam maxima illa beneficia repraesentantur et veluti oculis nostris conspicienda proponuntur. Ideoque baptizamur, id est, abluimur, aut aspergimur aqua visibili. Aqua enim sordes mundat, deficientia

Aqua baptizamus.

*) Ed. a. 1568 legit: nostra.

**) Ed. a. 1568 v. *sic* omittit.

et aestuantia recreat et refrigerat corpora. Gratia vero Dei haec animabus praestat, et quidem invisibiliter vel spiritualiter.

Separat item nos Deus *) baptismi symbolo ab omnibus alienis religionibus et populis, et sibi consecrat ceu peculium: nos itaque, dum baptizamur, confitemur fidem nostram et obstringimur Deo ad obedientiam et mortificationem carnis vitaeque novitatem, adeoque inscribimur in sanctam Christi militiam, ut toto vitae cursu pugnemus contra mundum et satanam, atque carnem propriam. Baptizamur praeterea in unum ecclesiae corpus, ut cum omnibus membris ecclesiae pulchre in una et eadem religione mutuisque officiis consentiamus.

Baptismi obligatio.

Credimus, perfectissimam esse baptizandi formam, qua Christus ipse baptizatus est, et qua baptizaverunt apostoli. Ergo, quae humana inventione postea adjecta et usurpata sunt in ecclesia, non arbitramur necessaria esse ad perfectionem baptismi: cujus generis est exorcismus, usus item ardentis luminis, olei, salis, sputi et similium rerum, ut quod baptismus singulis annis pluribus caeremoniis bis consecratur. Nos enim credimus, unum ecclesiae baptismum **) in prima Dei institutione sanctificatum esse, et consecrari per verbum, efficacemque esse nunc etiam, propter primam Dei benedictionem.

Forma baptizandi.

Docemus, baptismum in ecclesia non administrari debere a mulierculis, vel ab obstetricibus. Paulus enim removet mulierculas ab officiis ecclesiasticis. Baptismus autem pertinet ad officia ecclesiastica. Damnamus Anabaptistas, qui negant baptizandos esse infantulos recens natos a fidelibus. Nam juxta doctrinam Evangelicam horum est regnum Dei et sunt in foedere Dei; cur itaque non daretur eis signum foederis Dei? Cur non per sanctum baptismum initiarentur, qui sunt peculium et in ecclesia Dei?

Minister baptismi.

Anabaptistae.

*) Ed. a. 1568: Deus nos. **) Ed. a. 1568: baptismum.

Damnamus Anabaptistas et in aliis ipsorum dogmatibus, quae contra verbum Dei peculiaria habent. Non sumus ergo Anabaptistae, neque cum eis in ulla re ipsorum communicamus.

De sacra Coena Domini.

XXI.

Coena domini. Coena domini, quae et mensa domini et Eucharistia, id est, gratiarum actio nuncupatur, ideo coena nuncupatur vulgo, quod a Christo in ultima illa coena sua instituta sit, eamque adhuc repraesentet, ac in ipsa spiritualiter cibentur et potentur fideles. **Author et consecrator coenae.** Author enim Coenae dominicae non est angelus aut homo ullus, sed ipse Dei filius, dominus noster Jesus Christus, qui primus eam ecclesiae suae consecravit. Durat autem ea consecratio vel benedictio adhuc apud omnes eos, qui non aliam coenam, sed illam ipsam celebrant, quam dominus instituit; ad quam verba coenae domini recitant, et in omnibus ad unum Christum vera fide respiciunt, ex cujus veluti manibus accipiunt, quod per ministerium ministrorum ecclesiae accipiunt. **Memoria beneficiorum Dei.** Retinere vult dominus ritu hoc sacro in recenti memoria maximum generi mortaliu praestitum beneficium, nempe quod tradito corpore et effuso suo sanguine omnia nobis peccata nostra condonavit, ac a morte aeterna et potestate diaboli nos redemit, jam pascit nos sua carne et potat suo sanguine, quae vera fide spiritualiter percepta, alunt nos ad vitam aeternam. Et hoc tantum beneficium renovatur toties, quoties coena domini celebratur. Dixit enim dominus: Hoc facite in mei commemorationem. Obsignatur item hac coena sacra, quod revera corpus domini pro nobis traditum et sanguis ejus in remissionem peccatorum nostrorum effusus est, ne quid fides nostra vacillet. Et quidem visibiliter hoc foris sacramento per ministrum **Signum et res signata.** repraesentatur et veluti oculis contemplandum ex-

ponitur, quod intus in anima invisibiliter per ipsum spiritum sanctum praestatur. Foris offertur a ministro panis et audiuntur voces Domini: Accipite, edite, Hoc est corpus meum, Accipite et dividite inter vos, Bibite ex hoc omnes, Hic est sanguis meus. Ergo accipiunt fideles, quod datur a ministro domini, et edunt panem domini, ac bibunt de poculo domini: intus interim opera Christi per spiritum sanctum percipiunt etiam carnem et sanguinem domini, et pascuntur his in vitam aeternam. Etenim caro et sanguis Christi verus cibus et potus est ad vitam aeternam; et Christus ipse, quatenus pro nobis traditus et salvator noster est, illud praecipuum Coenae est, nec patimur, quicquam aliud in locum ejus substitui.

Ut autem rectius et perspicacius intelligatur, quomodo caro et sanguis Christi sint cibus et potus fidelium, percipianturque a fidelibus ad vitam aeternam, paucula haec adjiciemus. Manducatio non est unius generis. Est enim manducatio corporalis, qua cibus in os percipitur ab homine, dentibus atteritur et in ventrem deglutitur. Hoc manducationis genere intellexerunt olim Capernitae sibi manducandam carnem Domini, sed refutantur ab ipso, Joan. ca. *) 6. Nam ut caro Christi corporaliter manducari non potest citra flagitium aut truculentiam, ita non est cibus ventris. Id quod omnes fateri coguntur. Improbamus itaque canonem in Decretis pontificum: Ego Berengarius de Consecrat. Distinct: 2. Neque enim credidit vetustas pia, neque nos credimus, corpus Christi manducari ore corporis corporaliter vel essentialiter.

Est et spiritualis manducatio corporis Christi, non ea quidem, qua existimemus cibum ipsum mutari in spiritum, sed qua, manente in sua essentia et proprietate corpore et sanguine Domini, ea nobis

Spiritualiter
manducare do-
minum.

*) Ed. a. 1568 legit: cap.

communicantur spiritualiter, utique non corporali modo, sed spirituali, per spiritum sanctum, qui videlicet ea, quae per carnem et sanguinem Domini, pro nobis in mortem tradita, parata sunt, ipsam inquam remissionem peccatorum, liberationem et vitam aeternam applicat et confert nobis, ita ut Christus in nobis vivat et nos in ipso vivamus, efficitque, ut ipsum, quo talis sit cibus et potus spiritualis noster, id est, vita nostra, vera fide percipiamus.

Christus cibus
conservat in vita.

Sicut enim cibus et potus corporalis corpora nostra non tantum reficiunt ac roborant, sed et in vita conservant: ita et caro Christi tradita pro nobis, et sanguis ejus effusus pro nobis, non tantum reficiunt et roborant animas nostras, sed etiam in vita conservant, non quatenus quidem corporaliter eduntur et bibuntur, sed quatenus spiritualiter nobis a spiritu Dei communicantur, dicente Domino: *Et panis, quem ego dabo, caro mea est, quam dabo pro mundi vita.*

Item: *Caro (nimirum corporaliter manducata) non prodest quicquam, spiritus est, qui vivificat.* Et: *verba, quae loquor vobis, spiritus et vita sunt.* Et sicut oportet cibum in nosmetipsos edendo recipere, ut operetur in nobis suamque in nobis efficaciam exerat, cum extra nos positus nihil nobis prosit: ita necesse est, nos fide Christum recipere, ut noster fiat, vivatque in nobis et nos in ipso. Dicit enim: *Ego sum panis vitae. Qui venit ad me, non esuriat, et qui credit in me, non sitiet unquam.* Item: *Qui ederit me, vivet et ipse propter me: ac manet in me, et ego in ipso.* Ex

Christus editur
vel percipitur
fide.

Spiritualis cibus. quibus omnibus claret, nos per spiritualem cibum minime intelligere imaginarium, nescio quem cibum, sed ipsum Domini corpus pro nobis traditum, quod tamen percipiat a fidelibus, non corporaliter, sed spiritualiter per fidem. In qua re sequimur per omnia doctrinam ipsius Salvatoris Christi domini, apud Joan. in cap. 6. *) Et hic esus carnis et potus sanguinis Domini ita est necessarius ad salutem, ut

Manducatio ad
salutem neces-
saria.

*) Ed. a. 1568: apud Joannem capite sexto.

sine ipso nullus servari possit. Fit autem hic esus et potus spiritualis etiam extra Domini coenam, et quoties, aut ubicunque homo in Christum crediderit. Quo fortassis illud Augustini pertinet: Quid paras dentem et ventrem? crede, et manducasti.

Praeter superiorem manducationem spiritualem Sacramentaliter manducare dominum. est et sacramentalis manducatio corporis domini, qua fidelis non tantum spiritualiter et interne participat vero corpore et sanguine domini, sed foris etiam, accedendo ad mensam domini, accipit visibile corporis et sanguinis domini sacramentum. Prius quidem, dum credidit fidelis, vivificum alimentum percipit, et ipso fruitur adhuc, sed ideo, dum nunc*) sacramentum quoque accipit, non nihil accipit. Nam in continuatione communicationis corporis et sanguinis domini pergit, adeoque magis magisque incenditur et crescit fides, ac spiritali alimonia reficitur. Dum enim vivimus, fides continuas habet accessiones. Et qui foris vera fide sacramentum percipit, idem ille non signum duntaxat percipit, sed re ipsa quoque, ut diximus, fruitur. Praeterea idem ille institutioni et mandato domini obedit, laetique animo gratias pro redemptione sua totiusque generis humani agit, ac fidelem mortis dominicae memoriam peragit, atque coram ecclesia, cujus corporis membrum sit, attestatur; obsignatur item percipientibus sacramentum, quod corpus domini non tantum in genere pro hominibus sit traditum et sanguis ejus effusus, sed peculiariter pro quovis fidei communicanti**), cujus cibus et potus sit ad vitam aeternam.

Caeterum qui nulla cum fide ad hanc sacram Increduli sumunt sibi sacramentum in iudicium. domini mensam accedit, sacramento duntaxat communicat et rem sacramenti, unde est vita et salus, non percipit. Et tales indigne edunt de mensa domini. Qui autem indigne edunt de pane domini et

*) Ed. a. 1568: *nunc* omittit. **) Ed. a. 1568: communicante.

de poculo ejus bibunt, rei fiunt corporis et sanguinis domini, et ad iudicium sibi edunt et bibunt. Nam cum vera fide non accedant, mortem Christi contumelia afficiunt, et ideo damnationem sibi ipsis edunt et bibunt.

Praesentia Christi in Coena. *)

Ergo corpus domini et sanguinem ejus cum pane et vino non ita conjungimus, ut panem ipsum dicamus esse corpus Christi, nisi ratione sacramentali, aut sub pane corporaliter latitare corpus Christi: ut etiam sub speciebus panis adorari debeat, aut quicumque signum percipiat, idem et rem percipiat ipsam. Corpus Christi in coelis est, ad dexteram patris. Sursum ergo elevanda sunt corda, et non defigenda in panem, nec adorandus dominus in pane. Et tamen non est absens ecclesiae suae celebranti coenam dominus. Sol absens a nobis in coelo nihilominus efficaciter praesens est nobis: quanto magis sol justitiae Christus, corpore in coelis absens nobis, praesens est nobis, non corporaliter quidem, sed spiritualiter per vivificam operationem, et ut ipse se nobis praesentem futurum exposuit, in ultima coena, Joan. 14. 15. 16. Unde consequens est, nos non habere coenam sine Christo, interim tamen habere coenam incruentam et mysticam, sicuti universa nuncupavit vetustas.

Alii fines coenae domini.

Admonemur praeterea celebratione coenae dominicae, ut memores simus, cujus corporis membra facti simus, et idcirco concordēs simus cum omnibus fratribus, ut sancte vivamus, et non polluamus nos flagitiis et peregrinis religionibus, sed in vera fide in finem usque vitae perseverantes, studeamus excellere sanctimonia vitae. Decet ergo, ut accessuri ad coenam, prius nos ipsos juxta praeceptum Apostoli probemus, imprimis quali simus fide praediti: an credamus, Christum venisse servandis peccatoribus et ad poenitentiam vocandis, et an quisque

Praeparatio ad coenam.

*) Ed. a. 1568: pro *Coena* legit *coelis*.

credat, se in horum esse numero, qui per Christum liberati servantur, et an mutare vitam pravam instituerit ac vivere sancte, perseverareque, auxiliante domino, in vera religione et in concordia cum fratribus, dignasque Deo pro liberatione agere gratias, etc. Ritus, modum, vel formam coenae illam existimamus esse simplicissimam et praestantissimam, quae proxime accedit ad primam domini institutionem et apostolicam doctrinam: quae videlicet constat annunciatione verbi Dei, precibus piis, ipsa actione dominica et repetitione ejus, manducatione corporis et potu sanguinis domini, memoria item mortis dominicae salubri et gratiarum actione fidei, nec non sancta consociatione in corporis ecclesiastici unionem. Improbamus itaque illos, qui alteram speciem, poculum inquam domini, fidelibus subtraxerunt. Graviter enim hi peccant contra institutionem domini, dicentis: „Bibite ex hoc omnes:“ id quod ad panem non ita expresse dixit.

Ritus coenae et
utraque species.

Missa, qualis aliquando apud veteres fuerit, tolerabilis an intolerabilis, modo non disputamus; hoc autem libere dicimus, missam, quae hodie in usu est per universam Romanam Ecclesiam, plurimas et justissimas quidem ob causas in ecclesiis nostris esse abrogatam, quas sigillatim ob brevitatem nunc non commemoramus. Certe approbare non potuimus, quod ex actione salubri spectaculum inane est factum, quod item facta est meritoria, vel celebrata pro precio, quodque in ea sacerdos dicitur conficere ipsum domini corpus et hoc offerre realiter pro remissione peccatorum vivorum et mortuorum, adde et in honorem et celebrationem, vel memoriam sanctorum in coelis, etc.

De coetibus sacris et Ecclesiasticis.

XXII.

Tametsi omnibus sacras literas privatim legere domi et instruendo aedificare mutuum in vera religione

Quae fieri debeant in coetibus sacris.

liceat, ut tamen legitime annuncietur verbum Dei populo, et preces ac supplicationes fiant publice, sacramenta item celebrentur legitime, et collecta ecclesiae fiat in pauperes et omnes ecclesiae necessarios sumptus faciendos, aut usus sustentandos, necessarii sunt omnino coetus sacri, vel Ecclesiastici fidelium conventus. Constat enim, in Ecclesia apostolica et primitiva hujusmodi coetus esse ab omnibus piis frequentatos. Quotquot hos aspernantur, et ab his sese segregant, religionem veram contemnunt, urgendique sunt a pastoribus et piis magistratibus, ne contumacius se segregare et coetus sacros aversari pergant. Sint vero coetus ecclesiastici non occulti et obscuri, sed publici atque frequentes, nisi persequentio hostium Christi et ecclesiae non sinat esse publicos. Scimus enim, quales fuerint quondam primitivae ecclesiae coetus in abditis locis sub tyrannide Romanorum principum. Sint autem loca, in quibus coeunt fideles, honesta et ecclesiae Dei per omnia commoda. Deligantur ergo aedes amplae, aut templa. Repurgentur tamen ab iis rebus omnibus, quae ecclesiam non decent. Instruantur autem omnia pro decore, necessitate et honestate pia, ne quid desit, quod requiritur ad ritus et usus ecclesiae necessarios. Sicut autem credimus, Deum non habitare in templis manu factis, ita propter verbum Dei et usus sacros scimus, loca Deo cultuique ejus dedicata non esse prophana, sed sacra, et qui in his versantur, reverenter et modeste conversari debere, utpote qui sint in loco sacro, coram Dei conspectu et sanctorum angelorum ejus. Longe itaque a templis et oratoriis Christianorum repellendus est omnis vestium luxus, omnis superbia et omnia, quae humilitatem, disciplinam et modestiam dedecent christianam. Ac verus templorum ornatus non constat ebore, auro et gemmis, sed frugalitate, pietate, virtutibusque eorum, qui versantur in templo. Omnia autem decenter et ordine fiant in ecclesia, omnia denique fiant ad

Non aversari sacros coetus.

Coetus sint publici.

Loca coetuum honesta.

Modeste et humiliter versandum in coetibus.

Ornatus templorum verus.

aedificationem. Taceant ergo omnes peregrinae lin- Peregrinae lin-
guae sileant in
coetu.
guae in coetibus sacris. Omnia proponantur lingua
vulgari, et quae eo in loco ab hominibus in coetu
intelligatur.

De precibus ecclesiae, cantu et horis canonicis.

XXIII.

Licet sane privatim precari quavis lingua, quam Lingua vulgaris.
quis intelligat, sed publicae preces in sacris coetibus
vulgari lingua, vel omnibus cognita fieri debent.
Oratio fidelium omnis per solum Christi interventum Oratio.
soli Deo fundatur, ex fide et charitate. Divos coelites
invocare, aut his uti pro intercessoribus, prohibet
sacerdotium Christi domini et vera religio. Orandum
est autem pro magistratu, pro regibus aut omnibus
in eminentia constitutis, pro ministris ecclesiae et
omnibus necessitatibus ecclesiarum. In calamitatibus
vero, et potissimum ecclesiae, absque intermissione,
et privatim, et publice precandum est. Sponte item Orationis liber-
tas.
precandum est, non coacte, neque pro ullo precio.
Neque decet orationem superstitiose astrictam esse
loco, quasi alibi non liceat, nisi in templo precari.
Neque oportet preces publicas quoad formam et
tempus in omnibus ecclesiis esse pares. Libertate
enim sua utantur ecclesiae quaelibet. Socrates in
historia: „In omnibus ubique regionibus,“ inquit,
„non poteris invenire duas ecclesias, quae orando
plene consentiant. Hujusmodi discrepantiae authores
eos esse puto, qui singulis temporibus ecclesiis prae-
fuerunt.“ Si tamen sunt congruentes, maximopere
commendandum id et aliis imitandum videtur.

Sed et modum esse decet, ut in re quavis, ita Modus adhiben-
dus precibus pu-
blicis.
et in precibus publicis, ne nimis sint prolixae et
molestae. Cedant ergo potiores partes in coetibus
sacris doctrinae Evangelicae, caveaturque, ne nimis
prolixis precibus fatigetur in coetu populus, ut cum
audienda est praedicatio Evangelii, vel egredi ex

Cantus.

coetu, vel hunc in universum solvi cupiant defatigati. Talibus in concione nimis videtur prolixum esse, quod alias succinctum est satis. Nam et Concionatores modum tenere decet. Sic et cantus in coetu sacro est moderandus, ubi is est in usu. Cantus, quem Gregorianum nuncupant, plurima habet absurda: unde rejectus est merito a nostris et pluribus ecclesiis. Si ecclesiae sunt, quae orationem fidelem legitimamque habent, cantum autem nullum habent, condemnari non debent. Non enim canendi commoditatem omnes habent ecclesiae. Ac certum est ex testimoniis vetustatis, ut cantus usum fuisse vetustissimum in orientalibus ecclesiis, ita sero tandem receptum esse ab occidentalibus.

Horae canonicæ.

Horas canonicas, id est, preces ad certas in die horas compositas, et *) a Papistis cantatas aut recitatas, nescivit vetustas: quod ex ipsis Horarum lectionibus et argumentis pluribus demonstrari potest. Sed et absurda non pauca habent, ut nihil dicam aliud, proinde omittuntur recte ab ecclesiis substituentibus in locum ipsarum res salutare ecclesiae Dei universae.

De feriis, jejuniis, ciborumque delectu.

XXIV.

Tempus necessarium ad exercendam religionem.

Quamquam religio tempori non alligetur, non potest tamen absque justa temporis distinctione vel ordinatione plantari et exerceri. Deligit ergo quaevis ecclesia sibi tempus certum ad preces publicas et evangelii praedicationem, nec non sacramentorum celebrationem. Non licet autem cuivis pro suo arbitrio ecclesiae ordinationem hanc convellere. Ac nisi ocium justum concedatur religionis externae exercitio, abstrahuntur certe ab eo negotiis suis homines. Unde videmus, in ecclesiis vetustis non tantum certas fuisse horas in septimana constitutas coetibus, sed ipsam diem dominicam ab ipsis apostolorum tem-

Dies dominica.

*) Ed. a. 1568: v. et omisit.

poribus iisdem sacroque ocio fuisse consecratam: quod etiam nunc recte propter cultum et charitatem ab ecclesiis nostris custoditur. Observationi Judaicae et superstitionibus nihil hic permittimus. Neque enim alteram diem altera sanctiorem esse credimus, neque ocium Deo per se probari existimamus, sed et dominicam, non sabbatum libera observatione celebramus.

Superstitio.

Praeterea si ecclesiae, pro Christiana libertate, memoriam dominicae nativitatis, circumcisionis, passionis et resurrectionis, ascensionis item in coelum et missionis sancti spiritus in discipulos religiose celebrent, maximopere approbamus. Festa vero hominibus aut divis instituta non probamus. Et sane pertinent feriae ad tabulam legis primam, et sunt solius Dei: denique habent feriae, divis institutae et a nobis abrogatae, absurda, inutilia, minimeque toleranda plurima. Interim fatemur, non inutiliter sanctorum memoriam, suo loco et tempore, in sacris concionibus populo commendari et omnibus sancta exempla sanctorum imitanda proponi.

Festa Christi et sanctorum.

Quanto vero gravius accusat Christi ecclesia crapulam, ebrietatem et omnem libidinem ac intemperantiam, tanto vehementius commendat nobis jejunium christianum. Est enim jejunium aliud nihil, quam abstinencia et temperantia piorum, disciplina item, custodia et castigatio carnis nostrae, pro necessitate praesenti suscepta, qua humiliamur coram Deo et carni sua fomenta detrahimus, quo facilius libentiusque spiritui pareat. Proinde non jejunant, qui istorum nullam rationem habent, sed jejunare se credunt, si semel in die farciant ventrem, et certo vel praescripto tempore a certis abstineant cibis, existimantes, hoc opere operato se Deo placere et bonum opus facere. Jejunium est adminiculum orationis sanctorum ac virtutum omnium. Non placuit Deo (ut videre est in prophetarum libris) jejunium, quo a cibo, non a sceleribus jejunabant Judaei.

Jejunium.

Publica et privata jejunia.

Est autem publicum jejunium et privatum. Celebrarunt olim jejunia publica calamitosis temporibus rebusque ecclesiae afflictis. Abstinebant in unum a cibo ad vesperam usque. Totum autem hoc tempus impendebant precibus sacris cultuique Dei et poenitentiae. Parum haec abfuerunt a luctu: et frequens fit horum mentio in prophetis, praecipue apud Joëlem in cap. 2. Celebrari debet hujusmodi jejunium etiam hodie in rebus ecclesiae difficilibus. Privata jejunia suscipiuntur abs quovis nostrum, prout quisque senserit detrahi spiritui. Hactenus enim fomenta carni detrahit.

Qualia sint jejunia.

Omnia jejunia proficisci debent ex libero spontaneoque spiritu et vere humiliato, nec composita esse ad plausum vel gratiam hominum consequendam, multo minus eo, ut per ipsa velit homo justitiam demereri. Jejunet autem in hunc finem quilibet, ut fomenta carni detrahat et ferventius Deo inserviat.

Quadragesima.

Quadragesimale jejunium vetustatis habet testimonia, sed nulla ex literis apostolicis: ergo non debet, nec potest imponi fidelibus. Certum est, quondam varias fuisse jejuniorum formas vel consuetudines. Unde Irenaeus, scriptor vetustissimus: „Quidam,“ inquit, „putant uno tantum die observari debere jejunium, alii duobus, alii vero pluribus, nonnulli etiam quadraginta diebus. Quae varietas observantiae non nostris nunc demum temporibus coepit, sed multo ante nos, ex illis, ut opinor, qui non simpliciter, quod ab initio traditum est, tenentes, in alium morem, vel per negligentiam, vel per imperitiam postmodum decidere.“ Sed et Socrates historicus: „Quia lectio nulla,“ inquit, „de hoc invenitur antiqua, puto, apostolos hoc singulorum reliquisse sententiae, ut unusquisque operetur, non timore et necessitate, quod bonum est.“

Delectus ciborum.

Jam vero, quoad delectum ciborum attinet, in jejuniis arbitramur omne id detrahendum esse carni,

unde redditur ferocior, et quo delectatur impensius, unde existunt fomenta carni, sive pisces sint, sive carnes, sive aromata, delitiaeve aut praestantia vina. Alioqui scimus, creaturas Dei omnes conditas esse in usus et servitia hominum. Omnia, quae condidit Deus, bona sunt, et citra delectum cum timore Dei et justa moderatione usurpanda. Apostolus enim: *Omnia, inquit, mundis munda sunt.* Item: *Omne, quod in macello venditur, edite, nihil interrogantes, propter conscientiam.* Idem Apostolus nominat doctrinam eorum, qui jubent abstinere a cibis, *doctrinam daemoniorum.* Cibos enim creasse Deum ad sumendum cum gratiarum actione fidelibus et his, qui cognoverunt veritatem, quod *quicquid creavit Deus, bonum sit, et nihil rejiciendum, si sumatur cum gratiarum actione* etc. Idem ad Colossen. reprobatur eos, qui nimia abstinencia sibi comparare volunt existimationem sanctitatis. Nos itaque in universum reprobamus Tatianos et Encratitas, omnes denique Eustachii discipulos, contra quos congregata est Gangrensis synodus.

Gene. 2.

Titum 1.

1. Cor. 10.

1. Tim. 4.

Coloss. 2.

Sectae.

De Catechesi et aegrotantium consolatione vel visitatione.

XXV.

Dominus veteri suo populo injunxit, maximam curam ut impenderent ab infantia recte instituendae juventuti, adeoque mandavit diserte in lege sua, erudirent et sacramentorum mysteria interpretarentur. Cum autem ex evangelicis et apostolicis literis constet, Deum non minorem rationem habere novi sui populi pubis, cum palam testetur et dicat: *Sinite pueros venire ad me, talium enim est regnum coelorum,* consultissime faciunt ecclesiarum pastores, qui juventutem mature et diligenter catechisant, prima fidei fundamenta jacentes ac rudimenta religionis nostrae fideliter docentes, explicando Deca-

Instituenda in pietate pubes.

Marci 10.

logum mandatorum Dei, symbolum item Apostolorum, Orationem quoque dominicam, et sacramentorum rationem, cum aliis ejus generis primis principiis et religionis nostrae capitibus praecipuis. Fidem vero et diligentiam hic suam in adducendis ad Catechismum liberis praestet ecclesia, cupiens et gaudens, liberos suos recte institui.

Visitatio infirmorum

Cum vero nunquam gravioribus tentationibus expositi sint homines, quam dum infirmitatibus exercentur aut aegrotant, morbis cum animi tum corporis fracti, nunquam sane convenit pastores ecclesiarum saluti suae*) gregis invigilare accuratius, quam in hujusmodi morbis et infirmitatibus. Visitent ergo mature aegrotantes, vocentur item mature ab aegrotantibus, siquidem res ipsa postulaverit, consolentur autem illos et in vera fide confirmant, muniant denique contra perniciosas satanae suggestiones: instituant item preces apud aegrotantem domesticas, ac si necesse sit, precentur pro aegrotantis salute etiam in coetu publico, curentque, quo feliciter ex hoc seculo migret. Papisticam visitationem cum sua illa unctione extrema diximus superius, nos non approbare, quod absurda habeat et a scriptura canonica non approbetur.

De sepultura fidelium curaque pro mortuis gerenda, de purgatorio et apparitione spirituum.

XXVI.

Sepelire corpora.

Fidelium corpora, ut spiritus sancti templa, et quae in ultimo die recte creduntur resurrectura, jubet scriptura honeste absque superstitione humo mandare, sed et honestam eorum, qui sancte in domino obdormiverunt, mentionem facere, relictisque eorum, ut viduis et pupillis, omnia pietatis officia praestare: aliam non docemus pro mortuis curam gerere. Improbamus ergo maxime Cynicos, corpora mortuorum negligentes, aut quam negligentissime

*) Ed. a. 1568: l. suae v. sui legit.

contemptissimeque in terram abjicientes, nunquam vel verbum bonum de defunctis facientes, aut relictos ipsorum ne tantillum quidem curantes. Improbamus rursus nimis et praepostere officiosos in defunctos, qui instar ethnicorum suos deplangunt mortuos (luctum moderatum, quem apostolus 1 Thess. 4. concessit, non vituperamus, inhumanum esse judicantes, prorsus nihil dolere) et pro mortuis sacrificant, et preculas certas non sine precio demurmurant, hujusmodi suis officiis liberaturi suos illos ex tormentis, quibus a morte immersos, et inde rursus liberari posse hujusmodi naeniis arbitrantur. Credimus enim, fideles recta a morte corporea migrare ad Christum, ideoque viventium suffragiis aut precibus pro defunctis, denique illis suis officiis nihil indigere. Credimus item, infideles recta praecipitari in tartara, ex quibus nullus impiis aperitur, ullis viventium officiis, exitus.

Cura pro defunctis.

Animae *) migrantis a corpore status.

Quod autem quidam tradunt de igne purgatorio, fidei Christianae: Credo remissionem peccatorum et vitam aeternam, purgationique plenae per Christum, et Christi domini hisce sententiis adversatur: *Amen, amen dico vobis, qui sermonem meum audit, et credit ei, qui misit me, habet vitam aeternam, et in judicium non veniet, sed transivit a morte in vitam.* Item: *Qui lotus est, non opus habet, nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus, et vos mundi estis.*

Purgatorium.

Joan. 5.

Joan. 13.

Jam quod traditur de spiritibus vel animabus mortuorum apparentibus aliquando viventibus et petentibus ab eis officia, quibus liberentur, deputamus apparitiones eas inter ludibria, artes et deceptiones diaboli, qui, ut potest se transfigurare in angelum lucis, ita satagit fidem veram, vel evertere, vel in dubium revocare. Dominus in veteri testamento vetuit veritatem sciscitari a mortuis et ullum cum spiritibus habere commercium. Epuloni vero, poenis

Spiritus apparitio.

Deut. 18

*) Ed. a. 1568: l. *animae* v. *animi* legere jubet.

Lac. 16. mancipato, sicut narrat veritas evangelica, negatur ad fratres suos reditus, pronunciante interim divino oraculo, atque dicente: *Habent Moſen et prophetas: audiant illos. Si Moſen et prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.*

De ritibus et caeremoniis et mediis.

XXVII.

Caeremoniae et ritus.

Rom. 6.

Act. 15.

Veteri populo traditae sunt quondam caeremoniae, ut paedagogia quaedam iis, qui sub lege veluti sub paedagogo et tutore quodam custodiebantur, sed adveniente Christo liberatore, legeque sublata, fideles sub lege amplius non sumus, disparueruntque caeremoniae: quas in ecclesia Christi adeo retinere aut reparare noluerunt Apostoli, ut aperte sint testati, se nullum onus velle imponere ecclesiae. Proinde Judaismum videremur reducere aut restituere, si in ecclesia Christi ad morem veteris ecclesiae caeremonias ritusve multiplicaremus. Ideoque minime approbamus eorum sententiam, quibus visum est, ecclesiam Christi cohiberi oportere, ceu paedagogia quadam, multis variisque ritibus. Nam si populo Christiano Apostoli caeremonias vel ritus divinitus traditos imponere noluerunt, quis oro sanae mentis obtrudet illi adinventiones adinventas humanitus? Quanto magis accedit cumulo rituum in ecclesia, tanto magis detrahitur non tantum libertati Christianae, sed et Christo et ejus fidei: dum vulgus ea quaerit in ritibus, quae quaereret in solo Dei filio Jesu Christo per fidem. Sufficiunt itaque piis pauci, moderati, simplices, nec alieni a verbo Dei ritus.

Impares ritus.

Quod si *) in ecclesiis dispaſes inveniuntur ritus, nemo ecclesias existimet ex eo esse dissidentes. Socrates: „Impossible fuerit“, inquit, „omnes ecclesiarum, quae per civitates et regiones sunt, ritus conscribere. Nulla religio eosdem ritus custodit,

*) In ed. a. 1568 v. si omittitur.

etiamsi eandem de illis doctrinam amplectatur. Etenim, qui ejusdem sunt fidei, de ritibus inter se dissentiunt.“ Haec ille. Et nos hodie ritus diversos in celebratione coenae domini et in aliis nonnullis rebus habentes in nostris ecclesiis, in doctrina tamen et fide non dissidemus, neque unitas societasque ecclesiarum nostrarum ea re discinditur. Semper vero ecclesiae in hujusmodi ritibus, sicut mediis, usae sunt libertate. Id quod nos hodie quoque facimus.

At cavendum interim monemus, ne inter media deputentur, ut quidam solent Missam et usum imaginum in templo pro mediis reputare, quae revera non sunt media. Indifferens (dixit ad Augustin. Hieron.) *) illud est quod nec bonum nec malum est, ut, sive feceris, sive non feceris, nec justitiam habeas nec injustum. Proinde cum adiaphora rapiuntur ad fidei confessionem, libera esse desinunt: sicuti Paulus ostendit, licitum esse carnibus vesci, si quis non submoneat, idolis esse litatas, alioqui fore illicitas, quod, qui his vescitur, jam vescendo idololatricam approbare videatur.

Media.

1. Cor. 8. 10.

De bonis ecclesiae.

XXVIII.

Opes habet ecclesia Christi ex munificentia principum ac liberalitate fidelium, qui facultates suas ecclesiae donarunt. Opus enim habet ecclesia facultatibus, et habuit ab antiquo facultates ad res ecclesiae necessarias sustinendas. Ac verus usus opum ecclesiae quondam fuit et nunc est, conservare doctrinam in scholis et coetibus sacris cum universo cultu, ritibus et aedificio sacro, conservare denique doctores, discipulos atque ministros, cum rebus aliis necessariis, et imprimis pauperibus juvandis atque alendis. Deligantur autem viri timentes Deum, pru-

Bona ecclesiae
et usus eorum
justus.

Oeconom.

*) Ed. a. 1568 legit: ad Augustinum Hieronymus.

dentes et in oeconomia insignes, qui legitime bona dispensent ecclesiastica.

Abusus opum.

Si vero opes ecclesiae per injuriam temporis et quorundam audaciam, incitiam, aut avaritiam translatae sunt in abusum, reducantur a viris piis et prudentibus ad sanctum usum. Neque enim connivendum est ad abusum maxime sacrilegum. Docemus itaque, reformandas esse scholas et collegia corrupta in doctrina, in cultu et in moribus, ordinandamque esse pie, bona fide atque prudenter pauperum subventionem.

De coelibatu, conjugio et oeconomia.

XXIX.

Coelibes.

1. Cor. 7.

Qui coelitus donum habent coelibatus, ita ut ex corde, vel toto animo, puri sint ac continentes, nec urantur graviter, serviant in ea vocatione domino, donec senserint, se divino munere praeditos, et ne efferant se caeteris, sed serviant domino assidue in simplicitate et humilitate. Aptiores autem hi sunt curandis rebus divinis, quam qui privatis familiae negotiis distrahuntur. Quod si adempto rursus dono, ustionem senserint durabilem, meminerint verbi apostolici: *Melius est nubere, quam uri.*

Conjugium.

Matth. 13.

Hebr. 13.

1. Cor. 7.

Sectae.

Quomodo contrahenda conjugia.

Conjugium enim (incontinentiae medicina et continentia ipsa est) institutum est ab ipso domino Deo, qui ei liberalissime benedixit, ac virum ac foeminam inseparabiliter sibi mutuum adhaerere, et una in summa dilectione, concordiaque vivere voluit. Unde scimus, Apostolum dixisse: *Honorabile est concubium inter omnes et cubile impollutum.* Et iterum: *Si virgo nupserit, non peccavit.* Damnamus ergo polygamiam et eos, qui secundas damnant nuptias. Docemus, contrahenda esse conjugia legitime in timore domini, et non contra leges prohibentes aliquot in conjugio gradus, ne incestae fiant nuptiae. Contrahantur cum consensu parentum, aut qui sunt loco

parentum, ac in illum maxime finem, ad quem dominus conjugia instituit *). Colantur denique sancte, cum maxima conjugum fide, pietate et dilectione, nec non puritate. Caveantur itaque rixae, dissidia, libidines et adulteria. Constituantur legitima in ecclesia judicia et iudices sancti, qui tueantur conjugia, et omnem impudicitiam impudentiamque coërceant, et apud quos controversiae matrimoniales transigantur.

Forum matrimoniale.

Educentur quoque liberi a parentibus in timore domini: provideant item parentes liberis, memores apostolicae sententiae: *Qui suis non prospicit, fidem abnegavit, et infideli est deterior*. Imprimis autem doceant suos, quibus sese alant, artes honestas, abstrahant ab ocio et veram in his omnibus fiduciam in Deum inserant, ne diffidentia aut securitate nimia aut avaritia foeda diffuant, nec ad ullum fructum perveniant.

Educatio liberorum.

1. Tim. 5.

Estque certissimum, opera illa, quae in vera fide fiunt a parentibus per conjugii officia et oeconomiam, esse coram Deo sancta et vere bona opera, et placere haec Deo non minus, quam preces, jejunia atque eleemosynas. Sic enim docuit et Apostolus in epistolis suis, praecipue vero ad Timoth. et Titum. Numeramus autem cum eodem Apostolo inter dogmata satanica illorum doctrinam, qui matrimonium prohibent, aut palam vituperant, vel oblique perstringunt, quasi non sanctum vel mundum sit. Execramur autem coelibatum immundum, libidines et fornicationes tectas et apertas hypocritarum simulantium continentiam, cum omnium sint incontinentissimi. Hos omnes judicabit Deus. Divitias et divites, si pii sint et recte utantur divitiis, non reprobamus. Reprobamus autem sectam Apostolicorum, etc.

*) Ed. a. 1568 addit, quae sequuntur: *et confirmentur publice in templo cum precatione et benedictione*. Haec verba etiam in ed. germanica a. 1566 desunt.

De Magistratu.

XXX.

Magistratus a
Deo.

Magistratus omnis generis ab ipso Deo est institutus ad generis humani pacem ac tranquillitatem, ac ita, ut primum in mundo locum obtineat. Si hic sit adversarius ecclesiae, et impedire, et obturbare potest plurimum. Si autem sit amicus, adeoque membrum ecclesiae, utilissimum excellentissimumque membrum est ecclesiae, quod ei permultum prodesse, eam denique peroptime juvare potest.

Officium magistratus.

Ejus officium praecipuum est, pacem et tranquillitatem publicam procurare et conservare. Quod sane nunquam fecerit felicius, quam cum fuerit vere timens Dei ac religiosus, qui videlicet ad exemplum sanctissimorum regum principumque populi domini, veritatis praedicationem et fidem synceram promoverit, mendacia et superstitionem omnem cum omni impietate et idololatria exciderit, ecclesiamque Dei defenderit. Equidem docemus, religionis curam imprimis pertinere ad magistratum sanctum.

Rom. 13.

Teneat ergo ipse in manibus verbum Dei, et ne huic contrarium doceatur, procuret; bonis item legibus ad verbum Dei compositis moderetur populum sibi a Deo creditum, eundemque in disciplina, officio, obedientiaque contineat. Judicia exerceat juste judicando, ne respiciat personam, aut munera accipiat; viduas, pupillos et afflictos asserat, injustos, impostores et violentos coërceat atque adeo et excindat. *Neque enim frustra accepit a Deo gladium.* Stringat ergo hunc Dei gladium in omnes maleficos, seditiosos, latrones vel homicidas, oppressores, blasphemos, perjuros, et in omnes eos, quos Deus punire ac etiam caedere jussit. Coërceat et haereticos (qui vere haeretici sunt) incorrigibiles, Dei majestatem blasphemare, et ecclesiam Dei conturbare, adeoque perdere non desinentes. Quod si necesse sit, etiam bello populi conservare salutem, bellum in nomine

Bellum.

domini *) suscipiat, modo prius pacem modis omnibus quaesierit, nec aliter nisi bello suos servare possit. Et dum haec ex fide facit magistratus, illis ipsis operibus, ut vere bonis, Deo inservit, ac benedictionem a domino accipit. Damnamus Anabaptistas, qui, ut christianum negant fungi posse officio magistratus, ita etiam negant, quenquam a magistratu juste occidi, aut magistratum bellum gerere posse, aut iuramenta magistratui praestanda esse, etc. **).

Sicut enim Deus salutem populi sui operari Subditorum officium. vult per magistratum, quem mundo veluti patrem dedit: ita subditi omnes hoc Dei beneficium in magistratu agnoscere jubentur. Honorent ergo et revereantur magistratum, tanquam Dei ministrum: ament eum, faveant ei, et orent pro illo, tanquam pro patre: obediant item omnibus ejus justis et aequis mandatis: denique pendant vectigalia atque tributa, et quae alia ***) hujus generis debita sunt, fideliter atque libenter: et si salus publica patriaeve et justitia requirat, et magistratus ex necessitate bellum suscipiat, deponant etiam vitam et fundant sanguinem pro salute publica magistratusque, et quidem in Dei nomine, libenter, fortiter et alacriter. Qui enim magistratui se opponit, iram Dei gravem in se provocat.

Damnamus itaque omnes magistratus contem- Sectae et seditio nes. ptiores, rebelles, reipub. hostes, et seditiosos nebulones, denique omnes, quotquot officia debita praestare, vel palam, vel arte renuunt.

Oramus Deum patrem nostrum in coelis clementiss. ut principibus populi, nobis quoque et universo populo suo, benedicat, per Jesum Christum, dominum et Servatorem nostrum unicum: cui laus et gloria ac gratiarum actio, in secula seculorum, Amen.

*) Ed. a. 1568: l. Domini legere iubet Dei.

**) Ed. a. 1568: et caetera.

***) In ed. a. 1568: v. alia omittitur.

MONUMENTA PIETATIS,

QUA OLIM APUD HUNGAROS MEMORIA DIGNI VIRI

BULLINGERUM COLEBANT,

PARTIM EDITA, PARTIM INEDITA,

EX AUTORUM MANU SCRIPTIS RECOGNITA.

Litterae hungaricae ad Bullingerum datae.

I.

Gratiam et pacem a deo patre et domino nostro Jesu Christo. Miraris forsitan, mi domine Bullingere, meam in scribendo audaciam, quod ignotus audeam te literis hisce meis compellare. Ego vero abstracto pudore audacter ad Te scribendum duxi, sciens, Te, pro tuo candore, meum hoc factum aequi consulturum. Qui etsi de facie mihi notus non sis, spiritu tamen et doctrina adeo notissimus, ut, quoties scripta tua lego, (*his vero utor dies et noctes, ad excolendum ad normam Christianae Religionis animum*), videar plane tecum coram loqui. Tu namque, absit assentatio, praeter alios nostri seculi scriptores, tuis eruditissimis scriptis gentem hanc nostram Hungaricam, (ut interim de aliis nationibus taceam) cum idolorum cultu, tum etiam Turcica servitute pressam, ab innumeris superstitionibus repurgatam, ad veram Christianae Religionis amussim revocasti. Quo nomine, post deum omnipotentem, merito magnam tibi debet Hungaria gratiam. Hinc enim factum est, ut pii sancta doctrina confirmati, quod antea non erat auditum, audiant, non solum in partibus ipsius Hungariae, ditioni nunc Turcarum subjectis, verum etiam in Tracia, adeoque Constantinopoli, Evangelium Christi depredicare, afflictasque Christianorum dispersorum conscientias consolari. Quae res videtur

argumentum esse futuri iudicii, predictum a Christo, quod predicetur in novissimo tempore Evangelium suum in orbe universo. Proinde Hungarorum nomine magnam tibi habeo gratiam pro tuo erga eos praestito beneficio, et utinam tanta locorum distantia non sejungeremur, intelligeres aliqua ex parte nostram in te gratitudinem. Scito itaque, Dei beneficio, per totam Hungariam passim Evangelium Christi predicari, demptis his locis, in quibus regnant Papistici Episcopi, qui pauci sunt et rasi homines, a quibus Christianis concionatoribus non minima exhibentur negotia, utpote convitia gravia, persecutio et captivitas, vinculaque. In his tamen omnibus perstant fortes, non discedentes a sua statione. Verum cum consolatione egeant, meque certi ex eis roga-verint, ut tuam ipsis confirmationem petam, per Christianam te rogo charitatem, ne graveris eos atque etiam alios, qui verbo Dei adhaeserunt, quique nomina Christo dederunt, scripto tuo consolari, ut confirmati in fide Jesu Christi infractis animis permaneant. Cujus quidem consolationis formam et modum tu, pro tua summa prudentia, facile parabis. Praeterea, quoniam in finibus regni Hungariae innumeri Christiani utriusque sexus a Turcis rapiuntur, saepe fit, ut nunc maritus alicujus mulieris, interdum vero uxor rapiatur, et relinquat apud maritum liberos, quorum educatio maritis ipsis perdifficilis est, propter quod oblitus raptae conjugis ducit sibi aliam, ex qua suscipit proles. Quid in tali casu verbi dei ministris agendum sit, consule. Fit enim nonnunquam, ut prior conjunx ex captivitate redeat, et cogatur maritus, ablegata repudiataque secunda uxore, illam recipere. Accedit et hoc, quod cum per totam Hungariam in civitatibus, oppidisque et pagis, Christiani Papisticae religionis cultoribus sint admixti, non possint e medio eorum sine gravi rerum fortunarumque jactura discedere; quid his agendum sit? Licetne cum illis cohabitare, et ipsorum cere-

monias contemnere? Restat, ut papistici Sacerdotes et Episcopi cogant imperitiores ad adorandum in missis suis panem. Quod etsi non ignorent pii cum verbo et institutione Christi ex diametro pugnare, non omnes tamen noverunt Sophistarum argumenta papistarum eludere. Quare edoce eos brevi scripto, quid in tali cavillatione adversariorum facere, quidve respondere, et quomodo eorum argumenta diluere possint, et debeant. Quod si, ut spero, feceris, nos et pii omnes magnam tibi habituri sunt gratiam. Dominus Deus pro incremento verbi sui servet te diu incolumem. Salutant Te fratres, qui mecum sunt, quique mecum in verbo domini consentiunt. Datum Viennae Austriae, 26. Martii, 1551.

Exspecto responsum per hunc hominem, qui has tibi dedit literas. Quod si per eum non licet subito de omnibus respondere, literas, quas postea scripturus et ad me missurus es, mitte saltem Augustam ad manus Geryonis, vel Achillis, Medicorum Augustanorum. Ipsi facile ad me mittent.

Deditissimus,
Joannes Feyerthoy *), Hungarus.

Reverendo ac Clarissimo Dno Henrycho Bullingero,
Tigurinae Ecclesiae Verbi Dei Ministro, etc.
Dno et Amico colendissimo. **)

II.

Benedictus dominus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui dignatus est, pro sua immensa clementia, mittere filium suum unigenitum in mundum, ut omnes, quotquot in ipsum credituri essent, a Sathanae potestate erepti, vitam consequerentur aeternam; Quique per gratiam suam novis-

*) Ita Manuscriptum Turicense legere jubet.

**) Invenitur haec epistola Tiguri, in tabulario publico in loculamento VI. Nro. 168, pag. 39; item in Miscellaneis Tigurinis, Tiguri 1723. p. II., p. 192.

simis hisce temporibus, seculo undiquaque turbulentissimo, semine Verbi sui in terras misso, non solum Germanos, sed et Ungaros, Graecos, aliasque nationes, apud quas parum vel nullum habebat locum Evangelium aeterni Dei, ad convivium suum vocat, etc.

Accepi, Reverende Frater, proximis diebus fascem integram tuarum literarum: in qua continebantur ea etiam omnia, quae mihi misisti, pro quibus etsi parem tibi referre gratiam non possim, nec videam, quo gratitudinis genere tuam in me propensam voluntatem reponere valeam, ago tamen magnas quas possum gratias, quod pro tua singulari pietate dignatus es, ad meas rudes et incultas literas Christiane et perhumane respondere, atque scriptum publicum ad confirmandos in sana veraque doctrina Evangelica ministrorum Verbi Dei, reliquorumque Christianorum in Ungaria, Tracia, Bulgariaeque et Thurcia dispersorum animos mittere. Det tibi Deus pro tanto beneficio corporalia et spiritualia bona abundantissime. Omnes sane pii homines, quicunque tua scripta legent, vel jam legerunt, agunt agentque maximas gratias.

Ego omnem dubitationem commorationis inter Papistas, quae animum meum hactenus mire torsit, tuis scriptis excussi, et deinceps ita inter eos, dum in universum eos vitare non possum, vel Deus aliter de nobis statuerit, commorabor, ut ceremoniis illorum non communicem, quemadmodum ne hactenus quidem communicavi, sed abominabiles habui, et illis tanquam vanis in summo loco religionis papisticae contradixi. De non adorando quoque pane in Missa papistica satis confirmatus sum ex quinta decade Sermonum tuorum. Nam priores quatuor decades dudum mihi comparaveram. Ad quas, num plures sis additurus, cupio ex te intelligere. Multi enim in eam spem sunt erecti, ut aliquid illis addas (et Indicem).

Quod negotium raptarum per Thurcas conjugum attinet, optassem ex animo, si certum aliquod

consilium scripsisses; verum postquam ob graves causas inexplicatum reliquisti, oportet interim me habere patientiam, donec certius aliquid in eo casu mihi scripseris.

Quia vero cupis ex me scire, quis sim, et ubi agam? Dicam tibi ingenue, me esse Secretarium Cancellariae Ungaricae in Aula Serenissimi principis, domini Ferdinandi, Rom. Ungar. Bohemiaeque, etc. Regis, apud Cancellarium regni Ungariae, Episcopum Ecclesiae Agriensis. Qui ab adolescentia mea, quantum per Dei gratiam licuit, Evangelium regni dei amplexus sum, edita jam aliquoties coram praeside fidei Christianae confessione. Sunt mecum in Evangelio consentientes, et a papismo in totum abhorrentes viri boni, integri et sinceri, qui mecum una cupiunt vitam Aulicam mutare.

Res vestras Dei beneficio pacatas esse gaudeo. Nostrae licet nunc satis turbatae sunt, Speramus tamen, Deum statum patriae quoque nostrae in melius commutaturum. Italiam bello aestuare, cum ex tuis, tum etiam aliorum literis, et sermone multorum intellexi, ejusque flammae autorem clamitant multi pontificem Romanum, qui concilium in sanguine et pulvere maluit celebrare, quam pacato tempore. In quo quid sacri patres agant, ex te intelligere cupio.

Hic, vel verius in Ungaria, quid agatur, paucis accipe. Ego enim et corpore et mente ita sum affectus, ut pluribus tibi verbis scribere non possim. Thurca superioribus mensibus multa coeperat tentare, sed postquam ab Ungaris militibus aliquot eorum turmae profligatae caesaeque fuissent, continet se intra suos fines, nisi quod summus Thurcarum imperatoris praefectus, Beglerbeg dictus, collectis copiis, ad numerum, ut ajunt, sexaginta millium Thurcarum, superato apud Taurinum Danubio, quem ponte stravisse dicitur, Transsilvaniam versus progredi velle dicitur, ulturus forsitan injuriam ereptae principis suo per exercitum Regiae Majest. Provin-

ciae Transsilvaniae. Eam enim totam Majestas sua recepit in manus et potestatem suam. Contra exercitus suae Majestatis illi obviam proficiscitur, jamque diei itinere abesse dicuntur. Expectamus in horas ancipitem Martis aleam. Sed orandus est Deus, ut reconciliatus nostris propitius adsit. Nam, si nunc vincemus, regnabimus, Sin minus, actum erit de Statu Ungariae. Quicquid erit, tibi, Deo volente, proximis literis perscribam. Evangelium, uti prioribus literis meis tibi perscripsi, passim per totam Ungariam predicatur, non sine tamen contradictione Episcoporum et Sacerdotum Papisticorum, sed in Thurcia liberius annunciatur. Sunt in Transsilvania viri pii doctique, et linguarum periti, qui Catechismos ad Graecos, Traces et Lithuanos sua lingua excusos miserunt. Ferunt multi, in Thurcia Thurcas Christianis admixtos sacris concionibus interesse, quod prioribus seculis fuit inauditum; unde facile conjicio, Thurcas, ni tempestive deleantur, fidem Christianam brevi accepturos. Res admiratione non caret, quod, quoties disceptatur a Christianis pastoribus cum Sacerdotibus papisticis coram iudicibus et praefectis Thurcarum, semper sententia fertur pro Evangelio dei, id quod aliqua ex parte ex inclusis literis unius pastorem intelliges. Hic Michael Ztarinus est predicator verbi dei in oppido quodam Lasko vocato in Comitatu Baranya, quod a quindecim annis Thurca possidet.

De Ministris verbi, Illyricae Linguae peritis, nunc nihil certi tibi scribere possum. Nondum enim cum his Baronibus locutus sum, in quorum ditione predicare scirent. Postquam tamen cum eis tracta-vero, faciam te certiolem.

Misi tibi his literis inclusa numismata quaedam, et crustum auri nati in Transsilvania, pignus videlicet mei erga te summi amoris et officii, in quibus est aureus major, et argenteus minimus Thurcius nummus: ut scias, quibus numismatibus illi utantur.

Reliqua, ut revera sunt, puto apud te communia esse. Tu pro tuo candore, et meo in te amore, sereno accipe vultu. Salutem dicito, meo nomine, omnibus Tigurinae Ecclesiae sanctis verbi dei ministris et professoribus, nominatim vero his, quorum nomine tu me literis tuis salutasti. Salutant te, qui mecum sunt fratres, religionis Christianae consortes, et cooperarii mei in hoc publico munere, nominatim Mathias de Tholna, Sebastianus Kerekes, Emericus Paludy, Joannes Lysth Transsilvanus, Felix Stainpergerus. Gratia et favor Domini nostri Jesu Christi sit vobiscum, Amen. Viennae Austriae, 10. Octobr. 1551.

Si per occasionem licebit, salutes meo nomine Clarissimum virum, mihi amicissimum, Wolfgangum Musculum Dusanum, Ecclesiae Bernensis in Helvetia verbi dei praeconem. Brevi, si deo placebit, dabo ad eum quoque literas.

Joannes Feyerthoy,
Ungarus, manu propria.

- *) Inscr. Reverendo, Relligione pietateque et Eruditione praestanti Dno. Henricho Bullingero, Tigurinae Ecclesiae in Helvetiis pastori vigilantissimo, etc. Dno. et Amico suo Colendissimo et in Christo observandissimo.

III.

Pietate et doctrina praestantissimo viro
D. Henrico Bullingero, Tigurinae Ecclesiae Ministro,
gratiam Dei Patris praecatur in Christo Jesu,
Authore salutis et Pontifice
unico fidelium.

Plurima quidem essent negotia, Pastor eximie, tam privata quam etiam publica, de quibus me ad tuam pietatem scribere oporteret.

*) Haec inscriptio postea est addita, nescio a quonam viro. Asservatur epistola eodem quo prior loco, pag. 46, et in Misc. Tigur. p. 195.

Sed cum temporis opportunitas ea omnia calamo consequi non permittat, illa tantum, quae te scire maxime refert, de statu Ecclesiarum nostrarum, in Regno Hungariae calamitosissimo dispersarum, paucis scribere lubuit.

Scias itaque, Ecclesiam sanguine Christi partam apud nos multis jam annis, dura adeoque miserabili servitute premi, ut qui aerumnosam ejus faciem contemplatur, ferreo sane sit pectore, si gemitus lachrimasque contineat. Turca etenim, qui metropolim nostram Budam multo tempore occupatam tenet, nemine prorsus resistente, aut manus auxiliares exerente, reliquas partes totius regni continue vastat ac depopulatur. Ingentem multitudinem virginum, puerorum, conjugum, etc. ceu armenta, in foedam perpetuoque deplorandam abigit servitute. Ibi videre licet nimium infoelices parentes, qua amaritudine separantur orbanturque dulcissimis suis liberis, nunquam de caetero visuris, et in diversas orbis plagas venum expositis. Castissimae item virgines et matronae, in divisione praedae quam feris truculentisque cedant militibus? Quomodo in emporio mancipiorum, lingua ipsorum Turcica *haracz* vocato, cathenis ferreis aut funibus collotenus colligati, agminatim circumferantur venales? Ubi empturientes ora, dentes, omnes denique juncturas et membra denudata, num habeant aliquid in toto corpore vitii, prius aliquoties diligenter perlustrant circumspectantque, quam emant. Quae omnia (praeterquam quod plurimi interim captivorum, veluti pecora, sine ulla commiseratione trucidantur,) non solum spectatu horrenda, sed etiam auditu piis auribus sane miserrima sunt. Sed nec a domesticis malis sumus immunes. Praeter id enim, quod omnia hic bellis fervent, Romanus Antichristus adeo saevit in Evangelii sanam doctrinam fidelesque verbi Dei Ministros, in iis praesertim locis, quae nondum omnino turcica rabies occupavit: quod omnes civitates, oppida ac pagos, suis Ecclesiarum

ministris ac pastoribus viduarit. Nec quisquam ministrorum Ecclesiae diram illorum uspiam persecutionem evitare potest, nisi receptus sit illi sub ditionem turcicam. Turca enim inter eos, quos dominio suo jam subjectos possidet, in tantum favet synce-
ris Evangelii Ministris, tantaque humanitate in eos utitur, (idque fieri divinitus, non est dubium,) ut nullo unquam impedimento eos infestet, nisi sponte viri ecclesiastici illorum aliquem in convivium ad se invitent, aut alia quadam occasione in domos suas recipiant. Imo fit plerumque, ut et ipsi Turcae turmatim coetui ecclesiastico intersint, dum fit concio ad Christianum populum, simulatque tamen sacrosanctum peragi coeperit convivium, discedunt.

In ea autem persecutione, quam cruenti illi antistites adversus electos Dei exercent, quid his diebus acciderit in vicinio nostro, paucis te certorem facere, fortasse non erit importunum. Nicolaus Valachus, Metropolitanae Ecclesiae nostrae Strigonien-
sis (Turcam tamen habet nunc sedis suae vicarium) Archiepiscopus, alias vero Summus Cancellarius Regis Romanorum D. Ferdinandi ad Hungariam, conjecerat Posonii tres ministros Ecclesiarum in vincula. Quorum duo publice e suggestu abjurarunt
piam Domini Jesu doctrinam ac dimissi sunt, et tertius in confessione veritatis perseveravit, sed jam nescitur e carcere quo devenerit. Alter itaque illorum, qui doctrinae Christi abrenunciant, cum primum domum rediit, volens celebrare nuptias cum honesta quadam virgine, ante negationem sibi desponsa, anxietate conscientiae fatigatus aegrotare coepit, et integra hebdomade, priusquam misere exhalasset animam, obmutuit. Alter vero, quasi impos
mentis, stolidè hinc inde per oppida ac pagos oberat adhuc. Quae ideo potissimum describere volui, ut sollicita sit Ecclesia vestra, assiduis praecibus Dei vindictam mitigare, et Ecclesiae verae felicio-
rem statum ardentius impetret.

Restat jam, ut et consulandi gratia de quibusdam ambiguis ad te scribam. Contigit enim in regionibus nostris saepe, quod conjuges legitimi per manus violentas grassantium barbarorum divellantur, ita ut vir, rapta uxore, manus hostiles evadat, ac nunquam deinceps, etiam cum dispendio omnium suorum bonorum, vel scire ubi sit locorum ablata conjux, vel redimere possit. Interim vero ejusdem maritus, domi rem familiarem curando, carere nequit diutissime uxore. Infirmirate insuper carnis compulsus, ut lapsus et vincula Sathanae cavere possit, secundam superducit uxorem, tandiuque convivit cum illa, ut etiam liberos ex ea suscipiat. Successu autem temporis ex divina miseratione contigit, liberari talium maritorum priores uxores e manibus tyrannorum, ac domum redire, ubi tandem variae oriuntur disceptationes matrimonii. A plerisque enim maritis magis appetitur et recipitur prior uxor, quae fuerat in captivitatem abducta; a multis vero rejicitur, ut quae multorum inter impios vindice Deo experta fuerit foeditates, aut quia tales mariti ex posterioribus uxoribus liberos procreaverunt, easque majori amore prosequuntur, priores vero nec dilexerunt adeo, nec etiam liberos ex eis progenuerunt. Porro, si in captivitatem abductae matronae spe recipiendi sese rursum in pristinum matrimonii statum (se) non fulsiverint, malunt forte, ad vitae suae terminum usque, abominandam illam servitutem perferre, quam cum sua ignominia eniti, ut ad sua redeant. Ac scimus quidem pontificiam hoc in casu legem, verum ea animos nostros in his tricis pacatos non reddit. Cumque Ecclesia Christi bigamiam neutiquam admittat, heremus hic quandoque, et ancipiti perplexoque angimur iudicio. Rem itaque gratissimam faceres Ecclesiis nostris, si convocata Synodo ecclesiastarum, in corona peritiorum theologorum apud vos, hac de re aliquid certi decerneretis, quo scandalo in Ecclesia Christi carere pos-

semus. Hoc tamen industriae tuae committimus, confidimus enim, te omnia, quae fidum Christi discipulum dispensatoremque decent, pro incolumitate syn-
cerae religionis libenter facturum.

Sed res ipsa exigat, ut et de ritibus Ecclesiarum nostrarum passim laborantium te admoneam. Nam facile etiam ipsa conjectura quilibet existimare potest, in hujusmodi collapsa Rep. qua quisque lege utatur. Sic et apud nos quisque quod sibi bonum esse videtur in ministerio ecclesiastico facit. Et quamvis eadem sit confessio veritatis et consona doctrina omnium fere Ecclesiarum in Hungaria, ubicunque Romana illa servitus jam extincta est, (*Tua enim atque D. Johannis Calvinii scripta plurimum imitantur,*) sed disparitas rituum in administrandis sacramentis et caerimoniis ecclesiasticis apud plebem admodum diminuere videtur auctoritatem ministerio, et taedium maximum adfert imperitis. Quare summis expeteremus votis, si propter unitatem et consensum Ecclesiarum totius ecclesiasticae vestrae functionis ritum, ut sunt cantus, praecationes publicae, Coenae Sacrae, baptismi, confirmationis matrimonii atque catechesis formas, opera alicujus pii viri lingua Latina donatas et impressas ad nos dirigeres, ad erigendas corroborandasque Ecclesias nostras. Ita enim fieret, *cum tua scripta unice omnes amplectantur*, ut nemo hic sua figmenta imitaretur imperite, et ritu diverso Ecclesiarum turbaret unitatem.

Optime faceres, si et D. Philippum Melancthonem adhortareris, ut suam jam tandem sententiam aperte ederet ac publicaret tempestive de Sacramento Eucharistiae. Dissimulatio enim ipsius non parum discriminis peperit hactenus Ecclesiae Christi.

Alia quae essent scribenda per me ad tuam pietatem, Henricus Bullingerus junior, filius tuus, egregiae indolis adolescens, nomine meo tibi referet. Quicquid autem tua Charitas ad nos responderit, sua scripta mittat ad Raphaelem Hofhalter, ty-

pographum Viennensem. Ipse enim ea nobis administrabit. Salutant vos fratres nostrarum Ecclesiarum, quorum necessitas vestras desyderat praeces ad Deum indefessas. Vale feliciter, et barbaro incultoque ignoscas stylo Epistolae. Datum Viennae Austriae, 26. Octobris, 1557.

Gallus Hussar, *)

minister Ecclesiae Ovariensis
in Hungaria.

Inscr. **)

Ad manus D. Henrici Bullingeri,
Tigurinae Ecclesiae Ministri, dentur.

IV.

***) *Εὖ πράττειν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ. Εὐφραίνομαι μετ' εὐχαριστίας ἐπὶ τὸ τῆς ἀποδημίας τέλος ἀπικόμενος, εὐδοκίμώτατε καὶ αἰδέσιμῃ Βουλευτηρίῳ, σῶς καὶ ἀκίνδυνος χάριτι τοῦ σωτηῆρος.*

Εἴ τινας δὲ μεταξὺ ἔπαθον ἀλγηδόνας καὶ ταλαιπωρίας, οἷα ὁδοιπορῶν, ἀπάντων τούτων ἐπιλέλησμαι, τῇ ὑμῶν φιλοξενίᾳ εὐπαθὴς γενόμενος καὶ ἀνάπαντος. Ἦκουσά μιν ποτὲ τινος τῶν ὑμετέρων ξένων, ἀνδρὸς εὐόρκου, τῶν πάντων τῆς γερμανίας σοφῶν ταύτης ἀρετῆς ἐπαίνῳ διαφέρειν ὑμᾶς, ὃ, τι μετ' ἐμπειρίας μαρτυρῶ καὶ αὐτός. Ἐπὶ τούτοις οὖν δόξαν καὶ θυσίαν αἰνέσεως τῷ θεῷ τῆς σωτηρίας ἀνταποδώσω: ὑμῖν δὲ τῆς ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας καὶ διδαχῆς ἕνεκα σύμπαντα τοῦ σώματος καὶ αἵματος χριστοῦ ἀγαθὰ προσεύχομαι ἐν παντὶ βίῳ ὑπάρξαι. Καὶ σοὶ μάλιστα τοῖς χθὲς ξενίοις, ταῖν δραγμαῖν, τιμῶντι με,

*) Gallus Hussar (Huszár) inter eos, qui emendandae ecclesiae in Hungaria operam dederunt, claret. Non modo oratione et scriptis erat conspicuus, verum etiam eo quod officinam typographicam in patria erexit et Hungariam necessariis libris instruxit.

**) Eodem loco p. 60 literae illae inveniuntur, praeterea in Miscell. Tigurinis II, p. 202 ss.

***) Charta aversa huius epistolae nondum publicatae nomen „Joseph Macarius Pannonius“ ostendit, desideratur vero indicium, quonam tempore literae illae memorabiles sint datae. Sunt autem

ἀντασπάζων φιλοφρόνως, τὰς σεμνὰς χάριτάς μου ἐπαγγέλλομαι.

Ἔτι δὲ τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν τῆς ἐπιδημίας ἄκουσον δέομαί σου, αἰδέσμε Βουλευτῆρες. Ἴκομαι ἐμβλεψόμενος ταῖς τῶν ὑμετέρων ἐκκλησίαις, ὅτι πολλοὶ πολλὰ περὶ τούτων χ' ὑμῶν σπερμολογοῦσι, διὰ τὸ οὐκ ὀρθῶς τὴν

uno volumine cum iis literis comprehensae, quae a. 1563 ad tigurinos Ministros sunt datae (cf. loculamentum VI., N. 168. pag. 257). De auctore huius epistolae non multum compertum mihi est. Pro certo habere possumus, fuisse Josephum Macarium paedagogum comitis Gabrielis Maylat. Quae res nobis Josephum Macarium valde commendat, quippe qui talis esset, cui comes Maylat filium ac heredem in disciplinam tradiderit. Erat enim comes Stephanus Maylat magni nominis vir, qui inter heroas et proceres Hungarorum illis temporibus excelluit; maritus erat Annae de Nadasd, quae reformationem multum promovit; sed postea ad mortem usque vinculis apud Turcas detentus erat; ille vir magnus e custodia haec verba ad Gabrielem filium sub finem epistolae scribit. „Dominum Josephum Macarium, Praeceptorem tuum, nomine meo saluta, ac commenda, Deumque semper pro me deprecare. Datum ex castro constantinopolitano, quod Jedicula dicitur, 2. die resurrectionis Domini 1548. Stephanus Maylat m. p.“ (v. Pray, Epistolae procerum regni Hungariae, Pars II. pag. 172, Poson. 1806). — Ut vero omnibus pateat, quae literae Josephi Macarii contineant, eas latina quoque lingua donare non inutile mihi videtur.

Salutem in Domino Jesu! — Cum gratiarum actione, postquam ad itineris metam perveni, genio indulgeo, laudatissime et reverende Bullingere, salvus et immunis ab omni periculo clementia Servatoris.

Quodsi, ut fit proficiscenti, incommoda et molestias quasdam pertulerim, earum rerum omnium obliviscar, postquam acceptus apud vos hospitio beneficiis affectus et refocillatus sum. Audivi quondam a quodam viro bonae fidei, qui e numero hospitum vestrorum erat, inter omnes Germaniae sapientes hac virtute (hospitalitatis) vos palmam accipere et ceteris praestare: cuius rei testis experientia edoctus etiam ego sum. Ea de re gloriam et sacrificium laudis Deo, auctori salutis, retribuam; vobis vero propter caritatem, humanitatem et doctrinam omnia dum vivitis bona, quae a corpore et sanguine Christo pendent, in praesto esse exopto. Praesertim vero Te, qui heri me xeniis (beneficiiis hospitalibus), duabus scilicet drachmis, honorasti, peramice resalutando, omni honore et reverentia amplector et colo.

Nunc vero justam commorationis meae causam percipias velim, reverende Bullingere. Adveni enim, ut vestras visitem

τοῦ σώματος χ' αἵματος κυρίου διανομὴν λειτουργεῖν *). ἐγὼ δὲ, ἀπιστῶν τούτοις καὶ τὰς γραφὰς ὑμῶν εὐσεβεῖς ἀναγινώσκων **), ἐβούλευσα ἀντομαθεῖν τὴν περὶ τῆς εὐχαριστίας σωφρονέστεραν γνώμην. προσεύχομαι οὖν διὰ τὴν εὐσεβεῖάν σου καὶ φιλοξενίαν γράφειν μοι θήματά τινα ἐξομολογητικά, ἐφ' ὧν ἀληθῶς διαγνώσασαι τὴν ἐλευθεραν καὶ δίκαιαν ἐξομολόγησιν σου περὶ τῆς τοῦ χριστοῦ ἐν κλάσει ἄρτου παρουσίας. γινῶθι δὲ τὴν αἴτησιν μου τοὺς τε μόχθους οὐ μόνον δι' ἐμαντοῦ ὑποδέχεσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ἐν τῇ πατρίδι συνταράξεως, ἧς ἐστὶ αὕτη ὑπόθεσις.

Εὖ χαίρειν μετὰ τῆς σωφρονεστάτης σύζυγός σου τῆς νῦν ἀπουσης καὶ τῶν τέκνων θεοσδότων.

Ὁ Ἰωσήφ μακάριος ἐκ
τῆς κάτω πανωνσίας ἱκέτης
πρὸς γούνατά σου.

V.

S. P. D. Misi ad te, Reverende et Clarissime domine praeceptor, scripta ista, quae hoc libello continentur recens ex patria nostra allata, ut intel- ligeres, audacissimus Blandratae, hominis impuris-

ecclesias, quum multi multa de iisdem blaterent, ac si distributionem corporis et sanguinis Christi non recte celebrarent. Ego vero iis diffidens et pios vestros libros ubi legi, ipse vobis cognoscere probiorem de coena sacra sententiam. Peto igitur a te, ut mihi, pro tua pietate et benigno erga hospites animo, theses quasdam ad modum confessionis scribas, e quibus probe mihi appareat ingenua tua et justa de Christi praesentia in sacra coena confessio. Scias vero, te non mea tantum causa huic postulationi concedere et hoc onus in te recipere, sed potius ad levandam conturbationem ceterarum ecclesiarum, quae sunt in patria: quae (conturbatio) in hoc versatur argumento.

Te vero una cum castissima uxore, quae nunc est absens, cumque liberis a Deo datis valere iubeo.

Joseph Macarius
ex Pannonia inferiore supplex
genua tua amplectens.

*) lege: λειτουργεῖν.

**) lege: ἀναγινώσκων.

simi, Spiritus quousque sit progressus. Quid et quantum ille, una cum suo Achate Francisco Davidis, profecerit in isto virulento dogmate propagando, meminisse equidem sine ingenti animi dolore non possum. Scripsi aliquid hac de re in literis ad Clariss. virum D. Joannem Wolphium datis, unde intelligi potest, quo discrimine infelicissimae nostrae Ecclesiae versentur. Ex illo successu audacia Lucae *) istius irritata similes etiam turbas in nostris Ecclesiis, id est, quae sunt extra Transsilvaniam, movere coeperat. Sed tentavit id non pari fortuna. Coacta enim Synodo nostri Ministri furori istius sese opposuerunt, cum quo et decertatum est acriter. Itaque captum nunc a Lazaro Swendio detineri illum accipimus. Utinam exerat justus Dominus justam suam ultionem in istis! Utinam tandem videant oculi nostri certe misere exacerbati illud, quod ex te in dulcissimo quodam tuo colloquio audiui, et quod mihi materiam praebet consolationis non levem, neminem Christo se impune ullo seculo opposuisse! Referebas enim, te his verbis Blandratam illum, pestem patriae nostrae, tua domo dimississe. Dici non potest, quantas clades proximis annis infelix nostra patria ex illa bellorum assiduitate acceperit, at longe majus et asperius malum est, quod capiunt plurimorum bonorum conscientiae ex istis haereticorum furoribus. Proinde cum ita istos grassari passim, et pari audacia in majestatem Dei et filii ejus thronum ferri videatis, profecto vos, quos Deus suae veritatis non propagatores solum, sed etiam fortes ejusdem propugnatores esse voluit, ferre minime debebitis, ut isti diutius id impune faciant. Vobis enim sunt divinitus arma ista demandata, quibus cum his dimicandum est. Sed hac de re non dicam multa, neque enim sum adeo mentis

*) *Lucas Agriensis* in alia epistola ad Wolphium data vocatur. In alia vero eidem Thurio Αύχος ille ἄγριος audit.

inops, ut aestimare non possim, his communibus Ecclesiae malis quantopere tu similiaque Dei organa affici soleant. Illud tantum te scire volui, nullo diviniore beneficio affici nos posse, quam si quid scribatur, quod nos reddere eruditiores adversus istorum rabiem possit. Quod reliquum est, oro Deum, ut istam sanctam tuam senectam non tam tua, quam Ecclesiae causa incolumem quam diutissime conservet. Vale.

Datae Witebergae, 28. Martii,

Anno Domini, 1568.

Observantissimus tui,

Matthias Thurius, *)

Ungarus.

Inscr. Reverendo et Clarissimo Viro, Domino Heinricho Bullingero seniori, Ministro Ecclesiae Tigurinae fidelissimo, etc. Domino praeceptori et tanquam patri perpetua observantia Colendissimo.

VI.

Gratia et pax a Deo Patre et Domino Jesu Christo charitati tuae cum omnibus invocantibus nomen Domini multiplicentur. Amen.

Recte Apostolus *τῇ κακῳαλίῃ* **) haeticam luem et dogma contagiosum confert. Nam sicut pecora contagio et cancer viva membra serpendo depascit: ita Antichristi haeresis viva membra et oves Christi corrumpit; sicut autem initia cangraenae et contagionis parva sunt et indies serpendo augescunt et dilatantur: ita Serveto-blandraticorum foeda lues parva initia in infinitum dilatavit. Ediderunt enim

*) Matthias Thurius inter propagatores doctrinae Helvetiorum in Hungaria numeratur; inveniuntur ejus literae jam in Misc. tig. vol. II. pag. 209.

**) Legas: *γαγγραιῶν*.

duos libros: Primus: de falsa et vera Dei cognitione; Secundus: de cognitione Antichristi; De Regno Christi et Antichristi. In his plus quam quadringentas haereses, scorpionum et viperarum ova venenis plena, pepererunt. Quorum catalogum cum refutatione Tigurum ad C. v., ut sub censura et iudicio C. v. edantur, mittam. Nunc ergo verificatur, quod Apostolus de haereticis loquitur; *οἱ πλανῶντες καὶ πλανώμενοι* hanc *ἀντιμισθίαν τῆς πλάνης* receperunt: ut, quia veritati non crediderunt, jam credant mendacio. Efficacem errorum parentem *) misit illis, et iudicio Dei Prophetæ mendaces, Achab, Jezab[el], a Baalim et Astaroth decepti, seducti mentiuntur: Sedens spiritus immundus in ore pseudoprophetarum mentiri haereticos facit.

Destructa filii aeterna generatione et Deitate Jehovali, infinita absurda haereticorum nugas subsecuta sunt. Filius ut homo tantum Mediator **); 2. ***) Nulli ab initio mundi salvati sunt usque ad Christi resurrectionem; quia ut Jehova Filius Mediator non fuit ab initio, caput nullum Ecclesiae, nullum foedus novum: ita nulla justitia, salus, vita, sapientia, fides salvandorum fuit. Nulli sunt justificati, nulli vitae, salutis participes facti sunt: sed Adam, Abraham, Isaac, omnes Patriarchae, Prophetæ fuerunt Israëlitaë in carcere conclusi; Judæi sunt canes, manzeres †), Ismaëlitaë; Gentes nos sumus filii Dei, nos sumus proprius Dei populus. Haec sunt mendacia contra manifestissima Scripturae Sacrae testimonia:

*) Scilicet Blandratam, qui ex Polonia in Transsilvaniam profectus erat, nec non Franciscum Davidem.

**) Hoc a Stancaro etiam didicerunt isti Antitrinitarii.

***) Sequentibus verbis ni fallor Lucam Agriensem accusat vir doctissimus, qui similia asseveravit; responsiones orthodoxorum ad Lucae Agriensis propositiones v. apud Lampe, hist. eccl. Hung. pag. 199—201.

†) In lingua hebraica v. *manzer* spurium denotat.

sicut in praefatione operis de Deo, de Triade, de Christi et Spiritus Jehovali Deitate ostendi.

Quia unum inconsequens datum est a Diabolo in cordibus illorum: infinita iam sequi oportet. Hic quia sunt manifeste a Petro et Juda Apostolo pronunciati, eo quod Dominum Jesum mercantem sanctos negant, unum et solum Deum esse, sed solo titulo, unctione et appellatione Deum: (*), (**), (***), זר, זר, *zar, nekar*, alienum, recentem pronunciant***). Ut enim est דם *Ephes*, idolum nihil, quod *extra* et *praeter antequam* Jehovalem et aeternam filii Deitatem et generationem fingitur: ita Deus, caro illa, quae Deus *extra, praeter* et *post* Christi aeternam Jehovalem Deitatem ortu nata †), causa nova; et recentem Deitatem haeretici Serveto-blandratani fingunt, et *zar, nechar*, Idolum, Tohu Bohu. Pereant Dii, qui coeperunt: coelum et terram non fecerunt (Hiere: 10). Maledicti sunt Dii, qui ante Filium Jehovam et post Jehovam Filium esse coeperunt, coelum, terram et omnia non facientes. Esa: 43. 44. 45. 48. Ranae impurae ad bellum reges et principes movere cogitent: Apoc. 15. 16: Nos stantes in proelio singulis horis cum Antitriadicis, Francisco-

*) i. e. vilis.

**) i. e. stultus s. stolidus.

***) Nimirum Dominum Jesum mercantem sanctos vilem, stolidum, alienum, recentem faciunt adversarii, Deitatem eius aeternam negantes.

†) Significat his verbis intricatis, ni fallor: carnem illam, quae Deus origine vel ortu nata est, quum discesseris ab aeterna Christi Deitate, causam plane novam et inauditam esse. Idem Melius in epistola ad Joannem II. Regem data his verbis de Blandrata et Francisco Davide disserit: Filium Dei nothum, Spurium, Deum titularem (dicunt); et Deum Jehovam aeternum dicunt, non aeterna generatione, sed solo titulari decreto, praescientia, unctione (v. Lampe, hist. eccl. Hungarica p. 264). Huc etiam pertinent quae ibidem (pag. 166 ss.) contra *monstra haeticorum* ab Orthodoxis proponuntur e. g: Impie nugantur ergo, qui carnis respectu et improprie Christum Dei esse Filium docent.

Blandraticorum ignava, Italica *), Sodomiticaque cohorte concertamus **.)

Opera autem ab illis edita Latine et Ungarice secundum mensuram fidei et datam a Deo sapientiam, minimam et sane infantilem, cum rudi et barbaro stylo et sermone refutamus. Cum autem desint docti et fideles typographi in regionibus nostris: placuit haereticorum refutationes non intercidendas, sed si quae post habemus, quae emittenda sunt, fidei, diligentiae paternitatis tuae committentur. Institui autem, ut dixi, refutationem 340 Serveto-blandraticarum haereseôn; quibus refutatis, statui ad C. T. transmittendas. Si ergo C. T. in eo studium et diligentiam fidemque typographorum per Thretium ***), Cracoviensis Ecclesiae Christi civem utilem, promiserit, brevi omnia ad C. T. transmittam. Addidi haeresibus Serveto-blandraticis refutationem blasphemiarum Judaeorum Rabbi Josephi et aliorum, qui foede contra Triadem sacram et omnes fidei articulos et Evangelistas, ut Julianus Apostata, per contradictiones nugantur: aeternam filii generationem illudunt: quae omnia sunt fundamenta haereseôn Serveto-blandraticarum. Et isti enim Novatores Antitriadici propter contradictiones ἀπόκρυφα vocant Novi Testamenti maximam partem, ubi Triadis mysterium, Christi et Spiritus Sancti aeterna Deitas confirmatur. Et baptizandi formam in nomine Patris, Filii et Spiritus S. vocant apocrypham, falsam: Joannis Evangelium maiore ex parte rejiciunt. Simul igitur

*) Blandrata Italus erat origine.

**) Quomodo ab orthodoxis contra Blandratam, Franciscum Davidem et reliquos concertatum sit videre etiam licet apud Lampe, historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania inde a pag. 149—271.

***) Christophus Thretius Argentorati et diversis Helvetiae locis studiis jam inde ab anno 1561 se dederat; jam tunc res, quae Polonis cum Petro Martyre et Tigurinīs erant, feliciter gesserat. Postea Bezae erat amicus.

Rabbinorum blasphemias Parisii editas confutabo: quarum copiam mihi nuper frater et amicus noster, utilissimum Dei organum, Christophorus Thretius, suppeditavit. De his igitur R. Tua me primo quoque tempore certiores reddat. Si enim Tiguri laborem imprimendi non susciperent, Genevam mittam secundum consilium R. Domini Bezae: quo opus contra Serveto-blandraticos editum transmisi: ubi integre omnia ex toto corpore Biblico testimonia sacra collecta sunt, de uno et solo Deo, de Triade, de Filio Dei, de Spiritu S., de Mediatore, de Justificatione Patrum ab initio Mundi et omnium Electorum, de causis salutis, etc. ut haec in titulo recitantur *).

Misi C. T. munusculum Mantile Turcicum cum disputatione contra Francisco-Blandraticos. Boni C. T. consulat, meque certiores faciat sine mora per D. Thretium, an impressio Tiguri fieri possit. Valere C. T. cum omnibus in Domino cupio.

Dabam Debrecini, 27. Aprilis A. D. 1569.

Petrus Melius Horkinus **)

Pastor Ecclesiae Jesu Christi

Debrecini collectae Frater

C. T. in Domino ***).

*) Quae Beza viro doctissimo responderit videre licet ex ipsis Bezae literis ad P. Melium, *veritatis fortissimum propugnatores*, datis, apud Lampe, hist. eccl. Hung. p. 269. Sub finem epistolae ita scribit Beza. „Bene vale, vir eximie et Frater charissime, una cum omnium Orthodoxorum fratrum coetibus, quos velim ut et meo, et nostri totius Collegii nomine salvere jubeas. Precamini pro nobis assidue, ut et nos vicissim pro Vestrarum Ecclesiarum pace precamur.“

**) Petrus Melius auctor hujus epistolae adhuc ineditae in primis Calvinismi propugnatoribus in Hungaria est habendus, acerrimus item fidei orthodoxae contra Unitarios, aliosque propugnator exstitit. Post ejus obitum Beza ita de eo scribit: „Sed et illud fore confido, ut quamvis veteranis illis fortissimis aeternaeque memoria dignissimis Athletis sublati, Dom. Szege-dino et D. Melio, quos honoris causa nomino, gravissimum

vulnus Christianae omnes Ecclesiae isthic acceperint, tamen vel paulo momento per Dei benignitatem — — — cedat tandem mendacium veritati!" (v. Bezae epp. l. c. p. 187). Vitam P. Melii descripsit brevissime Klein in libro, qui inscribitur: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in Ungarn, 1789 pag. 109.

***) Epistola P. Melii inedita asservatur Tiguri in tabulario publico, pag. 416—418. Bullingerus sua manu epistolae quae sequuntur verba adjecit: „D. Petri Melii Debrecinensis in Transylvania (scribendum erat Hungaria) litterae 1569.“ Bullingerus et Simlerus multum in enucleanda hac epistola sudaverunt, et perinde ac Beza de *κατοχαρα* viri doctissimi sunt conquesti. Simlerus ipse purius omnia rursum descripsit, at ne sic quidem omnia ita plana sunt, ut sine conjectura sententiam auctoris ubique assequi potuerim. Simlerus de P. Melio his verbis disseruit. „Petrus Melius Debrecinensis orthodoxam et catholicam doctrinam de uno Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto contra furores Blandratae et Francisci Davidis in multis Disputationibus defendit. Edidit etiam Fidei confessionem et quaedam alia; dicuntur praeterea ejus scripta complura extare nondum tamen publicata. Obiit superiori (ni fallor) anno 1572.“ (Haec Simleri verba inveniuntur in Bibliotheca Gesneri, a. 1583 edita, p. 676). — Obiit vero Melius eodem quo Szegedinus anno et quidem triginta circiter quinque annos natus.

Inscripta est epistola: Reverendissimo Patri ac Domino Joachimo (!) Bullingero Pastori Ecclesiae Jesu Christi Tiguri collectae, Domino et Fratri in Christo observandissimo.

Tiguri.

**Post libellum impressum emendanda et addenda
sunt quae sequuntur.**

Pag. 13, linea 2. l. sicuti lege sicut.

” 19, ” 3. ed. a. 1568 l. veneunt lege veniunt.

” 23, ” 10. l. in fundere lege infundere.

” 24, ” 9. ed. a. 1568 l. potuit legit potuerit.

” 25, ” 29. ed. a. 1568 l. eas legit eam.

” 32, ” 3. l. proprietas lege proprietates; ibidem
lin. 7. l. intricatas lege intricatas; ibidem l. 9. ed. 1568
l. aut legit haud.

Pag. 42, linea 2. ed. a. 1568 l. multi legit multa.

